

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
2021-YL-001

18. YÜZYIL OSMANLI KIBRISI'NDA MUHASSILLIK
İDARESİ
(H. 1130-1199 / M. 1718-1785)

HAZIRLAYAN
Fatih ERDEM

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK

AYDIN- 2021

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2020

Fatih ERDEM

ÖZET

18. YÜZYIL OSMANLI KIBRISI'NDA MUHASSILLIK İDARESİ

(H. 1130-1199 / M. 1718-1785)

Fatih ERDEM

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK

Muhassıllık üzerine çok sayıda yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Kıbrıs Tarihi araştırmaları açısından da durum böyledir. Muhassıllık, 17. Yüzyılda Osmanlı'nın içinde bulunduğu şartların bir neticesi olarak devletin nakit para ihtiyacının düzenli bir şekilde toplanmasını sağlamak maksadıyla ortaya çıkmış gözükmeğtedir. Fakat bu durum malî bir yetkili olan muhassılın zamanla idarî, askerî, hukukî yetkilerinin de olduğu yeni bir yönetici sınıfın oluştuğu yapıya dönüşmesine sebep olmuştur.

Kıbrıs adasının 1670 tarihi itibariyle Cezayir-i Bahr-i Sefîd Sancağına bağlanarak yıllık gelirinin Kaptan Paşa'ya tahsis edildiğı görülmektedir. Kaptan Paşa buraya bir mütesellim atamış ve bu şekilde adayı mütesellimle idare etmiştir. 1718 yılında ada Kaptan Paşa'dan alınarak sadrazam hassı yapılmıştır. Bu tarihten sonra adanın 1745-1748 dönemi hariç sadrazamlara has olarak 1785'e kadar verildiğini görmekteyiz. İnceleyeceğimiz dönemde kaynağımız Başbakanlık Osmanlı Arşivinde konuya ilişkin bulduğumuz Arşiv vesikalarıdır. Vesikalardan elde ettiğimiz bilgiler uyarınca 18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında sadâret hassı Muhassıllık İdaresi'ni ele almaya çalıştık.

ANAHTAR KELİMELEER: Kıbrıs, Muhassıl, Muhassıllık

ABSTRACT

18TH CENTURY OTTOMAN CYPRUS ACCOUNTANT ADMINISTRATION

(H. 1130-1199 / A.D. 1718-1785)

Fatih ERDEM

Master Thesis, Department of History

Thesis Advisor: Dr. Lecturer Bülent ÇELİK

There are not many studies on accountant's. This is also the case with regard to Cyprus History studies. As a result of the conditions of the Ottoman Empire in the 17th century, accountability seems to have emerged in order to ensure the regular collection of the state's cash needs. However, this situation caused the accountant, who was a financial authority, to transform into a structure of a new ruling class, which also had administrative, military and legal powers.

As of 1670, the island of Cyprus was connected to the Algeria-i Bahr-i Sefid Sanjak and its annual income was allocated to Kaptan Pasha. Captain Pasha appointed a trustee here and managed the island in this way. In 1718, the island was taken from Kaptan Pasha and made as a grand vizier. After this date, we see that the island was given to 1785, excluding the period of 1745-1748. In the period we are examining, our source is the Archive documents we found in the Prime Ministry Ottoman Archives. In accordance with the information we obtained from the documents, we tried to deal with the Administration of Accountants in 18th century Ottoman Cyprus.

KEY WORDS: Cyprus, Accounting, Accountants

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda Akdeniz’de stratejik bir mevkide olan ve Osmanlılar açısından Doğu Akdeniz hâkimiyetinin temeli sayılabilecek Kıbrıs Adası’nın idarî anlamda 18. yüzyılda nasıl bir seyir takip ettiğini göstermeye çalışacağız. 1718 tarihinden itibaren Osmanlı merkezî idaresinde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın sadâretiyle başlayan değişim süreci Kıbrıs’ı da etkilemiş gözükmektedir. Kıbrıs’ın bu tarihten itibaren Kaptan Paşa riyâsetinden çıkarılarak, sadâret hassı durumuna getirilmesi ve bu hass gelirlerinin iltizâm yoluyla muhassıllara verilmesi adanın idarî-malî organizasyonunda yeni bir dönemi başlatmıştır. Konuya ilişkin araştırmayı Atık Şikâyet Defterleri üzerinden yapmaya çalıştık. Fakat araştırmamızı yürütmek istediğimiz kaynaklardan maalesef istifade etme imkânı bulamadık. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde kayıtlı 38, 44, 89, 136, 152, 173 numaralı Atık Şikâyet Defterleri’ni taradığımızda, bu defterlerin içerisinde Kıbrıs Muhassıllığı ve Kıbrıs Muhassılı hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Arşivde bu defterleri temin ettiğimiz esnada Kıbrıs Muhassıllığı ve Kıbrıs Muhassılı üzerine taradığımız farklı fonlara ait belgeleri kullanmaya karar verdik. Bu belgelerden yola çıkarak, dönem kronikleri ve yapılmış araştırmaları da gözden geçirerek 1718-1785 tarihleri arasında sadâret hassı olan Kıbrıs Muhassıllığı’nı incelemeye çalıştık.

Başta bu konunun belirlenmesi ve araştırmanın hazırlanmasında her daim yardımcı olan, saygıdeğer hocam Bülent ÇELİK’e sonsuz şükran ve minnetlerimi sunarım. Bu tezin hazırlanması süresince beni teşvik eden, yardımını esirgemeyen, değerli dostum Yasin AKMEŞE’ye de teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmanın oluşmasında farkında olmadan büyük fayda göstermiş olan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nın İstanbul’daki arşiv çalışanları ve Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı’nın personeli Hicran TÖLEK’i anmadan geçemeyeceğim. Eserin tüm yazım aşamasında beni destekleyen annem Ayşe ERDEM ve kardeşlerim Necati ERDEM, Kübra İŞLER, Büşra TİMUR’a onların değerli eşlerine ve tezin bitmesini büyük bir merakla bekleyen değerli büyüklerim dedem Necati ÖNAL ve anneannem Fatma ÖNAL’a ve hayat yoldaşım Kübra ERDEM’e göstermiş oldukları sabır, anlayış ve hoşgöründen ötürü sonsuz teşekkür ediyorum. Bu eseri yaşasaydı benimle gurur duyacağına inandığım babam Rahmetli İsmail ERDEM’in aziz ruhuna ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	x
EKLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	7
1. OSMANLI FETHİNE KADAR KIBRIS ADASI.....	7
1.1. Kıbrıs Adı’nın Menşei.....	7
1.2. Kıbrıs’ın Coğrafi Konumu	7
1.3. Kıbrıs’ın Osmanlılar Tarafından Fethi’ne Kadar ki Tarihçesi	8
1.4. Kıbrıs’ın Fethine Kadar Osmanlıların Akdeniz Siyasetine Kısa Bir Bakış	9
II. BÖLÜM.....	12
2. OSMANLI FETHİNDEN SONRA KIBRIS ADASI.....	12
2.1. Kıbrıs’ın Osmanlılar Tarafından Fethi	12
2.2. Kıbrıs’ta Beylerbeyliği İdaresi (1570-1670)	14
2.3. Kıbrıs’ta Kaptan Paşa İdaresi (1670-1708)	17
III. BÖLÜM.....	21
3. 18. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ’NE BAKIŞ.....	21
3.1. 18. Yüzyılda Osmanlı Siyasi Tarihi	21

3.2. 18. Yüzyılda Osmanlı'da Gelir Kaynakları ve Tahsılatı	25
IV. BÖLÜM	30
4. KIBRIS'TA MUHASSILLIK İDARESİ	30
4.1. Sadrazam Hassı Muhassıllık İdaresi (1718-1745).....	30
4.1.1. Kıbrıs Muhassıllığı ile İlgili Belgelerin Değerlendirilmesi (1121-1159 / 1708-1745).....	34
4.1.1.1. İdarî ve Malî Hususlar ile Alakalı Belgeler.....	34
4.1.1.2. Kapu Tercümanlığı ve Piskoposluk ile Alakalı Belgeler	38
4.1.1.3. Askerî Harcamalar ile Alakalı Belgeler	39
4.2. Muhassıl Paşalar İdaresi (1745-1748).....	41
4.2.1. Kıbrıs Muhassıllığı ile İlgili Belgelerin Değerlendirilmesi (1159-1161/1745-1748).....	43
4.3. Sadrazam Hassı Muhassıllık İdaresi (1748-1785).....	48
4.3.1. Kıbrıs Muhassıllığı ile İlgili Belgelerin Değerlendirilmesi (1170-1199/1757-1785).....	51
4.3.1.1. İdarî – Malî Hususlar ile Alakalı Belgeler.....	51
4.3.1.2. Askerî Görevler ile Alakalı Belgeler	57
4.3.1.3. Timar ile Alakalı Belgeler	57
4.3.1.4. Muhassıl Osman'ın Katli ve Dizdâr Halil'in İsyanı ile Alakalı Belgeler	61
4.3.1.5. Giovanni Mariti'ye Göre Kıbrıs Muhassıllığı	63
5. TARTIŞMA ve SONUÇ	70
6. KAYNAKLAR.....	74
7. EKLER	82
ÖZGEÇMİŞ.....	91

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo:4.1. 1131 senesi Cizye Mukâta'ası ve Rûsûm Bedeli (BOA, AE.SAMD.III., No. 4/3416).....	35
Tablo 4.2. 1145 senesi Cizye Kaydı ve Yapılan Harcamalar (BOA, C.ML. No. 221/3134.)	37
Tablo 4.3. BOA. C.ML., No. 422/17138.....	54

EKLER DİZİNİ

EK 1. 18. Yüzyılda Belgelerde İsmi Geçen Kıbrıs Muhassılları (1718-1785).....	82
EK 2. 18. Yüzyılda Sadrazam Olanların Listesi (1718-1785, Kaynak: Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 4, Kısım: 2).....	83
EK 3. 18. Yüzyılda Padişah Olanların Listesi (1703-1789, Kaynak: Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 4, Kısım:1)	85
EK 4. Kıbrıs Haritası (Kaynak: BOA. HRT.h. No.724).....	86
EK 5. Kıbrıs, Suriye, Lübnan ve Kızıldeniz’i Gösteren Harita (Kaynak: BOA. HRT.h. No. 890).....	87
EK 6. Kıbrıs Muhassılı Süleyman’ın Buyrulduusu (Kaynak: BOA. TS.MA.e No. 747/59) 88	
EK 7. Kıbrıs Muhassıllığı’ndan ve Başka Yerlerden Sadârete Gönderilen Paranın Müfredat Defteri (Kaynak: BOA. TS.MA.e. No. 1141/3).....	89
EK 8. Kerkük Kalesi Muhafızı Yeniçerilerinin Zemistânî Çuka Bahâsının Kıbrıs Muhassıllık Malından Tesviye Edilmesini Emreden Fermân (Kaynak: BOA. AE.SMHD.I. No. 115/8340).....	90

KISALTMALAR DİZİNİ

(---)	: Belgede Boş Bırakılmış Yer ve Kişi İsmini Belirtmek İçin Kullanılmıştır.
(...?)	: Belgede Okunmayan Kelimeler İçin Kullanılmıştır.
A.DVNSMHM.d.	: Bâbı Âsâfî Mühimme Defterleri
AE.SAMD.III.	: Ali Emirî Tasnifi, Sultan III. Ahmed Dönemi
AE.SMHD.I.	: Ali Emirî Tasnifi, Sultan I. Mahmud Dönemi
AE.SOSM.III.	: Ali Emirî Tasnifi, Sultan III. Osman Dönemi
AE.SMST.III.	: Ali Emirî Tasnifi, Sultan III. Mustafa Dönemi
AE.SABH.I.	: Ali Emirî Tasnifi, Sultan I. Abdülhamid Dönemi
Bkz. / bkz.	: Bakınız.
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.ADL.	: Cevdet Tasnifi, Adliye
C.AS.	: Cevdet Tasnifi, Askerî
C.DH.	: Cevdet Tasnifi, Dâhiliye
C.EV.	: Cevdet Tasnifi, Evkaf
C.HR.	: Cevdet Tasnifi, Hariciye
C.ML.	: Cevdet Tasnifi, Mâliye
C.SM.	: Cevdet Tasnifi, Saray
C.TZ.	: Cevdet Tasnifi, Timar
Çev.	: Çeviren / Çevirenler
D.T.C.F.	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed. / ed.	: Editör
İE.ML.	: İbnülemin Tasnifi, Mâliye
HRT.h	: Haritalar
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
TDV İA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TS.MAE.e.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrâkı
Vd.	: Ve diğerleri

Yay. : Yayınevi
Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Kıbrıs Adası 1570-1571 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmiş ve 1878 yılında İngiliz idaresine girene kadar 308 yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. Ada ilk fethedildiğinde Osmanlılar adayı bir Beylerbeylik olarak teşkil etmişler ve Anadolu'dan bazı sancakları Kıbrıs'a bağlamışlardır. Kıbrıs Eyâleti içerisinde yer alan sancaklar; Alâiye, İçil, Tarsus, Sis, Lefkoşa, Girne, Magosa, Baf, Tuzla ve Hırsofi olmak üzere on adettir. 1571'den 1640'a kadar bir beylerbeyi ve üç sancakbeyi tarafından idare edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Venedikliler ile Girit ve Mora'daki savaşlarının uzun sürerek mâlî sıkıntı getirmesi, çekirge salgınları, veba, kıtlık gibi doğal afetler ve ticaretin durması Kıbrıs'ın câzibesini yitirmesine sebep olmuş ve halk adadan göç etmeye başlamıştır. Nüfusun azalmasıyla Beylerbeylik sâlyânesini¹ veremeyecek duruma gelen adanın, idarî statüsü değiştirilerek 1670 yılında Kaptan Paşalığa ilhak ettirilmiştir.²

1670 yılından sonra genel kabule göre 1703 tarihine kadar Kaptan Paşa riyâsetinde olduğu söylenmektedir. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın Zübde-i Vekâyiâtı'ndan öğrendiğimiz kadarıyla 1693 yılında Deryâ emirlerinden olan Mısırlızâde İbrahim Paşa'ya Rodos ve Kıbrıs sancakları mahsûlü olan 123 kîse tevcîh olunmuştur. 1690 yılında adada vuku bulan bir isyan neticesinde Kıbrıs Vâlisi Çolak Mehmed Paşa'nın isyana mukavemet edememesi üzerine adanın Aydın Muhassılı Halebli Ahmed Paşa'ya tevcîh edildiği ve oraya irsâl olunduğu görülmektedir. İsyân bastırıldıktan sonra 1691 yılından önce Ali Paşa'ya sonra Destârî Mehmed Paşa'ya Kıbrıs *eyâlet* olarak tevcîh edilmiştir. 1693 yılında ada Sivas Vâlisi Kalaylı Ahmed Paşa'ya verilerek Kıbrıs muhafazası ile görevlendirilmiştir. 1694 yılında Vezir Hüseyin Paşa Kıbrıs Vâlisi tayin edilerek adaya gönderilmiştir. 1695 yılında ise Bahri Paşa adayı muhafaza etmesi için görevlendirilmiştir. 1701 yılında Seyyid Ahmed Paşa'nın görevde olduğu görülmektedir. 1702 yılında ise Sirke Osman Paşa'nın Kıbrıs Vâlisi olduğu görülmekle birlikte 1703 yılında da Çalık Ahmed Paşa'ya Kıbrıs Adası tevcîh edilmiş ve hemen sonra Edirne Vakası'ndan sonraki pervâsız tavırlarından dolayı paşa katledilmiştir. Kıbrıs 1703 yılında Edirne Vakası'nda sadrazam olan ve kusurlu görülen Râmî Mehmed Paşa'ya verilmiş ve buraya Vâli olarak

¹ İdris Bostan, "Sâlyâne", TDV İA, Cilt: 36, İstanbul 2009, s. 59-60, Osmanlı mâliyesinde ve taşra teşkilâtında yıllık maaş ödemelerini, vergileri toplu bir rakam üzerinden tespit edilen ve buna göre toplanan eyâletleri ifade eder, demektedir.

² Recep Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya 1998, s. 85-90.

gönderilmiştir.³ Adanın bu süreçte nasıl yönetildiğine dâir kroniklerde sarîh bilgiler mevcut değilse de ard arda atanan paşalara verilen görevlerin adanın muhafazası olduğu anlaşılmaktadır. 1683-1699 Osmanlı-Avusturya harplerine tesâdüf eden bu devirde savaşın getirdiği hususiyetler göz önünde bulundurularak bu durum îzâh edilebilir. Lâkin 1670-1703 tarihinde Kaptan Paşa riyâsetinde olduğu kabulü sorgulanmalıdır. Fakat konumuzun dışına çıkmayarak bu bahsi başka bir araştırmanın konusu olması ümidiyle burada sonlandırıyoruz.

Osmanlı Devleti'nin 1593-1606 Avusturya Harbi ve 1578-1639 arasında fâsıllarla devam eden İran Seferleri mevsimlik savaşılan, bahar vakti sefere çıkıp güz gelmeden geri dönülen klasik harp metodunu ve buna göre teşkil edilmiş askerî nizâmı derinden etkilemiştir. Bunun yanında coğrafi keşiflerin transit ticaret yollarını değiştirmeye başlaması, bol miktarda Amerikan gümüşünün piyasaya girip enflâsyona sebep olması, savaşlarda ateşli silah kullanan tecrübeli ve maaşlı askerlere duyulan ihtiyacın artması, nüfus artışı ve işsizlik, celâlî isyanları 17. yüzyıldaki değişim ve krizin ana karakterini oluşturmuştur.⁴ Tımarın işlenmemesi gelir kaynaklarının boş kalmasına ve buna bağlı devam eden idarî-askerî sistemin çözülmesine yol açmıştır. Devletin ana programı bu boş kalan arazilerin işletilmesini sağlamak olacaktır. Geleneksel lâyhâ yazarları tımarların işletilmesi ve kânûn-ı kadîme geri dönülmesi çağrısında bulunmuşlardır.⁵ Lâkin tımarın, içinde yaşanan devir için artık ehemmiyeti ve geçerliliği kalmamıştır. Bu yüzden daha gerçekçi çözümler üreterek hazînenin nakit ihtiyacı sağlanmalı, eyâletler idare edilmeli, masraflar düzenli bir şekilde finanse edilmelidir. Tüm bu gelişmeler ve ihtiyaçlar tahtında iltizâm sistemi⁶ devreye eskiye nazaran daha faal bir biçimde sokulmuştur. Bundan sonra devletin idarî yapılanmada merkezîyetçilikten adem-i merkezîyete doğru bir eğilim gösterdiği ortaya çıkacaktır.⁷

Klasik dönem sonrasında, Osmanlı merkezî mâliye örgütünün esas rolü silahlı kuvvetlere maaş ödemek üzerine dönüşmüştür. Ordunun tımarlı sipâhi gücünden ateşli

³ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât – Tahlil ve Metin (1066-1116 / 1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

⁴ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde – Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 36-49.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

⁶ Sistemin Osmanlı tarihi seyri içinde evrimi ve 18. yüzyılda yeniden şekillenmesi hakkında bkz.; Mehmed Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2016.

⁷ Yaşar Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkezîyet) Dair Genel Gözlemler, Belleten*, Cilt: XXXVIII – Sayı: 152 – Yıl: 1974 Ekim, 658-699; Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet – Osmanlı Tarzı Devlet Merkezîleşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

silahlara sahip piyâde gücüne dönüşmesi, böyle bir orduyu beslemenin ağır yükü altında vergi sisteminin aynî vergiden (ürün olarak alınan vergi) nakdî vergiye (para olarak alınan vergi) dönüşmesine yol açmış, Osmanlı bütçesine muazzam bir yük getirmiştir. 17. yüzyılın ilk yarısında, mâliye örgütü vergi sistemini nakit temeline oturtmak gibi zor bir işle karşı karşıya kalmış lâkin bu sistem değişikliği bütçe açığı sorununu 18. yüzyıla kadar çözememiştir. 17. yüzyılda avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye olarak adlandırılan olağanüstü durumlarda üçer, beşer, on beşer haneler şeklinde ödenen nakdî ve aynî olan bu vergiler zamanla olağan vergi hâline dönüşmüş gözükmektedir. Ayrıca boş kalan timarlar padişah haslarına aktarılarak mukâta'a olarak iltizâma verilmekte ve hazînenin nakit ihtiyacı karşılanmaya çalışılmaktaydı.⁸

“İltizâm sisteminde mukâta'alar 1-3 yıl süre ile mültezime açık artırma yoluyla verilmekteydi. Mültezimler ödemeyi taahhüt ettikleri bir bölümünü peşin veriyorlar, kalanını ise mukâta'anın gelirlerini topladıkça, üç ya da altı aylık taksitlerle ödüyorlardı. Ancak, daha fazla gelir sağlamaya çalışan devlet, mukâta'aların bir bölümünün sürelerini uzatmaya ve müzayedede belirlenen fiyatın giderek artan bir bölümünü peşin olarak talep etmeye başlamıştır. Böylece iltizâm sistemi bir tür iç borçlanmaya dönüştürülerek geleceğin vergi gelirleri merkezî devlet tarafından teminat olarak kullanılmış oluyordu. 17. yüzyılın sonlarında, devletin Avusturya karşısındaki savaşıardan bunaldığı bir ortamda, mukâta'aların süreleri daha da uzatılarak açık artırmayı kazananlara “*kaydıhayat (hayat boyu)*” koşuluyla verilmeye başlanmıştır. Böylece açık artırmayı kazanan kişi, sınırları ve gelir kaynakları devlet tarafından saptanan mukâta'anın vergilerini toplama hakkını ölene kadar ele geçirmiş olmaktadır.”⁹ Lâkin ele aldığımız dönemde *mâlikâne* sisteminin 18. yüzyılda yaygınlaşmasının aksine Kıbrıs'ta kısa bir dönemi hariç tutarsak (1745-1748) bu sistemin uygulanmadığını görmekteyiz. 1718-1785 tarihleri arasını kapsayan çalışmamızda 1745-1748 arası Muhassıl Paşaların Kıbrıs'ı *ber-vech-i mâlikâne* üzere deruhte etmiş olmalarına rağmen bu üç yıllık dönemde üç ayrı paşa ortalama birer yıl Kıbrıs Muhassılı olmuştur. Bunların mâlikâne olarak deruhte ettikleri muhassıllığın neden ellerinde bu kadar az süre kaldığı kesin olarak bilinmemekle beraber belgelere de yansımamıştır. İzzî Süleyman Efendi H. 1130 / M. 1718 tarihinde Kıbrıs'ın muhassıllık vechiyle sadâret haslığına iltihak ettirildiğini anlatırken, muhassılların idarî, malî, askerî yükümlülüklerini

⁸ Linda T. Darling, *Kamu Mâliyesi: Osmanlı Merkezî Yönetiminin Rolü*, Ed. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 153-155.

⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 148-149.

yerine getiremediklerinden sadâret haslığında çıkarılıp vezirlikle paşalara tevcih edildiğini yazmıştır. Lâkin üç yıl sonra hangi gerekçe ile tekrar muhassıllık vechiyle sadâret haslığına geçirildiğini yazmamaktadır. Bu noktada yukarıda anlatmış olduğum gelişmeler dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin geçirmiş olduğu idarî-malî organizasyondaki dönüşümün Kıbrıs'taki yansımalarının iltizâm yoluyla muhassıllık idaresinin tesisi olduğu gözükmemektedir. 18. yüzyılın genel seyri itibariyle mâlikâne uygulaması ve âyânlığın yükselişi Osmanlı tarihi içinde kendini gösterirken Kıbrıs'ta bu denli yerel bir aristokrasi gözlenememiştir. Kıbrıs'ın yerlisi olup muhassıllığı elinde tutan ve bazen bir yıldan fazla bu görevde kalan muhassıllar olsa da bu durum Anadolu ve Rumeli'deki gibi âyânlığa doğru bir seyir takip etmemiştir.¹⁰ Bir diğer tespitimiz ise 1785 tarihinde ada sadâret haslığında çıkarılmıştır. Bu işlem, adanın sadâret haslığında iken son muhassıl olan Hacı Abdülbâkî Ağa'nın hakkında merkeze yapılan şikâyetin neticesinde görevden azliyle birlikte gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti burada tespit ettiğimiz kadarıyla 1775 yılında başlayan, Osmanlı mâliyesinin yeni bir uygulaması olan *esham* sistemini devreye sokmak için bu adımı atmış gözükmemektedir.¹¹ Bizde konumuzun başlangıcını ve muhtevasını bu sadâret haslığına binâen şekillendirip başlangıcını ve sonunu bu sürece teşmil kıldık.

“19. yüzyılın ortalarına kadar mevcut olan muhassıl kavramı, 15.-16. yüzyıllarda devlete ait vergi ve resimleri tahsil ile yükümlü olan görevliler anlamında kullanılmışken, 17. ve 18. yüzyıllarda anlam ve kapsamı daha da genişlemiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram, 18. yüzyılda, Halep, Kıbrıs, Sakız, Canik, Aydın gibi bazı bölgelerde, âyânlar gibi, ekonomik anlamda zengin, devlet nezdinde itibarlı ve genellikle vezir rütbesindeki kişilerin, devlet tarafından tayin edildikleri ve kurumsal anlamda muhassıllık olarak ifade edilen yapıyı tanımlamaktadır.”¹²

Kıbrıs'taki muhassıllık idaresini seçtiğimiz ilk anda bu konuda yapılmış olan çalışmaların olup olmadığını kontrol edip literatür taraması yapmıştık. Yapılan tezlerden Recep Dünder'in “*Kıbrıs Beylerbeyliği 1570-1670*”, Nuri Çevikel'in “*Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadî Tarihi 1571-1878*” – “*18. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasî, İdarî, Toplumsal ve Ekonomik Şartları*”, Ali Efdâl Özkul'un “*Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*” adlı tezlerini incelediğimizde Kıbrıs

¹⁰ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.

¹¹ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 606.

¹² Cahit Telci, *Mâlî Bir Ünite Olarak Aydın Muhassıllığı*, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: XXI, Sayı: 1, Temmuz 2006, s. 136-137.

Muhassılları ve Kıbrıs Muhassıllığı hakkında müstakil bir çalışma olmadığını müşâhede etmiş olduk. Buradan hareketle Kıbrıs'ın tarihine ilişkin edindiğimiz bilgilerde 1703 yılında adanın Sultan III. Ahmed Han tarafından sadrazama hass olarak verildiği bilgisi yer almaktaydı. Kıbrıs Tarihi üzerine yazılmış ve 18. yüzyılı da kapsayan tüm eserlerde bu bilgi aynen geçmekteydi. Genel anlatıya göre şu şekilde bir dönemlendirme ortaya çıkıyordu; 1703-1745 Sadrazam Hassı Muhassıllık, 1745-1748 Paşalık, 1748-1785 Sadrazam Hassı Muhassıllık. Buradan hareketle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) yer alan Bâb-ı Âsâfi – Atik Şikâyet Defterlerinden; 38, 44, 89, 136, 152, 173 no'lu defterleri H. 1114-1159 / M. 1703-1748 tarihlerini kapsayacak şekilde alıp inceledik. Lâkin bu taramalarımızın sonucunda Aydın Muhassıllığı'na, Canik Muhassıllığı'na ve Anadolu ile Rumeli'deki idarecilere hitâben yazılmış hükümlerin dışında Kıbrıs ile alakalı bir hükme rastlayamadık. Arşivde bu defterleri aldığımız esnada diğer fonlardan da Kıbrıs Muhassıllığı ve Kıbrıs Muhassıllığı ile alakalı evrâk varsa onları da almamızın faydalı olacağını düşünüp almıştık. Ne tesâdüf ki araştırmamızın seyrini bu evrâklar oluşturdu. Bu evrâklardan burada bahsetmek istiyoruz; Ali Emîrî Tasnifinden Sultan III. Ahmed, Sultan I. Mahmud, Sultan III. Osman, Sultan III. Mustafa, Sultan I. Abdülhamid Dönemi tasniflerini, Cevdet Tasnifinden Adliye, Askeriye, Dâhiliye, Evkaf, Hâriciye, Mâliye, Saray, Timar tasniflerini, İbnülemin Tasnifinden Mâliye tasnifini, Topkapı Sarayı Müzesi Evrâkı'ndan da konumuza esas teşkil eden H. 1130-1199 / M. 1718-1785 tarihleri arasındaki devrede Kıbrıs Muhassıllığı ve Muhassılları ile alakalı vesikaları almıştık. Farklı tasnif gruplarında yer alan ve birçoğu farklı dönemi ve konuyu ihtiva eden kaynaklara sahip olmanın hem avantajını hem de dezavantajını çalışmanın seyri içerisinde gördük. Çok geniş bir zaman diliminde uzun uğraşlar sonucunda genel kabulün aksine Kıbrıs'ta muhassıllığın H. 1130 / M. 1718 tarihinde başladığını tespit etmiş olduk. Lâkin bu tarihten geriye doğru 1670 yılına kadar nasıl bir idarî yapılanmanın olduğunu maalesef bilemiyoruz. Başka araştırmacıların bu döneme eğilip araştırmasını umut ediyoruz.

Yukarıda bahsettiğim kaynakların elverdiği ölçüde bulmuş olduğumuz vesikalardan çıkardığımız sonuçlar nispetinde 18. yüzyılda Kıbrıs adasının idarî tarihinin 1718-1785 tarihleri arasında nasıl bir seyir izlediğini açıklamaya çalışacağız. Avantaj olarak gördüğümüz nokta çok geniş bir zaman dilimini ihtiva eden bu belgeler ışığında Sadrazam Hassı Kıbrıs Muhassıllığı'nın nasıl başlayıp, nasıl bir seyir takip ettiğini, nasıl sonlandığını tespit edebilmemizdir. Lâkin bu kadar geniş bir zaman dilimi içerisinde her konuda çok net

sonuçlara varmak için elde bulunan vesikalar yetersiz kalmaktadır. Bu dezavantajımızı bir kenara bırakırsak Kıbrıs Tarihi üzerinde çalışanların bu zamana kadar tekrar edegeldikleri bazı hususların yanlışlığı da bu çalışmamız sayesinde ortaya çıkmış gözükmektedir. 18. yüzyılın kroniklerini kapsamlı bir şekilde kullanmaya çalışarak önemli ölçüde istifade edip boşlukları doldurmaya gayret gösterdik. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın Zübde-i Vekâyiât'ı, Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Nusretnâme'si, Râşid Efendi & Küçükçelebizâde Âsım'ın Târih-i Râşid ve Zeyli, İzzî Süleyman Efendi'nin Tarih'i, Mehmed Hâkim Efendi'nin Tarih'i, Ahmed Vasıf Efendi'nin Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr'ı incelenerek dönemin çağdaş müelliflerinin eserlerine yansımış hususlar da kullanılmıştır. Farklı fonlardan aldığımız vesikalar öncelikle kronolojik olarak tasnif edilmiştir; 1130-1159 (1718-1745), 1159-1161 (1746-1748), 1170-1199 (1757-1785) tarihleri uyarınca üç gruba ayrılmıştır. Bu üç gruptaki belgelerde konularına göre (*İdarî, Malî, Askerî, Timar, Tercümanlık, Piskoposluk, Konsolosluk, İsyanlar*) tasnif edilerek ilgili dönemlerdeki muhassıllık ve muhassılın görevleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır; Birinci bölümde Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethine kadar olan tarihini, İkinci bölümde adanın fethinden sonra kurulan Beylerbeylik ve Kaptan Paşalık dönemlerini, Üçüncü bölümde 18. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Tarihi'nin ana hatlarını ve bu yüzyılda vergilerin tahsil edilme şeklini konumuz muvazenesince, Dördüncü bölümde ise Kıbrıs Muhassıllığı'nı ayırdığımız dönemler ve alt konu başlıkları uyarınca vesikaların incelenmesi ve yorumlanması sûretiyle değerlendireceğiz.

I. BÖLÜM

1. OSMANLI FETHİNE KADAR KIBRIS ADASI

1.1. Kıbrıs Adı'nın Menşei

“Adını *kına çiçeği* adı verilen bir çiçekten veya Kınıros’un kızının isminden, yahut aşk ilâhesi Kipris’den aldığı söylenmektedir. Kıbrıs adası, meşhur şehirlerinin adlarına göre Amatusya, Pafya ve Salâminya namıyla da anılmaktaydı. Hititler zamanında Alasya veya Asi, Finikeliler devrinde ise Hetim ismiyle anılıyordu. Avrupa dillerinde bakırın ismi bu adanın isminden türemiştir.”¹³ Bakır’ın Latincesi “*Cuprum*”dur¹⁴ ve “*Kıbrıs/Cypris*” kelimesinden çıkmıştır. *Cypris* kelimesi hem adanın adı, hem de bakır madeninin tahsis olduğu ilâhe Zühre’nin adıdır. Kıbrıs kelimesinin türlü dillerdeki yazılışı hemen hemen aynıdır: *Kıbrıs, Cyprus, Chypre, Cypren, Gibros*.

1.2. Kıbrıs’ın Coğrafi Konumu

“Akdeniz’de irili ufaklı birçok ada vardır. En büyük iki tanesi, birbirine yakın yüzölçümlü Sicilya (27.710 km²) ile Sardunya (24.090 km²)’dır. Bunlardan sonra gelen Kıbrıs (9.250 km²), birinci büyük adanın üçte birinden biraz geniştir. Akdeniz’in dördüncü ve beşinci büyük adaları olan Korsika (8.720 km²) ile Girit (8.380 km²), Kıbrıs’a yaklaşan yüzölçümleriyle bu denizin beş büyük adasından sayılırlar. Bütün bu adalar içerisinde Bilhassa iki tanesi, Girit ile Kıbrıs eski parlak medeniyetlerin geliştiği yerler olarak bilinmektedir.”¹⁵

Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz’de kuzeyde ve doğuda Anadolu yarımadası ve diğer Asya ülkeleri ile güneyde ve batıda Afrika ve Avrupa’nın denizci kavimleri arasındaki münasebetlerde eski çağlardan beri mühim bir rol oynamıştır. Türkiye sahillerine 70 km, Suriye sahillerine 100 km, Mısır sahillerine 400 km, Yunanistan’a 800 km uzaklıktadır. Doğu Akdeniz’in kuzeydoğu köşesinde işgal ettiği mevki, ona tarihte ve doğu-batı ticarî münasebetlerinde bir uğrak yeri, hatta muhtelif menşeli malların mübadele edildiği bir

¹³ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs’ta Türk Eserleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri: III Sayı: B1, Ankara 1964, s. 13.

¹⁴ Cevat Gürsoy, “*Kıbrıs*”, TDV İA, Cilt: 25, İstanbul 2002, s. 370.

¹⁵ Gürsoy, *Kıbrıs’ın Coğrafi Durumu*, Kıbrıs ve Türkler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri: III Sayı: B2, Ankara 1964, s. 7.

pazaryeri olma vasfını kazandırmıştır.¹⁶

1.3. Kıbrıs'ın Osmanlılar Tarafından Fethi'ne Kadar ki Tarihçesi

Kıbrıs'ta yapılan kazı çalışmaları neticesinde tarihi izler Cilâlî Taş Devri'ne kadar gitmektedir. Buradaki kalıntılar Güney Anadolu'daki kalıntılar ile benzerlik arz etmektedir. Kıbrıs, doğu ile batı arasında bir köprü vazifesini görmesinden dolayı Akdeniz etrafında gelişen medeniyetlerin etkisi altında kalmıştır. Doğu Akdeniz'de ticaret yollarının üzerinde bulunan, zengin madenlere, sık ormanlara ve mütedil bir iklime sahip olan Kıbrıs, komşu ülkelerde kurulan kuvvetli devletlerin her zaman dikkatini çekmiştir.¹⁷

M.Ö. ikinci binin ikinci yarısında Anadolu'da Hitit ve Mısır'da Firavunlar tarafından yönetilen iki kuvvetli devlet vardı. Bu iki devlet birbirine rakipti ve M.Ö. 1450 yılı dolaylarında Suriye'yi hâkimiyeti altına alan Mısır, Kıbrıs Adası'nı da zapt etmiş ve 450 yıl kadar hâkimiyeti altında tutmuştur. Bir ara yeniden Hitit hâkimiyeti altına giren Kıbrıs kısa bir süre sonra tekrar Mısır hâkimiyetine girmiştir. M.Ö. 1200-1000 yılları arasında kısmî olarak Yunan medeniyeti adaya hâkim olmuş Soli, Marion, Baf, Kurium, Girne gibi şehir devletleri kurmuşlardır. Roma hâkimiyetine girene kadar adaya sırasıyla Fenikeliler, Asurlular, Persler ve Büyük İskender hâkim olmuştur.¹⁸

M.Ö. 100'lü yıllarda adada Roma hâkimiyeti başlamış M.S. 46 tarihinde adaya Aziz Paul ve Aziz Barnabas'ın gelişiyle adada Hristiyanlık yayılmıştır. Baf'ta Roma Prokonsülü olan Sergius Paulus ile birlikte Kıbrıs Adası bir Hristiyan tarafından idare edilen ilk memleket olmuştur. Kıbrıs Adası 395 yılında Roma'nın Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasıyla birlikte Doğu Roma'nın hâkimiyet alanında kalmıştır. Bu tarihten sonra Doğu Roma (Bizans) topraklarında Ortodoks Hristiyanlığı yayılınca Kıbrıs adasında da Ortodoks Kilisesi inşa edilmiş ve adada hâkim olan inanç unsuru hâline gelmiştir.¹⁹

Kıbrıs'ın Bizanslılar idaresinde bulunduğu tarihte; Arabistan yarımadasında İslâm Devleti kurulmuş ve zamanla kuvvetlenmiştir. Arap yarımadasını hâkimiyeti altına alan İslâm Devleti, Akdeniz'e kadar hâkimiyet alanını genişletmiştir. 632 tarihinde Halîfe Ebu Bekir zamanında Kıbrıs'ta Kitiyon zapt edilmiştir. Ardından 638 tarihinde Şam, Antakya,

¹⁶ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁷ Alasya, s. 14-15.

¹⁸ Alasya, s. 14-22.

¹⁹ Alasya, s. 23-25.

Kudüs, Suriye, Filistin ve Mısır gibi yerler fethedilmiş ve Kıbrıs Adası'nın fethi de bu minvâlde gündeme gelmiştir. 647 yılında Şam Vâlisi Muâviye tarafından fethedilen Kıbrıs, 964 tarihinde Doğu Roma İmparatoru Nikephoros Phocas tarafından zapt edilene kadar İslâm memleketi olarak kalmıştır. Bu tarihten sonra 1184-1191 tarihleri arasında Isaac Comnenus burayı kendi müstakil krallığı ilân edip yönetmiş lâkin III. Haçlı Seferi esnasında Aslan Yürekli Richard tarafından İngiliz idaresine geçmiştir. Kıbrıs Adası'nı idare etmenin zorluğu altında kalan İngiliz Kralı Aslan Yürekli Richard uzun sefer şartlarının ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla Tamplar Şövalyeleri'ne adayı satmıştır. Tamplar'ın idaresinden hoşnut olmayan Kıbrıs halkı isyan etmiş ve adayı elinde tutamayacağını anlayan Tamplar Şövalyeleri adayı Richard'a geri satmışlardır. Bunun üzerine Richard adayı Suriye tahtından mahrum kalan Guy de Lusignan'a vermiştir. Bundan sonra adada 1192'den 1489'a kadar kalıcı bir idare tesis eden Lusignan'lar idareyi ellerinde tutmuş ve burada halkın Ortodoks olmasına karşın Katolik Başpiskoposluğunu ihya ederek ada halkını katolikleştirmeye çalışmışlardır. Lusignanlar Dönemi'nde Cenevizler ve Memlûkler tarafından istilâya uğrayan ada 1489'da Venediklilerin idaresine girmiştir.²⁰

Venedik hâkimiyeti boyunca Kıbrıs'ın yerli halkı gerek dinî inanış biçimi, gerek getirilen ağır angaryalar neticesinde bu idareyi benimsememişlerdir.²¹ Böylece 1570 yılında Osmanlılar adanın Magosa hariç diğer yerlerini kolaylıkla fethedebilmişlerdir. Magosa muhasarası ise kalesinin muhkem olması, komutanın direnmesi sebebiyle bir yıl kadar sürmüş 1571'de teslim olmuş ve ada 1572-73'de resmen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

1.4. Kıbrıs'ın Fethine Kadar Osmanlıların Akdeniz Siyasetine Kısa Bir Bakış

İstanbul'un fethinden sonra Ege Denizi'nde Osmanlı hâkimiyeti kaçınılmaz bir hâl almış ve Fâtih Mehmed fethi müteakip yıllarda şehrin güvenliği ve boğazların hâkimiyeti açısından Ege Denizi'nin hâkimiyeti için bir dizi fetih stratejisi başlatmıştır.²² Fâtih Mehmed'in vefatını müteakip meydana gelen taht mücadelesi Cem Sultan'ın ölümüyle²³ birlikte artık tamamen sona erdiğinde, II. Bayezid'in saltanatı açısından yeni bir dönem

²⁰ Alasya, s. 24-38.

²¹ Alasya, s. 39.

²² Halil İnalçık, *İki Karanın Sultanı İki Denizin Hakanı Kâyser-i Rûm Fâtih Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 278-283.

²³ “27 Ocak 1495'te Roma'dan ayrılan Cem, Castel Capuana denilen yerde 29 Cemâziyye'l-evvel 900 (25 Şubat 1495) tarihinde öldü. Onun, elindeki kıymetli rehineyi bırakmak zorunda kalan papa tarafından zehirlendiği rivayet edilmektedir.” Mahmut H. Şakiroğlu, “*Cem Sultan*”, TDV İA, Cilt: 7, İstanbul 1993, s. 284.

başlamış gözükmetedir. Yaşanan taht mücadelesi sebebiyle kesâbete uğrayan batı seferleri için yeniden hazırlıklar başlatılmış ve II. Bayezid o zamana kadar görülmemiş büyüklükte bir donanma inşasına başlayarak Osmanlı Akdeniz Hâkimiyeti telâkkisini ihya etmek ve Osmanlı'ya karşı oluşturulan Haçlı İttifakı'nı bertaraf etmek gayretinde olmuştur.²⁴ 16. yüzyılda cihânşümûl bir karaktere bürünmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, sadece karada değil, aynı zamanda denizlerde de ağırlıklı bir güç hâline gelmeye başlayınca, eski dünyanın bir bakıma ana ticarî eksenini oluşturan Akdeniz²⁵ artık giderek Avrupa'daki siyasî gelişmeler tahtında Osmanlı gücünün daha etkin bir rol oynadığı arena hâline gelmiştir. Bilhassa Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirmesiyle Anadolu'nun güney kıyıları, Suriye ve Lübnan sahilleri ve Afrika'nın kuzeydoğu kıyı şeridi üzerinde başlayan hâkimiyet, Doğu Akdeniz'in kaderini değiştirecek yeni bir siyasetin ve buna bağlı bir stratejinin uygulanmasını mecburî kılmıştı. Ege'yi Akdeniz'e bağlayan ve artık bir Osmanlı eyâleti hâline gelen Mısır'a yönelen deniz yolu üzerindeki Rodos'un 1522'de fethinin ardından, bu istikamette tek engel Kıbrıs olarak belirlemekteydi.²⁶

II. Selim'in daha tahta geçmeden 1562'de Kıbrıs'ın fethini plânladığı ve Kıbrıs'taki Rumlar'dan adadaki tahkimat ve askerle ilgili bilgiler aldığı söylenmektedir.²⁷ Fethin sebepleri genelde üç temel olgu üzerinde durularak izah edilmiştir; *siyasî, iktisadî, dinî* nedenler. Kıbrıs Seferi için evvelâ dinî meşruiyet zemini aranmıştır. Bunun sebebi ise Venedik ile Osmanlı arasında devam eden ahidnâmedir. Devrin Şeyhülislâmı Ebussuûd Efendi bu durumu; “*Asla mâni’ olmak ihtimâli yoktur. Pâdişâh-ı ehl-i İslâm e’azza’llâhü ensârahû tavâif-i kefare ile sulheylemeği ol vakit meşrû’ değildir. Müşâhede olunub mü’ebbed yâhûd muvakkat sulholunduktan sonra menfa’at bu zamanda bozılması enfa’ görülse elbette bozmak vâcib û lâzım olur.*”²⁸ şeklinde formüle etmiş ve gerekçelendirmiştir. Ayrıca, Kıbrıs fethinde, âşârın sekizde bir yerine hârâcî toprak üzerinden alınan beşte bir

²⁴ İnalçık, *Devlet-i Aliyye – Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 132.

²⁵ Bu dönemde Akdeniz dünyasında meydana gelen gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz., Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası III*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğubatı Yayınları, Ankara 2018.

²⁶ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 302.

²⁷ Emrah Safa Gürkan, *Osmanlı-Habsburg Rekabeti Çerçevesinde Osmanlılar'ın XVI. Yüzyıl'daki Akdeniz Siyaseti*, Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası, Ed. Haydar Çoruh - M. Yaşar Ertaş – M. Ziya Köse, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 12.

²⁸ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 43, Ankara 2000, s. 14.

kuralını idareye kabul ettirdiği de görülmektedir.²⁹ Siyasî ve iktisadî nedenleri bir arada mütalâa etmekte bir sakınca yoktur. Evvelâ yukarıda zikredilen, Osmanlı Akdeniz Hâkimiyeti stratejisi ve bunun kazanımları neticesinde doğu-batı ticaret yollarının kontrolünü tekelinde bulundurma hususiyeti göze çarpmaktadır. Hac yolunun güvenliği, doğu-batı ticaret yolunun maddî kazanımları fethin kaçınılmaz derecede tetikleyicisi olmuştur. Akdeniz’de Malta Seferi’nin yaratmış olduğu prestij kaybının Kıbrıs Seferi ile giderilmeye çalışıldığı öne sürülen nedenler arasındadır.³⁰ Bundan dolayı Kıbrıs’ın Fethi 1570 tarihine doğru imparatorluğun siyasî, dinî ve iktisadî³¹ menfaatleri bakımından zaruret hâlini almıştır. Adada üslenen korsanların İskenderiye – İstanbul arasındaki ulaşımı güçleştirilmesi Osmanlı fethinin esas sebeplerinden birini teşkil etmekteydi. Öyle ki ada fethedildikten sonra da bu korsan tâcizleri devam edegelmiş, ileri tarihte Girit’in fethini mecburî kılan sebeplerin başında bu husus yeniden gündeme gelmiştir. Devlet, hazîne ve erzak kaynağı olan Mısır’la serbest deniz bağlantısına yaşamsal bir önem vermektedir. Hacılar genelde deniz yolu ve Mısır üzerinden Mekke’ye gitmekteydiler. Doğu Akdeniz’de Osmanlı kontrolünü sağlamak için Kıbrıs gibi Girit’in de Osmanlı ülkesine katılması gerecektir.³²

²⁹ İncalçık, *Devlet-i Aliyye – Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, s. 147.

³⁰ İncalçık, *Devlet-i Aliyye – Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, s. 164.

³¹ Alasya, s. 44-50.

³² İncalçık, *Devlet-i Aliyye – Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 253.

II. BÖLÜM

2. OSMANLI FETHİNDEN SONRA KIBRIS ADASI

2.1. Kıbrıs'ın Osmanlılar Tarafından Fethi

Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs seferi sırasında cephenin genişlememesi için Avusturya ve İran ile ilişkilerini iyi tutmaya gayret göstermiştir. 13 Ekim 1569 gecesine Venedik'te bir barut deposu infilâk etmiş ve bu hâdisenin Türk casuslar eliyle yapıldığı batılı tarihçiler tarafından zikr edilegelmiştir. Venedikliler, Osmanlıların hazırlıklarının kendi üzerlerine olduğunu anlayınca bir haçlı ittifakı kurmak gayretine girişmişlerdir.³³ Fakat Alman İmparatoru Maximilian, Avusturya'nın Osmanlılarla sulh içerisinde olmasından dolayı ittifaka yanaşmamıştır. Fransa ise Osmanlı İmparatorluğu'yla olan ticarî ilişkileri yüzünden Haçlı ittifakına katılmayıp, ayrıca Venedik'in aleyhine çalışıp, Alman prensliklerinin ittifaka katılmasını önlemiştir. Venedik'le ittifaka sadece İspanya ve Papalık katılmıştır.³⁴ Malta Şövalyeleri, Sicilya Krallığı, Cenova Cumhuriyeti ve Sava Dükalığı da bu ittifaka birer ikişer gemiyle sembolik olarak katılmışlardır.³⁵

Bu ittifak neticesinde Osmanlı yönetimi Bosna Eyâleti'nin güney sancaklarını tahkim ettirmiş, donanmadaki gemi miktarını arttırmıştır. Harbi ilân etmezden evvel Venedik'e Kubad Çavuş elçi olarak gönderilmiş, o da meydana gelen korsan saldırılarının önlenemeyişini ileri sürerek Kıbrıs'ın “*aman / eman*”³⁶ ile teslim edilmesini Venedik yönetimine bildirmiştir (18 Mart 1570).³⁷ Venedik senatosunun bu talebi reddetmesi üzerine iki devlet arasındaki sulh bozularak Osmanlılar tarafından Kıbrıs Seferi başlatılmıştır.³⁸

Kıbrıs'ın fethi için Vezir Lala Mustafa Paşa serasker, Piyâle Paşa ise tecrübesinden istifade etmek üzere donanma faaliyetlerine tayin edilmiştir. 1570 Mart ayında Osmanlı donanması üç filo hâlinde Ege ve Akdeniz'e doğru hareket etmiştir. İlk filo Murad Reis komutasında, ikinci filo Piyâle Paşa komutasında, üçüncü filo ise Kaptan-ı Deryâ

³³ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 215.

³⁴ Afyoncu, s. 215.

³⁵ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, s. 15.

³⁶ Nebi Bozkurt, “*Eman*”, TDV İA, Cilt: 11, İstanbul 1995, s. 77, “*Emin olmak, güvenmek*” anlamındaki Arapça *emn* kökünden türemiş bir isim olan emân “*güven, güvence, güvenlik*” mânasına gelir. Hukuk terimi olarak İslâm ülkesine (*dârülslâm*) girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayrimüslime (*harbî*) can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt veya akdi ifade eder, demektir.

³⁷ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, s. 15.

³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 3, Kısım: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 10-14.

Müezzinzâde Ali Paşa'nın komutasındaydı. Serasker Lala Mustafa Paşa'nın bulunduğu son filonun denize açılma törenine II. Selim bizzat katılmıştır. Bu arada Girit'in Suda Limanı'nda birleşecek olan müttefik donanması, ittifaka dâhil güçlerden yalnızca Venedik Donanması'nın bölgeye gelmiş olmasından dolayı Osmanlı Donanması'na müdahale edememiştir. 1570 Ağustos ayında bir araya gelebilen müttefik donanmasında; 206 gemi, 1.300 top, 16.000 asker ile 36.000 gemici bulunmaktaydı. Buna karşın Osmanlı Donanması;³⁹ 180 kadirga, 10 mavna, 170 barça ile karamürsel denilen küçük deniz parçalarından mürekkep 360 gemiden oluşuyordu.⁴⁰

Haziran ayında Fenike Limanı'na gelen Osmanlı Donanması, 20 günlük bir moladan sonra buraya sevk edilen Anadolu sipâhileri ile 2 Temmuz 1570'te adaya ilk çıkarmayı yapmış ve kale halkı, kaleyi terk ettiğinden dolayı herhangi bir güçlkle karşılaşmadan Limasol'u fethetmiştir.⁴¹ 3 Temmuz'da Tuzla'nın ele geçirilişinden sonra 27 Temmuz'da Lefkoşa kuşatılmış ancak 9 Eylül 1570'te fethedilebilmiştir. Bu sırada Meis Adası'na kadar gelen müttefik donanması Lefkoşa'nın düştüğü haberi üzerine geri dönmüş ve Venedikliler Papalık nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmaya çalışmışlardır. Fakat Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa bu görüşme isteğini Magosa'nın fethine kadar askıda bırakarak ince bir siyaset izlemiş ancak adanın tamamı fetholunduktan sonra Venedik'in görüşme isteği Osmanlı nezdinde kabul bulmuştur.⁴² Lefkoşa'nın düşmesi adada Magosa hariç diğer yerlerin fethini kolaylaştırmış Baf ve Girne kaleleri kendiliğinden teslim olmuşlardır. Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarına katılması 8 Rebî'ü'l-âhir 978'de (9 Eylül 1570) Lefkoşa'nın fethiyle başlamış ve 9 Rebî'ü'l-evvel 979'da (1 Ağustos 1571) Magosa'nın iltihakıyla tamamlanmıştır. Adanın hukuken Osmanlı hâkimiyetine girmesi ise 3 Zî'l-ka'de 980 (7 Mart 1573) tarihli Osmanlı-Venedik Antlaşması ile mümkün olmuş, bu antlaşmayla Venedik Kıbrıs'ı Osmanlılar'a terk etmeyi ve 300.000 duka altın tazminat ödemeyi kabul etmiştir.⁴³

³⁹ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, s. 16.

⁴⁰ Kemal Çiçek, "Kıbrıs", TDV İA, Cilt: 25, Ankara 2002, s. 374, "Tarihî kaynaklarda Kıbrıs seferine katılan Osmanlı donanmasının sayısı ile hareketi hakkında farklı bilgiler vardır. Selânikî 208, Âlî 100 levent gemisinin katılımıyla 300, Kâtib Çelebi 180 kadirga, 170 karamürsel ve 10 mavna olmak üzere 360 rakamını verir. Kara ordusu ise sefer boyunca tahminen 60-100.000 arasında değişmiştir." bilgisini verir.

⁴¹ Ali Efdâl Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, Dipnot Yayınları, Ankara 2010, s. 40.

⁴² Kıbrıs Seferi'nde Sokullu'nun izlediği siyaset hakkında yeni bir yorum için bkz., Emecen, s. 306-310.

⁴³ Çiçek, s. 374.

2.2. Kıbrıs'ta Beylerbeyliği İdaresi (1570-1670)

Kıbrıs'ın Fethi'nden sonra, 2 Eylül 1572 tarihli bir fermânla Anadolu, Karaman, Rum ve Zülkadir vilâyetlerinde, toprak sıkıntısı çeken, vergi tahrir defterlerine yazılmamış olan, bulunduğu yerden kaçarak başka yerlere yerleşen, ırgatlık yapan, toprak davaları bir sonuca vurdurulamamış olanlar, şehirlerde ve köylerde işsiz, güçsüz dolaşanların Kıbrıs'a sürgün gönderilmeleri emredilmiştir. Böylece Teke bölgesinden 5.720 hânenin gönderildiği görülmektedir. Anadolu'dan Kıbrıs'a 20.000 göçmenin geldiği tahmin edilmektedir. Bunun yanında 1571'de adada 1.500 yeniçeri ve 3.000 sipâhi, muhafız olarak yerleştirilmiştir.⁴⁴

Kıbrıs tarihiyle ilgili kayıtlar, Osmanlılar'ın daha fetih tamamlanmadan önce adayı tipik bir Osmanlı eyâletine dönüştürmek için birtakım girişimlerde bulunduklarını göstermektedir. Nitekim Serdar Lala Mustafa Paşa'nın rûznâmçe defterinden edinilen bilgilere göre Lefkoşa'nın fethedildiği gün Kıbrıs bir beylerbeylik hâline getirilmiş ve merkez Lefkoşa olmak üzere beylerbeyliğe daha önce Avlonya sancakbeyi olan Muzaffer Paşa'nın getirildiği gözlemlenmiştir. Yine âdet olduğu üzere adaya Kâmil Efendi *kadı*, Ekmel Efendi *müftü*, Mehmed adında biri de *defterdâr* tayin edilmiş, ardından eyâlet teşkilâtını tamamlamak üzere defter eminliği ve timar tezkireciliği ihdas olunmuştur. Böylece fetih sonrası ada yönetimini üstlenecek olan *eyâlet dîvânı* ya da *dîvân-ı Kıbrıs* üyeleri belirlenmiştir. Baf, Magosa ve Girne'nin sancak hâline getirildiği adada, beylerbeyliğin gelişmesi ve savunmasının güçlendirilmesi gâyesiyle de Alâiye, Tarsus, İçil, Zülkadriye ve Sis sancakları da Kıbrıs'a bağlanmıştır.⁴⁵ Adada, “*Kıbrıs Kanunnâmesi*” hazırlanıncaya kadar “*Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi*” uygulanmıştır.⁴⁶

Kıbrıs fethedildikten sonra klasik Osmanlı toprak hukukuna tabi tutulmamış ve hass topraklar ile sâlyâne toprakları aynı zamanda uygulanmıştır. Ada, önceleri tamamen padişah hassı olarak telakki edilmiş ve bu sebeple ne beylerbeyisine, ne de defterdâr ile sair mirlivâlara hass tayin edilmemiştir. Bunlara hass yerine ada hazînesi gelirinden yıllık maaş bağlanmıştır. Ayrıca, idarecilerin güçlük çekmemesi için “*ciraye*” adı altında bir miktar zâhire tayin edildiği görülmüştür.⁴⁷ Bundan başka, pareikos'ların (serflerin) tabi oldukları haftada iki gün senyör için şahsî hizmet uygulamasını, yalnız devlete ait şekerhanelerde bir

⁴⁴ İncalcık, *Devlet-i Aliyye – Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, s. 192.

⁴⁵ Çiçek, s. 375.

⁴⁶ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, s. 17.

⁴⁷ Dündar, s. 88.

gün çalışma şekline dönüştürerek, kısa zaman sonra bu angarya hizmetini de kaldırmışlardır.⁴⁸

Adanın Doğu Akdeniz'in güvenliği için ne kadar önemli ve stratejik bir noktada olduğunu takdir eden Osmanlı yönetimi, Kıbrıs'ın kendi kendini idareye ve savunmaya yetecek durumda olmadığını göz önüne alarak Kıbrıs'ı sekiz sancaktan oluşan bir beylerbeylik hâline getirdiğinden bahsetmiştik. Kıbrıs, Osmanlı idarî yapısındaki usuller dikkate alınarak kazalar şeklinde de örgütlenmeye tâbi tutulmuş olup belli başlı kazaları; Tuzla, Limasol, Piskopi, Değirmenlik, Baf, Kukla, Hırsofi, Lefke, Morfo, Magosa, Mesarye, Girne'ydi. Buralara birer kadı ya da nâib tayiniyle teşkilâtlanma tamamlanmış, sonraki tarihlerde ihtiyaca göre kaza sayısı önce on dörde, ardından on altıya çıkarılmıştır.⁴⁹

Bu şekilde Osmanlı idaresi tesis edildikten sonra adanın kolaylıkla fethedilmesinde önemli rolleri bulunan yerli halkın kalbini kazanmaya dayalı *istimâlet* politikasının uygulanması yolunda fermânlar gönderilmiştir. Aslında Osmanlı fetih siyasetinin esasını oluşturan bu politikanın gerekleri henüz seferin başlangıcında yerine getirilmeye başlanmış, II. Selim Ramazân 977 (Şubat 1570) tarihinde İçil Sancakbeyine ada halkının kalplerinin kazanılması için âzamî dikkat gösterilmesini, can ve mallarına dokunulmayacağına dair söz verdiğinin duyurulmasını emretmiştir. Zî'l-hicce 979 (Mayıs 1572) tarihli bir fermânla ada halkının savaş sebebiyle maddî ve mânevî zarara uğramış olduğu ifade edildikten sonra onlara adaletle, şefkatle muamele edilmesi, adanın kısa zamanda kalkınarak *refah* ve *sa'âdete* kavuşturulması için gerekenlerin en kısa zamanda yapılması istenmiştir. Bu fermân ve yapılan nüfus ve arazi tahriri sonuçlarına göre faaliyetlere hemen başlanılmıştır. Ada silâhla fethedildiği için İslâm hukukunun hükümleri gereği ziraî araziler mîrî statüsünde değerlendirilmiştir. Böylece daha önce arazi üzerinde hiçbir hakkı olmayan “*serf*” statüsündeki yerli halkın serflik, yani araziye bağlı esaretine son verilmiş, kendilerine *hakk-ı karar* ve *tapu resmi* ödeme karşılığında işleyebilecekleri araziler tahsis edilerek, vergi yükleri azaltılmıştır. Bu sayede halk bazı vergileri ödemek şartıyla toprak ve mal mülk edinme hakkı kazanırken devletin hazînesine de mîrî arazilerle mülk satışlarından 283.780 akçe vergi girmiştir.⁵⁰

⁴⁸ İnalçık, *Devlet-i Aliyye – Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, s. 321.

⁴⁹ Çiçek, s. 375.

⁵⁰ Çiçek, s. 375.

Ayrıca çoğunluğu Ortodoks Rum olan yerli halkı doğrudan yönetime katmak için dinî cemaatlere özerk bir yapı içinde kendilerini yönetme hakkı tanınmıştır. Bu siyaset sonucunda daha önce Latinler tarafından Katolik kilisesinin egemenliği altına sokularak kapatılan ve mallarına el konulan Kıbrıs Ortodoks Rum Kilisesi *Başpiskoposluk* olarak yeniden açılmış ve adadaki diğer kiliselerin üzerinde bir statüye kavuşturulmuştur. Daha da önemlisi, başpiskopos yönetim nezdinde yerli Rum halkının *ruhanî lideri* ve *siyasî temsilcisi* olarak tayin edilmiştir. Rum Ortodoks cemaati adlî, hukukî ve mâlî işlerini görmek üzere temsiliyet yetkisini, muhtariyet esaslarına göre ruhbanlar tarafından seçilen başpiskopos ve onun gösterdiği adaylar arasından seçilen Saray Tercümanı (*Dragoman*) vasıtasıyla kullanmaktadır. Bu şekilde Rumlar arasında esasen çok önemli bir mevki kazanan bu iki görevli, zamanla statülerinin ve imtiyazlarının genişletilmesiyle vâliyi bile gölgede bırakacak derecede nüfuz kazanmıştır. Özellikle 1670 yılı başlarında Dîvân-ı Hümâyûn, başpiskoposluğu Hristiyan reâyânın yegâne temsilcisi konumuna yükselterek Hristiyan reâyâdan toplanan vergileri tayin ve tahsilatla yükümlü kılmıştır. Bu iki önemli makam dışında Rumlar, *Cizye Muhasebecisi* ve *Mahkeme Tercümanlığı* gibi birçok idarî görevde bulunmuşlardır.⁵¹

Kıbrıs Eyâleti 1571'den 1640'a kadar bir beylerbeyi ve üç sancakbeyi tarafından idare edilmiştir. Ancak bu idarecilerin yıllık geliri büyük bir yekûn tutmaktadır. Adada baş gösteren kıtlık nedeniyle, halk adadan göç etmeye başlamış ve bu sûretle nüfus azalmıştır. Bu vaziyet merkezin dikkatini çekmiş ve gönderdiği tahrir emini vasıtasıyla nüfusun tespitini istemiştir. Yapılan tahrirde nüfusun çok azaldığını ve buna binâen memleketin idaresi için beylerbeyleri ve sancakbeylerinin yıllıklarını ödeyebilmenin imkânsız olduğu tespit edildiğinden, sancakbeylikleri lâğvedilmiş ve beylerbeyliği ibka edilerek halkın üzerindeki yük hafifletilmeye çalışılmıştır (1670).⁵²

⁵¹ Çiçek, s. 375.

⁵² Dündar, s. 90.

2.3. Kıbrıs'ta Kaptan Paşa İdaresi (1670-1708)

Kıbrıs 1670'li yıllarda kaptan-ı deryânın idaresine bırakılarak Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyâletine ilhak edilmiştir. Artık müstakil bir paşalık olmaktan çıkarılmış Rodos ve diğer Ege adaları gibi Kaptan Paşa'nın idaresine verilmiştir. Kaptan Paşa ise kendisi adına Kıbrıs'ı yönetmesi için bir *mütesellim* tayin etmiştir. Mütesellimlerin düzenli aldıkları yaklaşık 15.000 kuruşluk maaş, nüzûl denilen vergi yoluyla toplanmaktaydı.⁵³ Kaptan Paşa'ya *maişet* denilen bir ödeme yapılıyordu. Ancak Kıbrıs'ın bu dönemde diğer Osmanlı eyâletleri gibi güçlü ağalar elinde olduğunu söyleyebiliriz. Fakat çok geçmeden vergi toplama imtiyazını elde eden ağaların iç çekişmeleri ve Boyacıoğlu Mehmed'in başlattığı isyanlar sebebiyle, adanın kaptan-ı deryâya bağlı bir mütesellim tarafından yönetilmesinin otorite boşluğu doğurduğu düşünülerek Kıbrıs'ın doğrudan sadrazama hass olarak verildiği ve bundan sonra adayı sadrazam adına bir muhassılın yönetmeye başladığı söylenmektedir.⁵⁴

Hill'e göre, Kıbrıs'ın gerçek efendileri Lefkoşa ağalarıdır. Elleriindeki servet, itibar ve İstanbul'daki çıkar ilişkileri sayesinde Kıbrıs mâliyesini ele geçiren bu adamlar, Kaptan Paşa ve Bâb-ı âlî adına Kıbrıs'ta vergi toplamaktadırlar. Aralarında şiddetli bir rekabet bulunduğundan birbirlerine karşı silah kullanabiliyorlardı. Yukarıda bahsettiğimiz Lefkoşa ağalarından Boyacıoğlu Mehmed, 1680'de ötekilere galebe çalarak kendisini adanın “*lideri*” ilân etmiştir. Bütün kadılıklara kadı ve memur olarak kendi adamlarını yerleştirmişti ve iddiaya göre halka zorbalık etmekteydi. Bâb-ı âlî'nin otoritesine meydan okuduğu için Çolak Mehmed Paşa komutasındaki bir askerî birlik Kıbrıs'ta asayişî sağlamak üzere gönderilmiştir. Lâkin Boyacıoğlu karşısında muvaffak olamayan Çolak Mehmed'in yerine bu sefer Çufutoğlu Ahmed Paşa tayin edilmiştir. Şehri iki ay kadar kuşatan Çufutoğlu, Boyacıoğlu ve adamlarını uzun bir kovalamanın ardından yakalayarak idam etmiştir. Bu isyandan sonra Kıbrıs halkının ve Devlet'in çıkarları doğrultusunda adanın idarî statüsü yeniden müzâkere edilmiş olacak ki tedricen yeni bir idarî uygulamanın devreye girmeye başladığını görmekteyiz.

Kıbrıs'ın 1703 tarihinde III. Ahmed tarafından Kaptan Paşalıktan çıkarılıp sadrazamlara hass olarak verilmeye başlandığı ve sadrazamlarında adadaki idarî-mâlî görevleri yerine getirmesi için iltizâm yoluyla adayı bir muhassıla tevcih ettiği yolundaki

⁵³ Özkul, s. 47.

⁵⁴ Çiçek, s. 375.

bilgilerin atfedildiği kaynak Georg Hill'in *Kıbrıs Tarihi*'dir. Hill ise bu tarihi bilgiyi Kyprianos'tan⁵⁵ naklen verir ve Kıbrıs'ın tarihi üzerine yazılan tüm eserlerde bu durum aynen takip edilir. Aslına bakacak olursak 1703 yılında Sultan II. Mustafa tahttan indirilmiş ve kardeşi III. Ahmed tahta çıkarılmıştır. Bu esnada sadrazam olan Râmî Mehmed Paşa Eyüp'teki çiftliğinde gizlenmiştir. Bu makama Kavanoz Ahmed Paşa getirilmiştir.⁵⁶ Fakat isyanın bastırılmasında gösterdiği fayda nedeniyle Yeniçeri Ağası olan Çalık Ahmed kendisine tevcîh edilen bu makamı (*Yeniçeri Ağalığı*) kâfi görmemiştir. Bu nedenle sadâret mührünün kendisine teslim edilmesi yönünde etrafındakilere tehditkâr bir tutum beslediğinden kendisine muhâlif bir kadro meydana gelmiştir. Her fırsatta mührün kendisine verilmesi isteği sadrazamın ve padişahın kulağına gittiğinden dolayı bu hâlin giderilmesi maksadıyla ulemanın sarayda “*huzûr-ı hümayûn dersi*” vereceği günde başta Çalık Ahmed Paşa olmak üzere devlet erkânı saraya davet edilmiştir. Dersin bitiminde kendisi arz odasına davet edilip Kıbrıs mansıbının tevcîhi tarafına bildirilmiş sonrasında alelacele saray burnunda çekdiriye bindirilerek gönderilmiş ve infaz edilmiştir.⁵⁷

Râmî Mehmed Paşa ise hadiselerin yatışmasından sonra ortaya çıkmış ve sadâret mührünü teslim etmiştir. Bundan sonra kendisine *Kıbrıs Vâliliği* görevi verilerek merkezden uzaklaştırılmıştır.⁵⁸ Lâkin ne Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın Zübde-i Vekâyiât'ında ne de Râşid Efendi'nin Târih-i Râşid'inde bu tarihe atfen başka bir tevcîh söz konusu değildir. Yalnız, Râşid Tarihi'nde *Ta'yîn-şuden-i hâss-ı Kıbrıs be-Dâmâd Paşa* başlığıyla “*Vezîr-i sâni ve Dâmâd-ı Sultânî Ali Paşa*”⁵⁹ hazretlerinin hâslarına mâh-ı merkûmun on ikinci günü

⁵⁵ Costas P. Kyriss, *Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi 1570-1878*, Kubrus - Doğu Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası, Der. ve Çev. Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan, Galerî Kültür Yayınları, Lefkoşa 2010, s. 27, Kyprianos Kıbrıs Adası'nda 1810-1821 tarihleri arasında Başpiskoposluk yapmış ve Yunan bağımsızlık savaşında dahil olduğu gerekçesiyle 3 metropolit ve 500 Rum asilzâdesiyle birlikte 9 Temmuz 1821'de idam edilmiştir. Kıbrıs tarihinin 18. Yüzyıldaki vechesini çalışan yabancı tarihçiler için Kyprianos'un tarihinin bir otorite olduğu söylenebilir. Zira her yönüyle güvenilir bir kaynak olarak kabul ettikleri görülmektedir.

⁵⁶ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, s. 795.

⁵⁷ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, s. 831; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname – Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 647. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa padişahında katıldığı Cuma namazı esnasında Çalık Ahmed'in kendisini sıkıştırıp mührü padişahı istemesi için ısrar ettiğinden bahsetmektedir. O da savuşturmak maksadıyla böyle bir yetkiye hâiz olmadığını, bunun haddini aşacak bir iş olduğunu söylemiş ve padişahı işaret ederek işte sultan orda var kendin söyle diyerek savuşturmuştur.

⁵⁸ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, s. 835.

⁵⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî I*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Eski Yaz. Akt. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 274'te Ali Paşa hakkında; 1121 (1709)'da II. Vezir rütbesiyle Kıbrıs Vâlisi olmuştur. Muharrem 1123'te (Şubat-Mart 1711) Kıbrıs Vâliliğinden istifa etmiştir. III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile evlenmiş, Mora'yı fethetmiştir, bilgisi verilmektedir. Lâkin dönemin kaynağında Kıbrıs'ın vâlilik olarak değil, haslık olarak tevcîhi söz konusudur. G. Hill, H. C. Luke'de geçen ve Kyprianos'tan naklen aktardıkları 1703'te III. Ahmed'in dâmâdına Kıbrıs'ı çeyiz olarak vermesi hadisesinin kaynağı bu olmalıdır.

*Kıbrıs eyâleti dahi zamîme kılınmağın, eyâlet-i mezbûre Vâlisi bulunan Vezîr Yusuf Paşa*⁶⁰ *Kandiye muhafazasına nakl ü temkîn ve selefi Vezîr Numan Paşa Eğriboz muhâfazasına ta'yîn olundu* (12 Cemâziyye'l-evvel 1120 / 30 Temmuz 1708)⁶¹ denilerek Hill'in verdiği tarihten yaklaşık 5 yıl sonrası verilmektedir. Ayrıca, “*Kadısına ve Kıbrıs mütesellimine ve Lefkoşa kal'ası Dizdârına hüküm ki*”⁶² diye başlayan Cemâziyye'l-âhir Evâhir 1121 (26 Ağustos – 5 Eylül 1709) tarihli bir mühimme kaydına göre; Kıbrıs muhassılı İbrahim zîde mecdihû arzuhâl gönderip, Lefkoşa kadısının eski Kıbrıs Vâlisi buyrulduzu ile bedel-i nüzûl toplanmasına müsaade etmeyip, tahsildarların yirmi beş gün dışarı çıkmasına engel olduğundan şikâyet etmiş ve bu durum üzerine ada yetkililerine hitâben hüküm yazılmıştır. Yazılan hükümde adı geçen eski Kıbrıs Vâlisi Yusuf Paşa, Râşid Tarihi'nde adı geçen; Kıbrıs Vâliliğinden azledilerek Kandiye muhafazasına memur edilen Yusuf Paşa'dır. Fakat adanın muhassıllık vechiyle sadârete hass olarak tahsis edildiğini iddia edemiyoruz. Çünkü 16 Şevvâl (4 Aralık 1710) tarihini taşıyan bir kayda göre, eski sadrazam Ali Paşa, vezirlere mahsus olan havâssdan bazı yerler ile havvass-ı hümayûn olan Kıbrıs sancağındaki bazı mukâta'aları kendisine “*temlik*” etmiş ve İstanbul'da inşa ettirdiği cami, mescit, imaret, derslane ve tekkesine bunları vakıf olmak üzere kaydettirmiştir. Kendi üzerine geçirdiği vüzerâ haslarına mukabil mîrî mukâta'a olan bazı yerleri de yeniden hass olarak tahsis ettirmişti. Ancak, onun bu usulsüz icraatı “*mîrîye gadr oldu*” gerekçesiyle sonradan iptal edilmiş ve sahiplendiği mukâta'alar devlet tarafından geri alınmıştır. Bundan sonra ise eskiden “*vüzerâ hassı*” olarak kayıtlı yerler artık eski statüsünde bırakılmayıp havâss-ı hümayûn'a ilhak olunmuştur.⁶³ 1121-1130⁶⁴ (1708-1718) tarihleri arasındaki devre ait kronik ve belgelerde Kıbrıs müteselliminden bahsedilmekle beraber sadrazam hassı olduğu veya bir muhassıl tarafından idare olunduğu kaydına şu an için sahip değiliz. Lâkin İzzî Tarihi'nden ve bazı mühimme kayıtlarından yola çıkarak 1130 (1718) tarihinden sonra bu

1703'te bir nevi *tenzil-i rütbe* olanların sürgün edildiği veya sürgün görevi olarak verilen Kıbrıs idaresinin 1708'de *sadâret haslığına* tebdil olunduğunu, 1718'de ise *muhassıllık vechiyle sadâret haslığına* tebdil olunduğunu kabul etmenin daha doğru bir yaklaşım olacağını elimizdeki veriler doğrultusunda kabul ediyoruz.

⁶⁰ BOA, A.DVNSMHM.d., No. 116/513. Lefkoşa mollasına gönderilen Rebî'ü'l-evvel Evâsıt 1121 (19-29 Haziran 1709) tarihli hükme göre; Kıbrıs ahâlisi bütün vergilerini ödediği halde Vâli Yusuf Paşa'nın haksız vergiler talep ettiği ahâlinin gönderdiği arzuhâlde şikâyet edilmiştir. Bu yüzden hakkında tahkikat yapılması istenmektedir. Belgede Kıbrıs adasına *muhassıl* tayin olduğu dikkat çeken detaylar arasındadır (Gönderilen muhassıl İbrahim zîde mecdihû olmalıdır).

⁶¹ Râşid Mehmed Efendi – Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, Cilt: II, Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınevi, İstanbul 2013, s. 814.

⁶² BOA, A.DVNSMHM.d., No. 116/899.

⁶³ Yavuz Cezar, *Osmanlı Mâliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mâli Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 51-52.

⁶⁴ BOA, A.DVNSMHM.d., No. 129/434. Bu tarihler arasında adanın durumu hakkında kroniklere ve mühimme kayıtlarına adaya yapılan sürgünler dışında herhangi bir şey yansımamıştır.

durumun değiştiği ve 1199 (1785) tarihine kadar 3 yıllık bir paşalık devresi haricinde sadâret hassı vechiyle muhassıllık olarak adlandırıldığı görölmektedir. Kıbrıs Tarihi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde Kaptan Paşalık İdaresi'nin ve Sadrazam Hassı Muhassıllık İdaresi'nin müstakil bir konu olarak incelenmeye alınmadığı ve bu dönemlerin araştırılmaya muhtaç olduğu görölmektedir. Kıbrıs'taki muhassıllık idaresi ne zaman başladı? Nasıl bir idarî-malî organizasyondur? Başladığı tarihten itibaren Kıbrıs Muhassıllığı ve Muhassılları nasıl bir yol izlemişti? Burada bu temel soruların yanıtını bulmaya çalışacağız.

İlk olarak tespitlerimizden yola çıkarak bir dönemlendirme şeması üzerinde durmak istiyoruz. Bu konuya başlarken bizde herkes gibi 1703'te Kıbrıs'ın muhassıllık vechiyle sadârete hass olarak verildiğini kabulle işe başlamıştık. Bu kabulün neticesinde 1703-1745 I. Muhassıllık, 1745-1748 Paşalık, 1748-1785 II. Muhassıllık şeklinde bir dönemlendirmeyi uygun görmüştük. Lâkin yukarıda da tartıştığımız gibi elimizde bu durumu ispat edecek çağdaş kronik ve arşiv belgesi yoktu. Bunu ispat için girdiğimiz araştırma neticesinde, merhum İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da zaten İzzî Tarihi'nden naklen zikretmiş olduğu Kıbrıs'ın 1718'de sadâret haslığı vechiyle muhassıllık olması meselesi arşivden bulduğumuz mühimme kayıtlarıyla doğrulanmış oldu. Bu tespiti müteakip yeni bir dönemlendirme yapmayı uygun gördük. Giriş bölümünde zikretmiş olduğumuz bu çalışmanın ana kaynakları olan çeşitli fonlara ait arşiv vesikasını bu yeni dönemlendirme muvazenesince konu başlıklarına ayırarak ele almaya çalıştık. I. Sadrazam Hassı Muhassıllık İdaresi (1718-1745), II. Muhassıl Paşalar İdaresi (1745-1748), III. Sadrazam Hassı Muhassıllık İdaresi (1748-1785) şeklinde 3 ayrı döneme ayırarak incelemeye çalışacağız. 1785'te bitirmemizin sebebi ise, daha sonra ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğimiz sadâret haslığından çıkarılması ve eshama tabi hale getirilerek doğrudan dîvân-ı hümayûn'a iltihakıdır. Bu konu başlıklarının altında Kıbrıs ağıısından ilgili dönemin genel bir tarihi seyrini çizdikten sonra elimizde bulunan arşiv evrâkının içerdıği konu itibariyle alt başlıklara ayırarak belgeleri incelemeye tabi tutacağız.

III. BÖLÜM

3. 18. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NE BAKIŞ

3.1. 18. Yüzyılda Osmanlı Siyasi Tarihi

18. yüzyıl Osmanlı dünyasında yaşanan gelişmeler tahtında bu büyük devletin bir ada vilâyeti olan Kıbrıs'ta idarî-malî değişime dâhil olmuş ve kendine özgü hususiyetleri ile 18. yüzyılın hususiyetleri arasında varlığını idâme ettirmiştir. Bu gelişmelerin başlangıcı 1683-1699 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Avusturya harpleridir. Viyana Seferi'nin başarısızlığı Kara Mustafa Paşa'nın hayatına ve 1687'de IV. Mehmed'in tahtına mâl olmuştur. Uzun ve başarısız savaşın yarattığı mâlî yük siyasi bir krizi tetiklemiştir. 1699'da Karlofça'da yapılan barış görüşmeleri esnasında Osmanlılar hâlâ kendine güvenen büyük bir güç gibi davranmaktadır. Ancak Macaristan'ı Habsburglara, Mora'yı Venediklilere, Podolya'yı Lehlere ve bir yıl sonra Karadeniz'deki Azak Kalesi'ni Rusya'ya terk etmek zorunda kalmıştır. Müslüman olmayan hükümdarlara kaybedilen topraklar devletin itibarına ağır bir darbe indirmiş gözükmektedir. Sultan II. Mustafa köklü siyasi hanelerin nüfuzunu kırarak bu durumu engellemeye çalışmış ve Feyzullah Efendi'ye tanıdığı imtiyazlar ile Köprülülere karşı almış olduğu tavır 1703 yılında tahtından olmasına sebep olmuştur. Bu isyan neticesinde akamete uğrayan II. Mustafa'nın merkeziyetçi devlet girişimi yerini bir sonraki yüzyılın adem-i merkeziyetine bırakmış gözükmektedir.⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin eskiye oranla çok daha başarısız olduğu bu döneme, uluslararası alanda askerî yenilgiler ve toprakların küçülmesi, damgasını vurmuştur. Siyasal yapı evrim geçirerek, gerileme değil de, dönüşüm olarak algılanması gereken bir süreçte yeni biçimler almıştır.⁶⁶

III. Ahmed döneminde Osmanlı siyaseti hem diplomaside hem de içeride kaybedilenleri kurtarmaya yönelik şekillenmiştir. 1703-1718 arasında iktidarın ilk döneminde hasar tamirine girişilmiş, Karlofça'da kaybedilen topraklardan bazılarının geri alınmasına çalışılmıştır. 18. yüzyıl başında yaşanan Veraset savaşları nedeniyle Lehistan sorununun neden olduğu İsveç ve Rusya çatışmalarının dışında kalan Osmanlılar İran'la

⁶⁵ Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Yayınları, Ankara 2011, s. 138.

⁶⁶ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 73.

olan ilişkileri de düzeltmeye gayret etmişlerdir. Fakat Poldova Savaşı'nda Çar Büyük Petro'ya yenilen İsveç Kralı XII. Karl'ın Osmanlılara sığınması Osmanlı-Rus ilişkilerini bozmuş, Prut'ta iki orduyu karşı karşıya getirmiş ve Rus ordusu yenilmiştir. Prut Barışı ile Azak Kalesi'nin geri alınması, Osmanlılar için Karlofça'dan sonra güven tazelemesini sağlamış gözükmektedir.⁶⁷ Ardından Venedik ve Avusturya ile savaşlar yapılmıştır. Venediklilere karşı kazançlı çıkılan bu harpte kaybedilen Mora yarımadası ve bazı Ege adaları geri alınmıştır. Bu hızlı zafer Osmanlılar'a yeni ümitler vermiş gibi gözükmektedir. Kaybedilen Macar topraklarını geri alma, hatta Roma'yı ele geçirme niyeti ciddi şekilde gündeme getirilmiştir. Savaş ilân eden taraf ise Avusturya olmuştur. Mücadele Petervaradin'de yapılan savaşla (1716) Avusturya lehine dönmüş, Belgrad Kalesi kaybedilmiştir. 1718 Pasarofça Antlaşması ile Tımsıvar bölgesi, Küçük Eflâk ve Belgrad Avusturya'ya bırakılarak 16. yüzyıldan beri elde tutulan ve parça parça elden çıkan Macaristan tamamıyla kaybedilmiştir.

“Osmanlılar bu devrede her şeyin artık savaşla kazanılamayacağını, masa başında da bunun temin edilebileceğini ve diplomasinin önemini anlamaya başlamışlardır. 1718'den 1730'a kadar nisbeten müreffeh bir dönem yaşanmış, Batı kültür ve medeniyetine ilgi artmıştır. Genellikle “*Lâle Devri*” olarak adlandırılan bu dönemde teknik bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. 1730'daki Patrona İsyanı ise bu dönemin sonunu getirmiştir. Bu sıralarda 1723'te İran ile yeniden başlayan savaş devam etmekteydi. 1732'deki antlaşma barış getirmemiş, 1733'ten itibaren yeniden tırmanış gösteren savaş Osmanlılar'ın Batı'da yeni problemlerle karşı karşıya kalmaları (1736) sonucu İran Şahı Nâdir'e başarı kazandırmıştır. 1746 antlaşması ile Kasrîşîrin'de kararlaştırılan sınırlara dönülmüştür. Nâdir Şah bu mücadeleler sırasında Caferîliğin beşinci mezhep olarak tanınması, böylece aradaki anlaşmazlık ve çekişmenin giderilmesi teklifinde bulunduysa da Osmanlı ulemâsı bunu şiddetle reddetmiştir. Böylece İran'ı yalnız bırakma siyaseti sürdürülmeye devam etmiştir. Bu arada batıda Avusturya'nın Bosna ve Eflâk'a karşı hücumuyla başlayan savaş Osmanlılar'ın başarısıyla sonuçlanarak ve Belgrad geri alınmıştır. 1739'da burada imzalanan antlaşmayla Pasarofça'da alınan yerler Osmanlılar'a iade edilmiştir. Ayrıca Kırım'a saldırıp ardından Yaş ve Hotin'i alan Ruslar da işgal ettikleri yerleri geri verdiler. Azak Kalesi yıkılarak iki devlet arasında tampon bir bölge oluşturuldu.”⁶⁸

⁶⁷ Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 254.

⁶⁸ Emecen, “*Osmanlılar*”, TDV İA, Cilt: 33, İstanbul 2007, s. 496.

“1739’dan sonra otuz yıl savaşmayıp barış siyaseti takip eden Osmanlılar buna 1768’e kadar dayanabilmışlardır. Ruslar, Eflâk ve Boğdan’a girip Kırım’ı işgal edip, İngilizler’in desteğiyle Akdeniz’e gelip 1770’te Çeşme’de Osmanlı donanmasını yakmışlardır. Kozluca mevkiindeki büyük Osmanlı bozgunu 1774’te Küçük Kaynarca Antlaşması ile neticelenmiştir. Bu antlaşma Kırım’ı müstakil hale getirirken, Ruslar’a Ortodoks ahâli üzerinde mânevî destek sağlıyor, Karadeniz’i Rus gemilerine açıyordu. Bundan sonra Osmanlılar bütün ağırlıklarını Kırım üzerine çevirecekleri bir döneme girmişlerdir. 18. yüzyılın son çeyreğine doğru Osmanlılar batıdaki ve doğudaki rakipleriyle etkili şekilde mücadele içine gireceklerdir. Ancak 1768’den sonra Rusya ile yaşanan savaş, Osmanlı askerî sistemindeki acıklı tabloyu göz önüne sermekte gecikmemiş, askerî alanda reform ihtiyacında Batılı örnekleriyle yola çıkma anlayışı iyice yerleşecektir.”⁶⁹

“18. yüzyılın sonlarına doğru başlayan dönemde Osmanlı Devleti kaçınılmaz olarak yapısal değişimler içine girmiş ve müteakip yüzyılın başından itibaren de Avrupa kıyaslamasına göre özellikle askerî alanda gerilemiş olduğunun farkına varıp kendini köklü bir şekilde yenilemenin yaşam meselesi arzeden bir zorunluluk olduğunu açıkça görmüş ve nihayet bu zarureti reddedilemez bir şekilde kabullenmiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Kırım’ı bağımsız bir hanlık durumuna getirmiş olmakla beraber bunun Rus ilhakına giden dolaylı bir yol olduğu ileride ortaya çıkacaktır. 1770’ten beri çeşitli aralıklarla sürdürülen barış görüşmelerinin uzamasına ve nihayet kesilmesine yol açan tek önemli husus Ruslar’ın Kırım’ı ele geçirmek istemelerindeki ısrarları olmuştur. İlhak 1783’te gerçekleştiğinde aslında savaş ilânı dışında yapılacak pek fazla bir şey yoktu, ancak devletin zayıflığı buna imkân vermemekteydi. Bu durumda ilhak, verilen bir “*senet*”le üstelik resmen tanınmıştır (Ocak 1784). Ortodoks Osmanlı uyrukları üzerindeki Rus korumacılığı, yanlış ve kasıtlı bir yorumla bu iddiasını Küçük Kaynarca’ya dayandırmış olarak geçerliliğini korurken Rus denetimi ve müdahalesi altında geçen “*bağımsız*” Kırım Hanlığı’nın kısa süren siyasî hayatı, devletin kendisini buradaki müslümanların dinî önderi olarak kabul ettirmiş olmasından ötürü kullanmakta olduğu *Halîfelik* sıfatıyla beraber sona ermiştir. Karadeniz’in bir Türk denizi olmaktan çıkışı ve Rusya ile birlikte kullanılır hale gelişi Boğazlar meselesini gündeme getirmiştir. Eflâk ve Boğdan’da Rus nüfuzunun resmîleşmesi bu prensliklerin geleceğiyle ilgili kaygıları attırmış ve 1775’te Boğdan’ın bir parçası olarak Bukovina bölgesini ilhak eden Avusturya’yı da ilgilendiren önemli bir konu hâlinde Viyana

⁶⁹ Emecen, *a.g.m.*, s. 496.

ve Petersburg hükümetlerini karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı Devleti'ni 1783'te etraflı bir ticaret antlaşması yapmaya zorlayan Rusya, böylece diğer devletlerin uzun zaman içinde elde etmiş oldukları hak ve imtiyazları bir kalemde kazanmış oluyordu.”⁷⁰

“1770'te Akdeniz'e giren Rus filosunun Mora ve adalardaki faaliyeti, Bodrum'a asker çıkartması ve Çeşme'deki Osmanlı filosunu tahribi, Lübnan kıyıları başta olmak üzere Mora dışında diğer yerlerdeki etkinlikleri, II. Katerina'nın şahsında ne kadar zorlu bir düşmanla karşı karşıya kalındığını gözler önüne sermekteydi. Çariçenin Osmanlı Devleti'ni bölüşme planları, Avusturya Hükümdarı II. Josef ile iş birliği sebebiyle ciddi bir tehlike hâline geldiğinde Kırım'ın kaybı sebebiyle zaten bir mütareke olarak algılanan Kaynarca'nın rövanşı kaçınılmaz oldu ve iki cephele olarak 1787-1788'de başlayan ve esas itibariyle Kırım'ın tekrar fethini amaçlayan savaşlar 1791 Zıştovi ve 1792 Yaş antlaşmalarıyla sona ermiştir. Avusturya'nın Osmanlı aleyhine genişlemesini kendisi için tehlikeli gören Prusya'nın müdahalesi, 31 Ocak 1790'da bir Osmanlı-Prusya savunma ve saldırı antlaşmasının yapılması sonucunu vermiş ve Prusya Avusturya'yı Türk savaşından çekilmeye mecbur etmiştir. Böylece Avusturya barışı önemli bir toprak kaybı söz konusu olmadan yapılmıştır (4 Ağustos 1791). Rus cephesindeki savaş ise Avusturya'nın silâh bırakmasına ve ihtilâl Fransa'sının arzettiği tehlikelerden duyulan tedirginliğe ve Osmanlı-İsveç ittifakına rağmen başarısız bir şekilde sürdürülmüştür. Ordunun içinde bulunduğu bozuk düzen ve eğitimsizliği, kötü sevk ve idare edilmesi neticesi olarak üst üste uğradığı ağır hezimetler ve ordu ricâlinin savaşın zaferle bitmeyeceğini idrak etmeleri Osmanlı tarihinde emsâli olmayan bir boykot hadisesini beraberinde getirmiş ve savaşa son verilmesi gerektiği bir mahzarla (11 Ağustos 1791) III. Selim'e arzedilmiştir. Bu gelişme Rusya ile de barış yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır (Yaş Antlaşması, 10 Ocak 1792). Neticede Kırım'ın geri alınmasının imkânsızlığı kesin olarak görülmüş ve biraz daha toprak kaybedilmiş olarak Dinyester nehri sınır olarak kabul edilmiş, Kuban nehrinin sınır teşkil ettiği Kafkaslar'daki Rus ilerlemesi ise önlenememiştir.”⁷¹

⁷⁰ Kemal Beydilli, “*Osmanlılar*”, TDV İA, Cilt: 33, İstanbul 2007, s. 497.

⁷¹ Beydilli, *a.g.m.*, s. 497.

3.2. 18. Yüzyılda Osmanlı'da Gelir Kaynakları ve Tahsilatı

Osmanlı Devleti'nde ülkenin en ücra köşelerine varıncaya kadar toplanan gelirlerin önce merkez hazînesinde toplanması ve buradan yine masrafların yapılması için dağıtılması, devrin şartları göz önünde bulundurulduğunda son derece güç ve masraflı bir iş olacağından imkânsız olduğu söylenmektedir. Onun için, bazı gelirler maaş karşılığı bırakılmış ve bazı gelirler de ihale yoluyla hizmet karşılığında verilmiştir. Klasik dönemin en esaslı kurumu olarak literatürde varlığını sıkça duyduğumuz timar sistemi, devlete vermiş olduğu hizmetlerin karşılığında maaş tahsisi yerine bazı vergi gelirlerini kendi nam ve hesabına toplama hakkının devlet tarafından verilmesidir. Bunlar resm-i çift, öşür, dûhan, tapu, resm-i ârûz, ve yüksek rütbeli kimselerin tasarrufunda olan niyâbet, cürm ü cinayet, bâd-ı hevâ resimleridir.

Klasik olarak 20.000 akçeye kadar olanlar *timar*, 20.000-100.000 akçe arası olanlar *zeâmet*, 100.000 akçe üzerinde olanlar *hass* olarak adlandırılmaktadır. Timar tasarruf edenler, kendilerine bırakılan gelirlerin karşılığı olarak harp zamanında kendileriyle birlikte, her 5000 akçe için *cebelü* adıyla tam teçhizatlı bir askeri sefere götürmekle yükümlüydüler.⁷² 16. yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen gelişmeler neticesinde timar sistemi çözülmeye başlamıştır. Genel olarak bu gelişmeler; transit ticaret imkânlarının kaybedilişi, Amerikan gümüşü ve enflasyon, ateşli silahların üstünlük kazanması ve mevsimlik savaşların yerini uzun süren savaşların alması, nüfus artışı ve işsizliğin yol açtığı kargaşa şeklinde zikredilebilir.⁷³ Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu'da uyguladığı ve bu eyâletlerden askerî güç sağladığı bu sistemin zamanın şartlarına uyumunda yaşanan aksilikler nedeniyle çözülmesi malî organizasyonun kendini zaten uygulanan ama yaygın olmayan bir yöntem olan *iltizâm*'a bırakmasına yol açmıştır.

“Timar sahibi sipâhilerin askerî yapının belkemiğini oluşturduğu klasik dönemde, askerî giderler timar tahsisi yoluyla gerçekleşiyordu. Devlete ait vergiler timar verilen sipâhi tarafından toprağın işletilmesi yoluyla yerinden sağlanmaktaydı. Bu yöntem lojistik imkânının pahalı ve riskli olduğu dönemlerin bulmuş olduğu en iyi çözümlerden biri olarak tanımlanmaktadır. Devletin temel giderini kapıkulu maaşları oluşturmaktaydı. 17. yüzyılda

⁷² Mübahât S. Kütükoğlu, *Osmanlı İktisadî Yapısı*, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Cilt: 2, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Yayınları, İstanbul 1999, s. 543.

⁷³ Öz, s. 36-46.

bu sınıfın sayısında ve buna paralel olarak maaşlarda meydana gelen artış merkezî hazîneyi ciddi anlamda etkilemiştir. Bu sebeple mâliyyede bu ihtiyaca cevâben yeniden yapılanma zaruri bir mesele hâline gelecektir.”⁷⁴ 1580’lerde Avrupa’dan gelen bol miktarda gümüş ve onu izleyen fiyat devrimi feodal resm ve öşre dayalı vergi sistemini etkilemiş, imparatorluğun bütün tebaasına uygulanabilir nakit vergi sisteminin bir anlamda önünü açan hamle olmuştur. Akçede yaşanan değer kaybı devlet gelirlerinde ciddi bir düşüşe neden olmuştur. Merkezî yönetim enflâsyona karşı önlem almak niyetinde olmasına rağmen, geniş çaplı bir sosyo-politik karışıklığa yol açabileceği korkusuyla geleneksel vergilerde bir artışa gitmek istememiştir.⁷⁵ Hâl böyle olunca devlet olağanüstü durumlarda alınan *avârız* vergisini tahsîl etme yoluna başvurmuş ve bu zamanla devamlı alınan normal bir vergiye dönüşmüştür. Kadılar, vergi mükellefi olanların bir listesini hazırlayarak bunları üç, beş veya onbeş aileden oluşan birimler (*avârız hanesi*) hâlinde kaydetmekteydi.

“Sözlükte *kesmek* mânasındaki Arapça *kat*’ kökünden türeyen mukâta’a *kesişmek* anlamına gelmektedir. *Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma* olarak tanımlanabilecek bir genel anlamı da bulunmaktadır. Zamana ve sektörlerle göre değişen çeşitli kullanım türleri bu lûgat mânasından kaynaklanmaktadır. Mukâta’a kelimesi *vergilerin belirli bir meblâğ karşılığında iltizâma verilmesi* anlamında da kullanılmıştır. Osmanlılar da başlangıçta daha ziyâde bu anlamda *mukâta’aya vermek, mukâta’aya almak/tutmak* veya sadece *mukâta’a* tabirleriyle devlete ait bir kısım vergilerin iltizâma verilmesini kastetmişlerdir. Bu dönemde mukâta’a kavramı aynı zamanda *sözleşmede kararlaştırılmış olan meblâğ* mânasını da içermektedir. Mukâta’a, *devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblâğ karşılığında iltizâma verilmesi* mânasından zamanla *iltizâmın konusu olan vergi birimi* anlamına doğru kaymıştır. Osmanlı mâlî metinlerine göre 15. yüzyılın ortalarından başlayarak yüzyılın sonlarında tamamlanmış görünen bu değişme ile mukâta’a kelimesinin 19. yüzyılın ortalarına kadar geçerli kalan esas terim olarak *hazîneye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mâlî birim* muhtevasını kazandığı belirtilmektedir.”⁷⁶ Uzun süren harpler neticesinde Osmanlı Devleti’nin askerî sistemde timarlı sipâhiden,

⁷⁴ Askerî teşkilatın yeniden yapılanması uzun süren 1593-1606 Avusturya harpleri neticesinde 17. yüzyılın neredeyse tamamını etkileyecek şekilde dönüşüme sahne olmuş ve yine aynı yüzyılın sonunda yaşanan 1683-1699 Avusturya harplerinin sonunda radikal bir biçimde dönüşerek reayanın da askeri sınıfa geçtiği yeni bir düzen ortaya çıkmıştır. Detaylı bilgi için bkz. İncalcık, *Devlet-i Aliyye – Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul 2016, s. 27-44.

⁷⁵ İncalcık, *Devlet-i Aliyye – Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, s. 45-46.

⁷⁶ Genç, “*Mukâtaa*”, TDV İA, Cilt: 31, İstanbul 2006, s. 129; Ayrıca bkz.; Baki Çakır, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

ulûfeli asker sistemine geçmek zorunda kaldığı için hazînenin nakit para ihtiyacı artmıştır. Artan para ihtiyacına paralel olarak, boş kalan dirliklerin işletilip hazîneye potansiyel gelir sağlanması gerekmektedir. İşte bu nakit ihtiyacının karşılanması için ilk olarak işletilmeyen/işletilemeyen arazilerin yeniden işletilmesini sağlamak üzere mîrîleştirilmesi gerçekleştirilmiştir.

“Lüzum kökünden türeyen *iltizâm* sözlükte *gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma* gibi anlamlara gelmektedir. Kelime anlamı olarak *özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması* demektir. Bu işi yapan kişiye *mültezim* denir. İltizamla eş anlamlı olarak *deruhde, tevcîh, fîrûht, ihâle* ve *taahhüd* tabirleri de kullanılmıştır. Günümüzün deyiimiyle vergilendirmenin bir tür özelleştirilmesi şeklinde nitelenebilecek olan iltizâm, ziraî toplumun hâkim olduğu dönemin yaygın bir uygulaması şeklinde İlkçağ’dan 20. yüzyılın başlarına kadar dünyanın pek çok ülkesinde kullanılmış bir vergilendirme metodudur.”⁷⁷ “İltizam, devletin genellikle belirli bir mekânla sınırlı kânûnî ve şer‘î vergi unsurlarından oluşan bir demeti ifade eden mukâta’a birimlerini ihale yoluyla mültezimlere verilmesidir. Bu sistem rekabete açık, genellikle müzayede ile tespit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre (*tahvil*) için kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devredilmesi şeklinde uygulanmaktadır. Mültezimlerin bir sosyal grup olarak kimlikleri, aralarındaki rekabetin derecesi ve niteliği, kefillerle ilişkileri, vergilendirme hakkının süresi, ödenecek bedellerin ve peşinlerinin tespiti ve ödeme şekilleri bakımından iltizâm sektörü, uzun tarihi boyunca büyük değişimlere sahne olmuştur. Bununla birlikte bu modelin temel unsurları, yani sınırlı sürelerle rekabet içinde belirlenen ve bir bölümü peşin ödenmesi gereken bir yıllık bedel ve kefaletten oluşan iskeleti değişmeden kalmıştır. Kıbrıs’ta uygulanan muhassıllık idaresinin tevcîhinde iltizâm sisteminin takip edildiği görülmektedir.”⁷⁸

“Arapça *mülk sahibi* anlamındaki *mâlik* kelimesiyle Farsça *-âne* ekinden türetilmiş bir kelimedir. *Mâlikâne* sisteminde *mukâta’a* adı verilen vergi kalemleri iltizâmda olduğu gibi müzayede ile ihale edilmektedir. Ancak aralarında önemli bir fark vardır. Normal iltizâmda müzayede, tahvil denilen bir-üç yıl arasında değişen bir dönem için hazîneye

⁷⁷ Genç, “İltizam”, TDV İA, Cilt: 22, İstanbul 2000, s. 154.

⁷⁸ BOA, C.ML., No. 532/21821; BOA. AE.SMST.III., No. 219/17265, Bu belgelerde geçen ifadelerle tevcîhatın nasıl gerçekleştiğini görebilmekteyiz. Aşağıda incelendiğinden burada sadece konuyla olan alakasından dolayı temas edilmiştir.

ödenen yıllık vergi (*mal*) miktarı üzerinde cereyan ediyordu. Mâlikâne sisteminde⁷⁹ ise bu yıllık vergi miktarı hazîne tarafından belirlenmişti ve rekabetle arttırılması veya azaltılması söz konusu değildi. Burada müzayede, yıllık vergi miktarı sabitlenmiş bulunan mukâta'anın bir tahvil için değil, *kaydıhayat* (hayat boyu) şartıyla vergilendirme hakkını elde etmenin bedeli olarak ödenmesi gereken ve *muaccele* adı verilen peşin meblâğ üzerinde yapıldı. Müzayedede en yüksek muacceleği ödeyen mâlikâne sahibi olarak berât alırdı.”⁸⁰ Kıbrıs adasında 1745-1748 tarihleri arasında adanın paşalara ber-vech-i mâlikâne olarak tevcihi belgelerde geçmiş olmasına rağmen 3 yıl müddetince adanın 3 farklı paşa tarafından yönetildiğini görmekteyiz. Konuyla alakalı tafsilata Muhassıl Paşalar İdaresi (1745-1748) başlığı altında aşağıda değinilecektir. Lâkin bu dönem dışında mâlikâne olarak tevcih edilmediği diğer döneme ait belgelerden anlaşılmaktadır.

“Esham kelimesi *pay*, *hisse* anlamındaki sehmin çoğuludur. Bir mâliye terimi olarak ilk defa, 1775 yılında uygulamaya konularak 1860'lı yıllara kadar mahiyetini değiştirmeden devam ettiği ve belirli bir iç borçlanma sistemini ifade ettiği belirtilmektedir. Sistemin özü şöyle izah edilmiştir: Mukâta'a adıyla bilinen vergi kalemlerinden bazılarının ait yıllık nakdi gelirlerin, *faiz* denilen belirli bölümlerinin sehimler hâlinde dilimlenerek özel şahıslara *muaccele* adı verilen bir peşin meblâğ karşılığında *kaydıhayat* şartı ile satılması. Satışa sunulan, bir mukâta'aya ait yıllık *nakdi* gelirin hiçbir zaman tamamı değil sadece *faiz* denilen belirli bölümü olmaktadır. Bu gelirin geriye kalan ve *mal* adı verilen bölümü eshama bağlanarak satılamamaktadır. Askerlerle diğer görevlilere ve emeklilere verilen maaşlarla, bir kısım devlet kuruluşlarına ait zorunlu giderlere karşılık olmak üzere uzun süre boyunca âdeta sabitleşmiş gibi kalan bu bölümün başka amaçla kullanılmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Ancak her mukâta'anın zamanla geliri arttıkça bu sabitleşmiş yıllık miktarın üstünde kalan bölümüne *gelir fazlası* anlamında *faiz* adı verilmiş ve hazînenin bunları daha esnek şekilde kullanma imkânı sağlanmıştır. Bir kısım büyük mukâta'aların sehimler hâlinde dilimlenerek satışa sunulan bölümü bu *faiz* denilen fazlalardan oluştuğu için her sehime ait gelir dilimine de *faiz* adı verilmektedir. Günümüzün faiz kavramı ile doğrudan herhangi bir ilgisi bulunmadığı ifade edilmiştir. Sadece gelir anlamını ifade eden bu dilimler, her sehim için yıllık 2.000 veya 2.500 kuruşluk standart birimler hâlinde tespit edilmektedir. Bir sehim satın alan şahsın, hayatta kaldığı sürece her yıl bir miktar geliri (faiz)

⁷⁹ Erol Özvar, *Osmanlı Mâliyesinde Mâlikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018, s. 22-24.

⁸⁰ Genç, “Mâlikâne”, TDV İA, Cilt: 27, Ankara 2003, s. 567.

almanın bedeli olarak ödemesi gereken muaccelenin miktarı da bu yıllık gelirin katları olarak ifade edilmiştir. Piyasa şartlarına ve sehmin bağlı bulunduğu mukâta'anın gelirindeki istikrara göre değişmek üzere muaccelenin kaç yıllık gelire tekabül edeceğini *Defterdârlık* her grup esham için ayrıca tayin ve ilân etmektedir.”⁸¹ Kıbrıs'ın sadrazam haslığından çıkarılarak hazîneye devredilmesi ve eshama tabi olması Kıbrıs'ta malî-idarî organizasyonun yeniden şekillenerek farklı bir dönemin başladığını göstermektedir. Ele aldığımız dönemin sınırlarını aşmakta olduğundan burada sadece bu kadarıyla iktifa etmekteyiz.

⁸¹ Genç, “*Esham*”, TDV İA, Cilt: 11, İstanbul 1995, s. 376.

IV. BÖLÜM

4. KIBRIS'TA MUHASSILLIK İDARESİ

4.1. Sadrazam Hassı Muhassıllık İdaresi (1718-1745)

17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilat yapısında radikal bir değişim söz konusu değildir. Bu yüzyılda da idarî yapının esasını eyâlet ve sancaklar oluşturmaktadır. Ancak bu eyâlet ve sancakların yönetim biçimi ve gelirlerin ne şekilde toplanacağı konusunda köklü değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Boş kalan timarlar havâss-ı hümayûna kaydedilirken bu haslar iltizâm yoluyla mültezim, voyvoda, âyân veya muhassıla verilerek yeniden işletilmesi ve hazîneye gelir sağlanmasına çalışılıyordu. 18. yüzyılda bazı sancaklar, hem buranın havâss-ı hümayûna ait gelirini toplayan hem de yönetimini üstlenen muhassıllar tarafından yönetilmeye başlanmış hem de buralara muhassıllık denmiştir.⁸² Muhassıl bir çeşit vergi tahsildarı anlamında olup, bir eyâletin veya sancağın hasılatını toplayan görevliye denmektedir. Başlangıçta geliri doğrudan doğruya padişaha ait olan hasların yönetiminde görevli kimse iken sonraları hem eyâlet veya sancağın yönetimini yapan hem de hasılatını toplayan idarî bir yetkiliye dönüşmüş gözükmemektedir.

Kıbrıs Eyâleti 17. yüzyılda 8 sancaktan müteşekkil olup 5'i hass, 3'ü sâlyânelidir. Ancak hass sûretiyle tasarruf olunan Tarsus, Sis, Alâiye, ve İçil'in Adana Eyâleti'ne bağlanması ile sadece eyâlet merkezî hass olarak tasarruf edilmiş diğer sancakları Girne, Baf, ve Magosa sâlyâneli statülerini devam ettirmiştir. 1701-1702 tarihli Sancak Tevcîh Defteri'nde Hırsofi, Limason ve Tuzla sancakları da Kıbrıs Eyâleti içerisinde yazılmıştır. 1700-1714 yılları arasında Girne, Baf ve Magosa sancaklarına alaybeyi tayini yapılmamış olması, bu yıllarda da has olmadıkları yönünde kabul edilerek 17. yüzyıldaki sâlyâneli statülerinin devam ettiği yönünde yorumlanmıştır.⁸³ 1718 yılında Kıbrıs Adası'nın paşalığı kaldırılmış ada gelirinin 6.000.000 akçesinin merkezî hazîneye irsâliye olarak gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

16. yüzyıl kaynaklarında vergi toplayanlar için kullanılan muhassıl terimi, daha

⁸² Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı – Eyâlet ve Sancak Tevcîhatı*, Şark Yayınevi, Elazığ 1997, s. 12-13.

⁸³ Kılıç, s. 60.

sonra özellikle 17-18. yüzyıllarda, gelir toplamının yanında, bulunduğu sancakta idarî görevler de üstlenen yetkili kişiyi ifade etmektedir. 18. yüzyılda imparatorluğun genelinde bir kısım tımar ve zeâmetlerin statüleri değiştirilerek mâlîkâne hâline getirilmiş ve bunların gelirlerini toplamaları için muhassıllar görevlendirilmiştir. Ayrıca bu kişiler sancakların yönetiminden de sorumlu tutularak bir çeşit sancakbeyi; vilâyetlerde görevlendirilenler ise, beylerbeyi statüsüne sahip olmuşlardır. Söz konusu yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkesinin birçok sancağında muhassıllar görünmeye başlanmıştır. Hill'e göre muhassıl, Kıbrıs'ın sadece sivil Vâlisi olmayıp zorunlu vergilerin tahsildarı ve merkezdeki dört ağanın da yöneticisidir. Böylece bu yıldan itibaren Kıbrıs'ı yönetecek kişileri sadrazamlar, mütesellimler de sadrazamların atadığı kişiler atayacaktır. Muhassıllar, Kıbrıs adasını bir yıllığına iltizâm şeklinde kiralarak⁸⁴ adanın gelirini toplamaktadırlar. Bazı kişilerin bu göreve üst üste birkaç kez atandığı da görülmektedir.⁸⁵ Mütesellimlik, muhassıllık, voyvodalık ile idare olunan yerlerin genelinde yerli büyük ailelerin⁸⁶ tasarrufunda olduğu kabul edilse de Kıbrıs'ta ele alınan dönemde böyle bir oluşuma rastlanmamıştır. Kıbrıs'ın yerlisi olan istisnâ birkaç muhassıl dışında genel olarak dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından kişilerin Kıbrıs muhassıllığını deruhde ettiğini görmekteyiz. Bu muhassılların genel olarak bir yıl süreyle iktifa ettikleri görülmektedir. Bunun sebebi adada dönem dönem yaşanan salgın, kıtlık, göç, isyan gibi durumların getirdiği düşük kâr olabilir. Nitekim ileride göreceğimiz bazı isyanların temelinde muhassılın ada gelirlerinden umduğu kârı adada kalan nüfus üzerinden elde etme hırsı olacaktır. Hatta adadaki memnuniyetsizliğin, Osmanlı donanmasından bir grup denizciyi 1712'de Lefkoşa'yı yağmalaya teşvik ettiği söylenmektedir. Sayıları yirmi civarında olan bu denizciler Lefkoşa'daki bir hana yerleşmişlerdir. Kendilerini Bâb-ı âlî tarafından gönderilmiş olarak gösteren bu adamlar muhassılı azletmek için geldiklerini ve ellerinde fermân olduğunu söylemişlerdir. Fermâna göre, Bâb-ı âlî zorba muhassılı ve onun ağalarını idam emrini bunlara vermiş ve halkı rahatlatacak düzenlemeler yapmalarını istemiştir. Gece vakti Lefkoşa'daki ağaları kaçırıp ölümle tehdit ettikten sonra ağalar bunların para koparmak için tezgâh yapan bir avuç serseriden ibaret olduklarını anlamışlardır. Kaçırıldıkları haberi duyulmadan evlerine dönüp para almak üzere yemin edip denizcilerin kendilerini salmasını sağlayan ağalar durumu muhassıla bildirip grubun liderini paraları vermek üzere Lefkoşa sarayına çağırmışlardır.

⁸⁴ George Hill, *Kıbrıs Tarihi – Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1878*, Çev. Nazım Can Serbest, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 66.

⁸⁵ Özkul, s. 47-49.

⁸⁶ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 28.

Kendine fazla güvenen grup lideri iki adamıyla birlikte denileni yapmak üzere ertesi gün saraya gitmiştir. Lâkin hemen tutuklanıp, diğer grup üyeleriyle birlikte asılmışlardır.⁸⁷

Kıbrıs'ta muhassıllık idaresinin tesisi İzzî Tarihi'nde bazı detaylarıyla aktarılmaktadır. Buna göre, Kıbrıs Adası'nda yaşanan idarî-malî sıkıntıların giderilmesi için eyâlet statüsünden çıkarılarak⁸⁸ 1130 (1718) tarihinde “*muhassıllık vecihiyle sadâret haslıgına*” tevcih edilmiştir.⁸⁹ Muhassıl bulunan kişilere kale tahkimi, memleket işleri, askerî işler, Frenk tüccarı ile ilişkiler ve reayaya nezaret gibi görevlerin verildiği belirtilmektedir. Adanın bütün idarî işleri ve vergilerin toplanması eskiden farklı görevlilerin elindeyken şimdi ise tek yetkilinin muhassıl olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰ Uzunçarşılı, Kıbrıs'ın 1718 tarihinde sadrazamlara hass olarak verilmesinden sonra sadrazamların diğer haslarının hazîneye aktarıldığı bilgisini vermektedir. Buranın hâsılatı her sene voyvoda vasıtasıyla idare ve tahsîl olunur ve her sene iltizâma verildiğini belirtmektedir. Ayrıca 1745'te ehemmiyetine binâen tekrar eyâlet yapılarak muhassıl olarak Vâliliğine Abdullah Paşa'nın tayin edildiğini söylemektedir. 1748'de tekrar sadâret hassı yapılarak muhassıla verilen Kıbrıs'tan sadrazamlara kalemiyye ücretinden başka senelik 122.000 kuruş verilmektedir.⁹¹ Bundan hariç Sadrazam Kethüdâlığı'na da ayrıca gelir tahsis olunmuştur. Bu makam 18. yüzyılda Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadâreti zamanında hükümet kadrosuna dâhil edilmiştir. Bu sûretle resmî devlet memurluğu mesâbesinde olan kethüdâların dîvâna dâhil olmalarıyla nüfuzları giderek artmıştır. Dâhili bütün işler bu makama havâle edilmiştir. Sadâret makamına takdim edilen evrâk üzerine pençe, buyuruldu, sahh yazmak onların vazifesiydi. Vilâyetlere yazılan ve oralardan gelen tahrirat ve evrâk bunun dairesinde hülâsa edilir ve sadrazamın emriyle Vâlilere yazılan tamimlerin kimler

⁸⁷ Hill, s. 66-67.

⁸⁸ BOA, A.DVNSMHM.d., No. 129, Gömlek No. 434, 117. 20 Zî'l-ka'de 1131 / 4 Ekim 1719 tarihli bir mühimme kaydına göre; Lefkoşa molasına, Dergâh-ı mualla kapıcıbaşısına ve Kıbrıs muhassılına hitaben yazılan hükümde, Ada halkının mütesellimlerin zulmünden korunması için arazinin havâss-ı hümayûna ilhak olunmasına rağmen atanan muhassılın aynı yolu takip ettiğinden görevinden azledilerek gasb ettiklerinin iade edilerek cezalandırılması emredilmektedir.

⁸⁹ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, Haz. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 119, İstanbul 2019, s. 147-148.

⁹⁰ Nuri Çevikel, *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi (1571-1878)*, T.C. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, s. 60-61.

⁹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 164-165; Hill, s. 67, Kıbrıs Adası'na ilk kez 1745'te gelen Alexander Drummond'un belirttiğine göre, muhassıl olabilmek için 310.000 kuruş vermenin yanı sıra çeşitli kişilere çeşitli usullerle hediyeler verilmesi gerekmekteydi. İddiaya göre, bir yıl önce Muhassıl Mustafa Bey bir önceki yıl halktan büyük miktarda para toplamıştı. Sadece haraç 620.000 kuruş yani sadrazamın Kıbrıs gelirini iltizâma verdiği miktarın iki katıdır. Zenginden 60, Orta halliden 40, Fakirden 30 kuruş şeklinde tahsîl edilmiştir (Bu isimde bir muhassıla kendi çalışmamızda da, Özkul'un çalışmasında da rastlayamadık).

vasıtasıyla ne zaman gönderildiği defterlere kaydedilip saklanırdı, icap eden bütün cevaplar kethüdâ dairesinde yazılarak ilgili yere gönderilirdi. Bu sebeple, Kıbrıs Muhassıllığı hasılatının sâfî miktarından %10'u sadrazam kethüdâlarına verilmektedir.⁹² Kıbrıs muhassıllığına ait 1121-1159 (1708-1745) tarihleri arasındaki dönemi kapsayan belgeleri aşağıda İdarî ve Malî, Kapu Tercümanlığı ve Piskoposluk, Askerî Harcamalar başlıkları altında inceleyeceğiz.

Kıbrıs'a tayin edilen muhassılların görev süreleri genellikle bir yıl olmaktadır. Muhassıl tarafından sadrazama gönderilecek olan hass gelirin seri biçimde acilen ve sâlîmen nakledilmesi için Kıbrıs'tan Üsküdar'a gelinceye kadar yol üzerinde bulunan vilayetlerdeki kadı, nâib ve kethüdâ yerleri ile yeniçeri serdarları, zâbitan ve âyâna hitâben hükümler yazılmaktadır. İstanbul'a gelmekte olan bu hazînenin geçeceği kazalarda geceleri muhafazalı yerlere konulması ve tüfekli adamlarla korunması, emniyet içinde payitahta ulaştırılması emri verilmektedir.⁹³

Osmanlı Devleti'yle ticarî münasebette bulunan devletlerin İstanbul'dan başka Osmanlı'da önemli ticaret merkezlerinin bulunduğu şehirlerde de konsoloslukları icra olunmuştur. Bu konsolosların bazıları esas vazifelerinin dışına çıkmak sûretiyle Hristiyan tebaanın mezhep işlerine el altından müdahale ettikleri de görülmüştür. Bunların maiyetinde tercümanlık⁹⁴ yapmalarına müsaade edilen ve eline berât verilen tercümanlar vardır. Fakat kânûn hilafına yerli tebaadan tercüman kullanmaya teşebbüs ederlerse, hükümet buna karşı çıkardı. Çünkü ecnebi tercümanlar vergiden muaf tutulduklarından, yerli tercümanlarda bu haktan istifade etmek isteyerek, konsolosluklara kapılanmaya çalışmaktaydılar. Yerli tebaadan bu şekilde konsolos tercümanlığı yapanlar olursa, evvelen beri verdikleri vergiyi ödemek mecburiyetindeydiler.⁹⁵

Dîvân-ı Hümayûn'da müzakere esnasında Türkçe bilmeyen bir yabancıнын davasını anlatmak için bir tercümanın bulunması kânûndur. Bundan başka dîvân tercümanı yabancı

⁹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 256-259.

⁹³ Mehtap Özdeğer, *Kıbrıs'ta Malî Kaynaklı Bir İsyan Girişimi: Muhassıl Çil Osman Vak'ası ve Tahkikatı (1764-1765)*, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 171, Aralık 2007, s. 54.

⁹⁴ H. 1026 (M. 1617) tarihli Galata Hristiyanlarının tahririnde bütün balyozların yanlarındaki üçer nefer tercümanlarının cizyeden affedilmeleri hakkında hüküm yazılmıştır. H. 1143 (M. 1730) tarihinden sonra ilave edilen 11 tercümanla beraber Fransa Devleti tercümanları 52 kişidir ve bunun 13'ü İstanbul'da elçinin yanında geri kalanı taşrada konsolosların yanındadır. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 314.

⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, Kısım: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 581.

devletlerin sadrazamla veya padişahla görüşmelerine vasıta olup nâmeleri tercüme etmişlerdir. Hıristiyan olan tercümanların hizmetlerine mukabil ellerine vergiden muaf olduklarına dair berât verilmekteydi. Bundan başka kendilerine muayyen tahsisat verilir, sefirlerden de hediye ve bahşiş almaktaydılar. Dîvân-ı hümayûn tercümanından başka Tersanede, Mora'da ve Kıbrıs'ta eyâlet dîvânlarında tercümanlar vardır.⁹⁶ Elimizdeki arşiv belgelerine bu durumlarla alakalı yansıyan örnekleri aşağıda inceleyeceğiz.

4.1.1. Kıbrıs Muhassıllığı ile İlgili Belgelerin Değerlendirilmesi (1121-1159 / 1708-1745)

4.1.1.1. İdarî ve Malî Hususlar ile Alakalı Belgeler

Kadısına, Kıbrıs mütesellimine ve Lefkoşa kalesi Dizdârına Cemâziyye'l-âhir Evâhir 1121 / 26 Ağustos – 5 Eylül 1709 tarihinde gönderilen hükümde; Kıbrıs muhassılı İbrahim zîde mecdihû arzuhâl göndermiştir. Göndermiş olduğu arzuhâlde, Lefkoşa kadısının bir miktar şey ümidiyle (rüşvet, bahşiş, hediye vs.) bedel-i nüzûlün toplanmasına engel olduğunu, tahsildarları yirmi beş gün müddetince dışarı çıkarmadığını bildirmektedir. Tüm bunları yaparken eski Kıbrıs Vâlisi Yusuf Paşa'nın buyrulduzu ile hareket etmektedir. Bu nedenle mâl-ı mîrî'nin toplanma süresini geciktirmektedir. Verilen hükümde ise Kıbrıs Mütesellimi'nden, Lefkoşa Kadısı hakkında yazılanların doğruluğu tespit edilir ise Lefkoşa Kalesi'ne hapsedilmesi ve durumun merkeze bildirilmesi istenmektedir.⁹⁷ Belgedeki ifadelerden yola çıkarak Kıbrıs'ta henüz müstakil bir muhassıllık idaresinin tesis edilmediğini söyleyebiliriz. Gerçekten de İzzî Tarihi'nde verilmiş olan “1130 târîhinde cezîre-i Kıbrıs'ın muhassıllık vechiyle sadâret haslıgına tebdîlî” hususunu 1130 (1718) tarihinden sonra ki arşiv vesikalarında da *Kıbrıs Muhassıllığı* ve *Kıbrıs Muhassılı* tabirlerinin müstakil bir ifade ile kullanılmasından da anlaşılmaktadır ki bu tarih itibarıyla adanın idarî-malî organizasyonu muhassıllık olmuştur.

Kıbrıs Muhassılı Mustafa Ağa uhdesindeki Kıbrıs Adası ve Tevâbi'i Mukâta'ası'nın 1131 senesi kalemiyyesinin Hazîne'ye teslim edildiğinin yazılı olduğu bu belgeye göre; Kıbrıs cizyesi mukâta'ası ve tâbi yerlerin rûsûmu için 1131 senesi kalemiyyesi 6.500 kuruş olarak gönderilmiş ve 5 Rebî'ü'l-âhir 1132 / 15 Şubat 1720 tarihinde kaydedilmiştir. ⁹⁸ Aşağıda tablo hâlinde sunduğum belgenin çevirisinden de anlaşılabacağı üzere Kıbrıs'ta

⁹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 71-76.

⁹⁷ BOA, A.DVNSMHM.d., No. 116/899.

⁹⁸ BOA, AE.SAMD.III., No. 4/3416.

yaşayan gayr-i müslim tebaanın cizye vergisi⁹⁹ mukâta'a olarak muhassılın tasarrufundadır.

Tablo:4.1. 1131 senesi Cizye Mukâta'ası ve Rüsûm Bedeli (BOA, AE.SAMD.III., No. 4/3416)

Mahalle kayd ola
Kalemiyyeye
<i>Mukâta'a-yı cizye-i Kıbrıs ve tevâbi'i bedel-i rüsûm 1131</i>
<i>deruhde-i Mehmed ağa muhassıl-ı Kıbrıs teslîm-i yed-i Mustafa ağa</i>
guruş
6.500
<i>Yalnız altı bin beş yüz kuruş</i>
<i>Vech-i meşrûh üzere meblâğ-ı mezbûr mukâta'a-i mezbûrenin 31 senesi kalemiyyesiçün</i>
<i>teslîmi hazîneye hazret-i veliyyün-ni 'me olan işbu mahalle şerh kılalar</i>
5 Rebî'ü'l-âhir 1132

Kıbrıs muhassılı tarafından 7 Şevvâl 1131 / 23 Ağustos 1719 tarihinde yazılan takrîre göre; Tuzla İskelesi'nde ikâmet eden Fransa, İngiltere ve Dubrovnik Konsoloslarının Tuzla İskelesi'nde 15 seneden beri ikâmet eden bezirgânları ahidnâme-i hümayûn şartına göre müsaade edilen yardımcılara kanaat etmeyip onar, on beşer yardımcı olarak bunların cizye ve bedel-i nüzûl vermelerine engel olduğu bildirilmektedir. Takririn üstüne “*berât-ı âlişân sûreti mücebince cizye tahsîl olunsun*” şeklinde vergilerin alınması istenmiştir.¹⁰⁰

Kıbrıs muhassılı Murtaza Efendi uhdesinde olan gelirlerin 1137 / 1725 senesinde de kendisine verildiğini gösteren bu belgeye göre; 3 Cemâziyye'l-âhir 1137 / 17 Şubat 1725 tarihinde bedel-i nüzûl, cezîre-i mezbûrda vaki sair mukâta'at ve rüsûmatın tahsîli görevi Murtaza Efendi'ye verilerek baş muhasebeye kaydedilmiştir.¹⁰¹ Kıbrıs Muhassılı olan

⁹⁹ Gayrimüslim yetişkin erkeklerden alınan İslâmî baş vergisi; ilk çıkışında kişinin durumuna göre 12, 24, 48 dirhem gümüş alınmaktadır. Vergi defterlerindeki üç kategori şöyledir; çalışan yoksullar (ednâ), vasat geliri olanlar (evsat), hâli vakti yerinde olanlar (âlâ) şeklindedir. Bu vergi çoğunlukla her hâne halkından eşit olarak alınmış ve miktarı da bir altın ya da bunun gümüş akçe değerinden karşılığı olmuştur. Detaylı bilgi için bkz., İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi – I (1300-1600)*, Ed. Halil İnalçık – Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2009, s. 105-109.

¹⁰⁰ BOA, C.HR., No. 158/7889.

¹⁰¹ BOA, İE.ML., No. 121/11442.

Murtaza Efendi'nin hangi gelirleri tasarruf ettiğini bu belge ile görebilmekteyiz. Ayrıca senelik olarak iltizâm yoluyla ihale edilen Kıbrıs'ın uzunca bir müddeti haiz Murtaza Efendi tarafından tasarruf edildiğini biliyoruz. Hem bu iki belge hem de Özkul'un Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine dayanarak yaptığı çalışmadan yola çıkarak bu sonuca varmaktayız.¹⁰²

Lefkoşa Mollasına ve Kıbrıs Muhassılına Receb Evâil 1137 (25 Mart-4 Nisan 1725) tarihli hükme göre; 1136 senesine mahsûben Trablusşam mukâta'atı malından Matbâh-ı âmire masrafı için havâle olunan akçelerden İngiliz tüccara poliçe olmak üzere 4.000 kuruş verilmiş. İngiliz tüccar önce Beyrut'a oradan da Frengistan'a kaçacakken hava şartlarının kötü olmasından dolayı Kıbrıs'ta karaya çıkmıştır. Kıbrıs'ta bulunan İngiliz konsolosluğu tarafından hapsedilen tüccarın Şam Beylerbeyi Hacı Ali Paşa'ya gönderilmesi Kıbrıs muhassılına emredilmiştir.¹⁰³

Kıbrıs Muhassılı Süleyman tarafından 1145 senesi / 24 Haziran 1732-12 Haziran 1733 tarihli Kıbrıs cizyesini toplamak için berât taleb ettiği beyanına göre; “*esnaf-ı selâse*” üzere 13.000 kişiden “1.300 *âlâ*”, “10.400 *evsat*”, “1.300 *ednâ*” cizye mükellefi olduğu belgede yazmaktadır. Berât taleb ederken *yarar kefilim* diye bahsettiği el-hâcc Emin Mehmed'in mührü belgenin üstünde imzasıyla birlikte yer almaktadır. Belgenin üstünde “*telhîsleri mücebince yarar kefililiyle uhdesine kayd ve berât ve evrâkı verilmesi, buyuruldu*” ibaresi yer almaktadır. Belgenin sağ tarafında yer alan bilgiye göre aşağıdaki bilgilere sahip olmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak ilgili tarihte adanın gayrimüslim erkek nüfusu hakkında bilgi edinebilmenin yanı sıra elde edilen gelirin miktarı ve hazînece nerede tasarruf edildiğini görebilmekteyiz.¹⁰⁴ Buna göre aşağıdaki tabloyu inceleyebiliriz.

¹⁰² Özkul, s. 50.

¹⁰³ BOA. A.DVNSMHM.d., No. 132/848.

¹⁰⁴ BOA, C.ML., No. 221/3134.

Tablo 4.2. 1145 senesi Cizye Kaydı ve Yapılan Harcamalar (BOA, C.ML. No. 221/3134.

Kayd-ı Defter-i Cizye	
Hâsılı Gebran ma'a Yahudiyan	
Kalem-i Cizye-i Kıbrıs	
Âlâ	1.300
Evsat	10.400
Ednâ	1.300
Toplam Hane	13.000
Gelir	8.190.000 akçe
Gider	390.000 akçe (Maaş ve Küttabiye)
Kalan	7.800.000 akçe
Gider	40.686 akçe (Ocaklık-ı Aklıman)
Kalan	7.759.314 akçe

Vefât eden Kıbrıs muhassılının hesabının görülmesi hususunda yazılan bu belgeye göre; 1149 senesine (12 Mayıs 1736-30 Nisan 1737) mahsûben Kıbrıs muhassıllığı ve 1150 senesi (1 Mayıs 1737-19 Nisan 1738) Kıbrıs cizyesi Mısır Kapı Kethüdâsı Zâim Mustafa kefâletiyle İstanbul sakinlerinden Abdurrahman Ağa'ya verilmiştir. Abdurrahman Ağa 5 Rebî'ü'l-âhir 1149 (13 Ağustos 1736) tarihinde vefât etmiştir. Uhdesinde bulundurduğu Kıbrıs muhassıllığının kalan üç taksiti ve cizyesinin tahsîli için Abdurrahman Ağa'nın Kethüdâsı olan Süleyman Ağa tarafından vekâleten tayin edilen adamı Hacı Hasan görevlendirilmiştir. Belgede geçen ifadesiyle “*sene-i merkûme hitâmına değin zabt ve mâl-ı hazîneyi dahi ma'rîfet-i şer'ile berât şürûtu mûcebince*” hareket etmesi “*ve emvâl-i mîrîyyeyi mahtum defter ve hüccet olunduktan sonra bir mahfûz mahalle vaz' ve der-sa'âdete i'lâm ve cizyesi ve hâriç aklâmı on yedi bin guruş ve taksît-i evveli yirmi bin guruş ve muhassıllığın taksît-i sânisî yirmi beş bin guruş hazîneye bağlanub ale't-t'acîl âsitâne-i sa'âdete irsâl olmak üzere*” gönderilmesi istenmektedir.¹⁰⁵

¹⁰⁵ BOA, C.ML., No. 532/21821.

Kıbrıs muhassılığının dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Mustafa Ağa uhdesinde olduğunu ve 1150 senesinin de Mustafa Ağa uhdesine bırakılacağını gösteren bu belgede Kıbrıs muhassıllarının tahsiline memur oldukları vergiler belirtilmektedir. Bu belgede geçen ifadelerden yola çıkarak sırayla şunları söyleyebiliriz; 13.091 kuruş mal ve bedel-i nüzûl, 2.320 kuruş mal ile Baf ve Girne, 1.200 kuruş mal ve resm-i dönüm ve gümrük-i dûhan Kıbrıs mukâta'alarının zaptı Kıbrıs muhassıllarına her sene verilen vergi kalemleridir (26 Şevvâl 1149 / 27 Şubat 1737).¹⁰⁶

Kıbrıs muhassılı Abdurrahman Ağa uhdesine verilen Kıbrıs Cizyesi'ne ait belgeye göre: 23 Şevvâl 1158 / 18 Kasım 1745 tarihinde 1159 senesi cizye gelirlerinin hâlâ Kıbrıs muhassılı olan Abdurrahman Ağa'ya verilmesi için tezkere yazıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte “1.200 âlâ”, “9.440 evsar”, “1.410 ednâ” cizye mükellefi olduğu belgede yazmaktadır.¹⁰⁷

4.1.1.2. Kapu Tercümanlığı¹⁰⁸ ve Piskoposluk ile Alakalı Belgeler

Kıbrıs'ta Kapı Tercümanlığı görevinin ne şekilde verileceği hususunda alınan kararı beyan eden 6 Şevvâl 1138 (3 Haziran 1726) tarihli bu belgeye göre; 5 Muharrem 1121 (17 Mart 1709) tarihinde Kıbrıs halkının göndermiş olduğu arzuhâlde tercüman ve sarraf olan Hırsto ve Zalyo adlı kişilerden reayaya zulmünden bahisle şikâyet edilmiş ve bu kişiler görevlerinden alınmıştır. Aynı belge üzerinde yazılmış olan 18 Şa'bân 1135 (24 Mayıs 1723) tarihli yazıda ise, Kıbrıs adasında bulunan ehl-i zimmet reayasının vekili dört piskoposun isteği üzerine Zolbü veled-i Hırstofı *vekil kapu yazıcılığı* namıyla *tercüman* olarak Kıbrıs muhassılı Ahmed zîde mecdihû tarafından önerilmiştir. Kıbrıs muhassılı Ahmed'in bu kişinin bir kabahati görülene dek bu görevde kalmasını arz ettiği bildirilmektedir. Aynı belge üzerinde yazılmış olan 6 Şevvâl 1138 (3 Haziran 1726) tarihli yazıda ise *Kapu Tercümanlığı* hususunda *hatt-ı hümayûn* olmasına rağmen Kıbrıs muhassıllarının Zolto adında birini arz edip *berât-ı âlîşân* ile *kapu tercümanı* atanmasından şikâyetçi olunmuştur. Şikâyet gerekçeleri ise, Kıbrıs'ta kapu tercümanlığının berât-ı âlîşân

¹⁰⁶ BOA, AE.SMHD.I., No. 224/17781.

¹⁰⁷ BOA, AE.SMHD.I., No. 205/16222.

¹⁰⁸ İsmail Şahin, *Kıbrıs Başpiskoposluğu (1571-1821)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2005, s. 93-96 Kıbrıs Adası'nda reaya vekilleri yalnızca kilise piskoposlarından seçilmemektedir. İfade-i merâmın gerçekleşebilmesi için her iki tarafında dilini bilen bir tercümanın olması gerekmektedir. Bu yüzden başpiskoposun tayiniyle bir *kapu tercümanı/dragoman* seçilmekteydi.

ile olmayıp reaya vekillerinin ve papazlarının birlikte aldığı karar neticesinde önerilen kişinin yedine berât verilmesi sûretiyle olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁹ Bu durum merkez tarafından da kabul edilmiştir.

Kıbrıs muhassılı Süleyman tarafından Gurre Rebî'ü'l-evvel 1144 (2-12 Eylül 1731) tarihinde gönderilen arzuhâle göre; Tuzla, Limason, Piskopi ve Gilân kazalarının sakinleri piskoposları olan Yanici'nin görevini iyi bir şekilde yerine getiremediğinden şikâyet ile görevinden alındığını ve bu makamın boş kaldığını bildirmektedirler. Buradan hareketle bu görevi layıkıyla yerine getireceği ifade edilen Yovacim isimli rahibe berât-ı âlîşân verilmesi rica edilmektedir. Belgenin üstünde “*mûcebince tevcîh olunsun, buyruldu, 23 Cemâziyye'l-âhir 1144 (23 Aralık 1731)*” ibaresi yer almaktadır.¹¹⁰ Yine Kıbrıs muhassılı Süleyman tarafından Gurre Rebî'ü'l-evvel 1144 (2-12 Eylül 1731) tarihinde gönderilen diğer bir arzuhâle göre; Baf, Hırsofi, Kukla ve Evhim kazalarının piskoposu olan Rahib Biraçîç kendi isteğiyle görevinden ayrılmış ve yerine ehil olan Rahib Demasniyo tavsiye edilerek kendisine berât-ı âlîşân verilmesi rica edilmektedir. Belgenin üstünde “*mûcebince tevcîh olunsun, buyruldu, 23 Cemâziyye'l-âhir 1144 (23 Aralık 1731)*” ibaresi yer almaktadır.¹¹¹ Bu iki belgeden anlaşıldığı kadarıyla gayrimüslim tebaanın temsiliyet yetkisi sadece muhassılın ve merkezî idarenin elinde değildir.¹¹² Lakin Bâb-ı âlî nezdinde muhassıl bu atamanın gerçekleşmesinde merkezle taşra arasındaki ilişkiyi sağlayan en yetkili makam olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.1.3. Askerî Harcamalar ile Alakalı Belgeler

Kıbrıs Muhassılı Halil'e ve mübaşirine 17 Safer 1132 / 30 Aralık 1719 tarihine gönderilen fermânda; 1132 senesi ödenecek olan 15.000 kuruş peşinattan hariç Kıbrıs muhassıllık mukâta'atından 17.500 kuruş ve aynı seneye mahsûben bedel-i nüzûlden 5.000 kuruş olmak üzere toplamda 22.500 kuruş Kapıkulu ve diğer askerlerin mevâcibleri için acilen hazîne-i âmireye gönderilmesi istenmektedir.¹¹³ 1711'de yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı'nın mâlî açıdan yarattığı olumsuzluklar uzunca bir müddet kendini hissettirmiş

¹⁰⁹ BOA, AE.SAMD.III., No. 209/20168.

¹¹⁰ BOA, C.ADL., No. 37/2218.

¹¹¹ BOA, C.ADL., No. 75/4538.

¹¹² Şer'iyye Sicillerine yansıyan davalar üzerinden bu durumun başkaca örnekleri için bkz., Kemal Çiçek, *İki Toplumlu Bir Şehirde Adalet Arayışları: Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler*, ed. Güler Eren, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt:4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 334-349.

¹¹³ BOA, C.AS., No. 415/17182.

gözükmektedir.¹¹⁴ 1718’de Dâmâd İbrahim Paşa’nın sadrazam olmasıyla birlikte Osmanlı siyasetinde yeni bir dönem başlayacaktır. Mora’nın geri alınması ve 1718’de Pasarofça Anlaşması’nın imzalanmasıyla birlikte uzunca bir müddet savaşılmayacaktır. Seferlerin mâliyetinin merkez mâliyesinin yapmaya çalıştığı düzenlemeleri baltaladığını söylemek abartılı olmaz.¹¹⁵

Kıbrıs muhassılı Eminzâde Hacı Ahmed Beğ tarafından gönderilen arzuhâle göre; Sadrazam havâssından olan Kıbrıs muhassıllığının uhdesine “yerlû yeniçeri ağalığı”da verildiğinden dolayı 1135 senesinde hâlâ bu görevde bulunan Yerlû Yeniçeri Ağası Ramazân’dan ocak mensubları razı olduğundan görevinde kalması ve kendisine berât-ı âlîşân verilmesi rica edilmektedir. Belgenin üstüne yazılan “*Mûcebini kemâkân ibka ve mukarrer olunsun Safer 1135 (20-30 Ekim 1722)*” ifadesinden anlaşılaçağı üzere ağalık muhassılın arzı üzerine Yeniçeri Ağası Ramazan’a bırakılmıştır.¹¹⁶ İ. H. Uzunçarşılı’nın Kapıkulu Ocakları adlı eserinde Bağdat’taki Yerli Yeniçeri Ağasına gönderilen hükme göre, Bağdat’taki yerli yeniçerilerinde kapıkulu yeniçerileri gibi ölenlerinin muhallefatları beytülmal emini vasıtasıyla kabzedilecektir. Bu uygulamaya varisi olanlar dâhil değildir. Kıbrıs’ta da yerli yeniçerilerin muhassılın sevk ve idaresinde olduğunu görmekteyiz. Mühim hudut kalelerinde kale Dizdârından başka Yeniçeri Ağası ismiyle daha salâhiyetli ve nüfuzu o mintikalardaki kalelere de şâmil olarak bir Yeniçeri kumandanı bulundurulmuştur. Bu kaleler; Bağdat, Yemen, Van, Erzurum, Budin ve Kıbrıs olarak zikredilmektedir.¹¹⁷ Fetihden sonraki dönemde Kıbrıs’taki yeniçerilere verilen dirlikler şu şekilde belirtilmiştir; Yeniçeri Kethüdâsı 33.000, Kethüdâyeri 10.000, Başçavuş 15.000, Muhzır 15.000, Yayabaşı 20.000, Bölükbaşı 8.000, Süvari 6.000, Piyâde 5.000 akçelik timar ve zeâmet verilmiştir.¹¹⁸

Kıbrıs muhassılı Murtaza Efendi uhdesinde 15 Zî’l-hicce 1139 / 3 Ağustos 1727 tarihinde bulunan Kıbrıs Cizyesi gelirlerinden ödenen 40.095 akçe Sipâh ve 6.895 akçe Silâhdâr mevâcibini gösteren belgedir.¹¹⁹ Kıbrıs Muhassıllığı gelirlerinin askeri

¹¹⁴ Edward J. Erickson – Mesut Uyar, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 196.

¹¹⁵ Virginia H. Aksan, *Osmanlı Harpleri 1700-1870 – Kuşatılmış Bir İmparatorluk*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 82-83.

¹¹⁶ BOA, AE.SAMD.III., No. 219/21133. Belgenin diğer yüzünde şu ifadeler yer almaktadır; “*ağalık-ı mezbûr yevmi 50 akçe hazne mande mukabili berât-ı hümayûn tevcihiyle tarihi mezbûrda berât verildiği mukayyedir fermân sa’âdetlü sultanım hazretlerindir. Muharrem Gurre 1135*”.

¹¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatı’ndan Kapıkulu Ocakları – I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 327.

¹¹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatı’ndan Kapıkulu Ocakları – I*, s. 351.

¹¹⁹ BOA, AE.SAMD.III., No. 40/3918.

harcamalarda kullanılmasını göstermesinin yanı sıra hangi birime ne kadar harcama yapıldığını da görmekteyiz. Sipâhiyan mevâcibinin, Abdurrahman Ağa uhdesindeki Kıbrıs Muhassıllığı'na tâbi Kerempe ve Baf Livâsı Mahsûl Mukâta'ası akçesinden ödenmesi hakkında yer alan kayda göre; “*Sene 1149 fî 23 Muharrem (8 Haziran 1736) Abdurrahman ağa muhassıl-ı cezîre-i Kıbrıs mukâta'a-i mahsûl-i livâ-i Baf, Kerempe sene 1149 yalnız sene 1148 82,5 gurus 3 para*” olduğu ifade edilmektedir.¹²⁰ Bu belge sayesinde gelirlerin nerelerden elde edildiği ve hangi gelir kaleminin bahse konu askerî harcamaya sevk edildiğini görmekteyiz.

Bu başlıklar altında ele aldığımız ilk bölümün sonuna gelmiş bulunuyoruz. 17. yüzyılın sonunda yaşanan 1683-1699 Harpleri ile 18. yüzyılın başında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı devletin karşı karşıya geldiği uzun savaşlar boyunca eyâletlerin idaresi ve potansiyel gelir kaynaklarının işletilerek hazînenin nakit ihtiyacının karşılanması yönündeki savların Kıbrıs özelinde ve muhassıllık idaresi altında nasıl örgütlendiğini göstermesi açısından önemlidir.

4.2. Muhassıl Paşalar İdaresi (1745-1748)

Kıbrıs'ta muhassıl bulunan kişilerin kale tahkimi, memleket işleri, askerî işler, Frenk tüccarı ile ilişkiler ve reayaya nezaret edemediklerinden bahisle yeniden tanzim edilerek haslıktan çıkarıldığını da müellif beyan etmektedir. 24 Muharrem 1159 (16 Şubat 1746) tarihinde *haslıktan ref'* edilerek eyâlet statüsünde (*ber-vech-i eyâlet ve mâlikâne*) Mirâhûr-ı Evvel olan Firârizâde Abdullah Bey'e vezaret rütbesiyle verilmiş lâkin Abdullah Paşa kendisine gönderilen fermânlarda Kıbrıs Vâlisi değil Kıbrıs Muhassılı olarak anılmıştır. Adanın cizye geliri, bedel-i nüzûlü ve sair mukâta'atı Abdullah Paşa adaya gidene kadar vekâleten tayin ettiği muhassıl tarafından tahsîl edilecektir. Bu yeni düzenlemeyi tertip etmesi ve sadrazama bildirmesi için defterdâr efendiye emir gönderilmiştir. Kıbrıs hassından gönderilen gayrı ez-kalemiyye senelik 122.000 kuruş olup bu gelirin Kilis, A'zaz ve Rişvan mukâta'alarından verilmesine karar verilmiştir.¹²¹ 1160 yılında muhassıllığa atanan Pîr Mustafa Paşa, 6.000 kuruş muaccaele vererek, adanın muhassıllığını almıştır. Pîr Mustafa Paşa Kıbrıs adasına muhassıl olarak atanırken Abdullah Paşa'da Rakka Vâlisi olarak

¹²⁰ BOA, AE.SMHD.I., No. 175/13540.

¹²¹ İzzî Süleyman Efendi, s. 150.

atanmıştır.¹²² Pîr Mustafa Paşa adaya gidene kadar yerine vekili el-hâcc Ahmed'i mütesellim olarak tayin etmiştir. Ancak daha sonraki bir fermânda, Mustafa Paşa'nın Rakka Eyâletinden gelmesi için ne müste'men gemisi vardır, ne de mîrî geminin onu almaya vakti olmadığından iki paşa da eski yerlerine ibka edilmiştir.¹²³ Abdullah Paşa 1160 Rebî'ü'l-evvel (1747 Mart) başlarına kadar Kıbrıs'ta kalmış daha sonra adaya Ebubekir Paşa'nın atanmasıyla birlikte Aydın muhassıllığına atanmıştır.¹²⁴ Ebubekir Paşa'da kendisi gelene kadar adaya Mirzâde Abdurrahman'ı vekil olarak göndermiştir. Ebubekir Paşa bu görevi 1161 Zî'l-hiccesine (1748 Aralık) değin sürdürmüştür. Bu kısa dönemde paşaların adayı mâlikâne olarak tasarrufa almasına rağmen görev sürelerinin neden ortalama bir yıl sürdüğü ve devletin bu sistemden vazgeçerek ilk uygulamadaki muhassıllık sistemine döndüğü bilinmemektedir.¹²⁵ Bu kısa devreye ait belgelerden biri hariç diğerleri askerî harcamaları ihtiva etmektedir. Ebubekir Paşa'nın Çukadarı ve kardeşi olan Halil'den gönderilen belgede kendisine Mora Eyâleti'nin tevcih edilmesini istemesi dikkat çekmektedir. Hill, bu dönemi Kıbrıs problemini çözmek için başarısız bir girişim olarak adlandırır. Lâkin onun eseri Osmanlı yönetiminin fetihten İngiliz idaresine kadar bir başarısızlıklar manzumesi şeklinde ele alınan ön yargıların tahakkümü altında gözükmektedir. O Kıbrıs'ın paşalıkla idare olunmasını sadrazamın hemen altında olan bu görevlinin makamının büyüklüğünden ötürü merkezin böyle bir adım attığını savunur ve bunu eleştirir. Fakat Muhassıl olan Paşalardan istenen şeyin vergilerin zamanında ve tam tekmil toplanması olduğu elimizdeki evrâklardan anlaşılmaktadır. Bunun sebebi hudut boylarında meydana gelen sorunlardır. Bu sebeple toplanan vergiler askerî masraflara harcanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunlar ve etrafında yer alan dünyadaki gelişmeler göz ardı edilmemelidir.

Bu döneme doğru giden süreçte Nâdir Şah'ın iktidarında İran-Osmanlı hudut boylarında savaş tekrar gündeme gelmiştir. Üstelik bu sefer Rusya ile anlaşılan şahın kapsamlı bir harekâtı başlatacağı ortaya çıkmaktadır. Bunun üzerine 1742 tarihinde Bağdat Vâlisi Ahmed Paşa ve Azerbaycan Seraskeri Köse Ali Paşa İran hududunun savunmasına memur edilmişlerdi. Nâdir Şah 60.000 kişilik orduyla üzerine geldiğini Ahmed Paşa'ya bildirmiş ve bunun üzerine harp kesin olarak başlamıştır. Şah âmânla alamadığı Kerkük'ü

¹²² İzzî Süleyman Efendi, s. 322.

¹²³ Özkul, s. 53.

¹²⁴ Özkul, s. 53; Bülent Özçelik – Tanju Demir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari – Mâlî Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği Aydın Muhassıllığı (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2010, s. 31; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, Kısım:2, s. 368.

¹²⁵ Özkul, s. 53.

100 topla 4 gün muhasara edip almıştır. Musul kuşatması başarısız olunca Bağdad'a yönelmiştir. 1744'te Kars'ı muhasara etmesine rağmen alamayan Şah, 1745'te Revan'a yönelmiştir. Bu esnada Aydın Muhassılı Yeğen Mehmed Paşa Anadolu Vâliliği ile şark seraskeri tayin edilerek Şah'ın üzerine gönderilmiştir. Harbin en şiddetli anında paşanın vefâtı Osmanlı ordusunun geri çekilmesine sebep olmuştur. Sınır boylarında devam eden harpler iki tarafı da ziyâdesiyle yıpratmıştır. Bunun üzerine 4 Eylül 1746 tarihinde Sultan IV. Murad Han zamanında ki anlaşma uyarınca hudut yeniden belirlenmiştir.¹²⁶ Kısaca değindiğimiz bu tarihi anekdottan sonra aşağıdaki belgelerin önemini kavramak daha yerinde olacaktır. Çünkü belgelerde geçen kaleler bu sulh akdiyle yeniden Osmanlıların eline geçmiş ve onlarda tahkimini gerekli gördüklerinden Kıbrıs'ta gelirlerin düzenli bir şekilde toplanıp hudut kalelerinin masraflarına harcanmasına gayret göstermiştir. Muhassıl Paşaların idareyi devraldığı dönem, fâsılalarla devam eden İran Harpleri bitiminde gerekli görülen hudut güvenliği ve güvenliği sağlayacak olan askerin mâlî açıdan finanse edileceği muhassıllık gelirlerinin eksiksiz bir şekilde toplanması amacını taşıyor gözükmektedir.

4.2.1. Kıbrıs Muhassıllığı ile İlgili Belgelerin Değerlendirilmesi (1159-1161/1745-1748)

Literatürde bu devrin muhassıllıktan kısa bir müddet eyâlet sistemine geçiş dönemi olduğu belirtilmektedir. Lâkin bu devre ait belgelerde Paşalara mahsus elkab'dan başka; “*temevvülden cezîre-i Kıbrıs muhassılı*”, “*cezîre-i Kıbrıs muhassılı ber-vech-i mâlikâne*”, “*Kıbrıs muhassılı olub eyâlet-i Kıbrıs ber-vech-i mâlikâne*”, “*Kıbrıs muhassılı Vezir ... Paşa*” elkablarına bakarak muhassıllığın terk olunmadığını, Paşalık makamında olan kişilerin veya paşa yapılan kişilerin muhassıl tayin edilerek adanın idarî statüsünün eyâlet mertebesine çıkarıldığını söyleyebiliriz. Yine bu devre ait Kıbrıs Muhassıllığı'ndan ve çeşitli yerlerden sadârete gönderilen paraların müfredat defterinde Kıbrıs *muhassıllık* olarak kayda alınmıştır.¹²⁷ Sırasıyla; Abdullah Paşa, Pîr Mustafa Paşa ve Ebu Bekir Paşa bu üç yıllık devrin üç paşası olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada haklarında malumat bulabildiğimiz bu paşalardan biraz bahsetmek yerinde olacaktır.

Abdullah Paşa, Fîrârizâde Hasan Paşa'nın oğludur. Sarayda yetişmiş ve silâhşorluk, kapıcıbaşılık, kapıcılar kethüdâlığı gibi önemli mevkilerde bulunmuştur. 1151 Muharreminde (Mayıs 1738) büyük mîrâhurluğa getirilmiştir. Aynı yıl vezâretle, Aydın'da

¹²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, Kısım: 1, s. 299-311.

¹²⁷ BOA, TS.MA.e., No. 1141/43.

çıkan Sarıbeyoğlu İsyanını bastırmakla görevlendirilmiş, Şehlâ Ahmed Paşa'ya yardım için Anadolu'ya asker sevketmesi emri verilmiştir. 1155'te (1742) Anadolu Beylerbeyi Hekimoğlu Ali Paşa'ya seraskerlik kürkü ile birlikte sadâret mührünü götürmüştür. 1746 Ocak ayında üç tuğlu vezir rütbesiyle Kıbrıs muhassılı olmuştur. Ertesi yıl Kasım sonlarında Rakka Vâililiğine nakledildiyse de hemen ardından tekrar eski görevinde kalması uygun görülmüştür. Mart 1747'de Aydın muhassılı olmuştur. On iki gün sonra hâmisî Dârüssaâde Ağası Moralı Beşir Ağa onu gizlice gönderdiği bir haseki ile İstanbul'a çağırması ve 17 Şâban 1160 (24 Ağustos 1747) tarihinde Sultan I. Mahmud tarafından sadrazamlığa tayin edilmiştir.¹²⁸ Yumuşak huylu, gönül okşayan, cömert, maarif sever, gayretli ve derviş huylu olduğu söylenmektedir.¹²⁹

Pîr Mustafa Paşa, kalemiyyeden yetişmiş iki defa rûznâmçeci olmuştur (1148/1736). 1151'de (1738/1739) rikâb-ı hümayûn kethüdâsı olmuştur. 1152'de (1740) sipâhiler ağası, 1154'de (1741) sadâret kethüdâsı, 1155'de (1742) vezirlikle Belgrad muhafızı, 1156'da (1743) kapudân-ı deryâ aynı yıl Zî'l-ka'de/Aralık'ta Rumeli Vâlisi olmuştur. Zî'l-ka'de 1159'da (Kasım-Aralık 1746) Rakka Vâlisi olmuş, Kıbrıs muhassıllığından azledilen Abdullah Paşa'nın yerine Kıbrıs muhassılı olmuştur. İdareli, güçlü ve temkinli bir vezir olarak anılmaktadır.¹³⁰

Ebu Bekir Paşa, Alâiyelidir. Kel Yusuf Efendi'nin akrabasından olup yükselerek gümrükçü ve kapıcıbaşı olmuştur. Cemâziyye'l-evvel 1130 (Nisan 1718) tarihinde Çavuşbaşı ve Şa'bân 1134'de (Mayıs-Haziran 1722) darbhane emini olmuştur. Rebî'ü'l-evvel 1137'de (Kasım-Aralık 1724) vezirlikle Cidde ve Habeş Vâlisi olup Muharrem 1140'da (Ağustos-Eylül 1727) Mısır Vâlisi ardından bir sene sonra tekrar Cidde Vâlisi olmuştur. Rebî'ü'l-âhir 1144'de (Ekim 1731) Anadolu Vâlisi, 1145'de (1732/1733) kapudân-ı deryâ ve Zî'l-ka'de'de Tevkiî, 1147'de (1734/1735) Rumeli Vâlisi, 1153'de Mora Vâlisi ve sonra Konya, Ramazân 1156'da (Ekim-Kasım 1743) tekrar Cidde Vâlisi oldu ve Rebî'ü'l-evvel 1160'da (Mart 1747) azledilmiş olarak Şam'a gelip oradan Kıbrıs Muhassılı oldu. Rebî'ü'l-âhir 1161'de (Nisan 1748) Kıbrıs tekrar sadârete has olarak verilince Şevvâl'de (Ekim) Eğriboz Muhafızı olmuştur. Edepli, tedbirli ve doğru biri olarak anlatılmaktadır.¹³¹ Harry Luke, Alexander Drummond'dan naklen kendisinden şöyle

¹²⁸ Özcan, “*Abdullah Paşa, Seyyid*”, TDV İA, Cilt: 1 Ek-1, İstanbul 2016, s. 10-11.

¹²⁹ Sicill-i Osmanî, Cilt: 1, s. 80.

¹³⁰ Sicill-i Osmanî, Cilt: 4, s. 1204.

¹³¹ Sicill-i Osmanî, Cilt: 2, s. 433.

bahseder; “*Bekir Paşa’nın şerefine, yaşlı beyefendinin kamu anlayışına dair bir örneği size aktarmak isterim. 1747 yılında, bu adanın paşasıyken Larnaka halkına ve gemilere su sağlamak için Arpera nehri ile buraya altı mil mesafedeki yolda çeşitli pınarlardan su taşımak gibi soylu bir projeye imza atmış. Muhtemelen elli bin piastres’e ya da altı bin iki yüz pounds’a mâl olan bu proje büyük ve iyi bir adama yakışırdı*”. Ebubekir Paşa adanın tarihi ile alakalı yazılmış hemen her eserde istisnasız olarak saygıyla yâd edilen müstesna bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Adaya vardığında, Lefkoşa yolundayken Larnaka’da hiç su olmaması ve yoksul halkın kasabalarına iki saat uzaklıktaki bir yerden sırtlarında su taşımak zorunda kalması dikkatini çekmiş, bu durumdan çok etkilenecek bu işe girişmiştir. Su meselesinin dışında, Lefkoşa’daki muhassıl sarayının önündeki caminin avlusunda bulunan mektebin tamamen harab vaziyette olduğunu görmüş ve burayı da tamir ettirmiştir. Caminin yakınlarında 23 dükkân inşa ederek yaptırmış olduğu eserlere vakfetmiştir.¹³²

Kıbrıs muhassılı Abdullah Paşa’ya 17 Muharrem 1159 / 9 Şubat 1746 tarihinde gönderilen emirde; elli dokuz (1159) senesinde Vezir Abdullah Paşa’dan Kıbrıs Muhassıllığı malından tahsîl ettiği “*muhasıllık-ı mezkûr mukâta’atı muaccesesi akçelerinden*” Kerkük kalesi muhafazasına memur olan dergâh-ı mualla yeniçerilerinin yüz elli altı (1156) senesi erba’ini evvelinden (25 Nisan 1743) elli yedi (1157) senesi erba’ini evveline (14 Nisan 1744) değin müstahak oldukları zemistânî çukalarına¹³³ mahsuben verilecek bahâların akçeleri için “*tarih-i mezbûrda vech-i meşrûh üzere tahsîli fermân olan muhasıllık-ı mezkûr mukâta’atı muaccesesi malından tayin olunan yüz elli iki bin (152.000) akçeyi beher kuruş yüz yirmişer akçeye olmak üzere bahâsı esedî yalnız bin iki yüz altmış altı buçuk (1.266,5) esedî kuruş ile yirmi (20) akçe ider meblâğ-ı mezbûr bin yüz elli dokuz (1159) senesi Muharreminin on beşinci gününden (7 Şubat 1746) Kahvecizâde Ahmed yazıcı zîde mecdihû yedinden alınan, âsitâne-i sa’âdetde hazîne-i âmirem defterlerinde îrâd ve masraf kaydı olunmağın*” şeklinde ifade olunmaktadır. Belgenin ikinci kısmında Kıbrıs’ın “*eyâlet-i Kıbrıs ber-vech-i mâlikâne*” olarak geçtiğini görüyoruz. Ayrıca Kıbrıs Müftüsü Mehmed Aziz Efendi, Tuzla Kadısı Mehmed Seyyid Efendi (sâbikan), Kıbrıs Defterdârı İsmail Efendi, Lefkoşa Miralay Mehmed Ağa, Kıbrıs Yeniçeri Ağası Hacı Ali Ağa, Kıbrıs

¹³² Luke, s. 67.

¹³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 271, Çuhadan yapılma yeniçeri yağmurluğu; zemistânî veya bârânî denilen yağmurluk yeniçerilere erbainden erbaine verilirdi. Saray mensuplarına ve yeniçeri ağalarına kışlık için verilen para.

Yeniçeri Kethüdâsı Hacı Osman Ağa (10 Cemâziyye'l-âhir 1159 / 30 Haziran 1746) isimleri adadaki yetkililer olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁴

26 Muharrem 1159 / 18 Şubat 1746 tarihli belgeye göre; Kıbrıs Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'ya gönderilen fermân uyarınca Kıbrıs mukâta'ası muaccesinden Kerkük Kalesi muhafızı olan yeniçerilerin “*bin yüz elli yedi senesi (15 Şubat 1744-2 Şubat 1745) masar ve recec ve reşen ve lezezi mevâcibleri*¹³⁵ *akçeleri edâsı için tarih-i mezbûrda vech-i meşrûh üzere tahsîli fermân olan muhassıllık-ı mezkûr mukâta'atı muaccesesi malından tayin olunan seksen üç bin iki yüz seksen (83.280) akçesin beher guruşu yüz yirmişer akçeye olmak üzere hesabı yalnız altı yüz doksan dört esedî guruş ider meblâğ-ı mezbûr bin yüz elli dokuz (1159) senesi muharreminin on altıncı gününden (8 Şubat 1746) Kahvecizâde Ahmed Yazıcı zîde mecdihû yedinden âsitâne-i sa'âdetde hazîne-i âmirem defterlerinde îrâd ve masraf kayd olunmağın*” şeklinde ifade olunmaktadır. 120 akçenin 1 esedî kuruşa tekabülen mevâciblerin ödendiği belirtilmektedir. Belgenin ikinci kısmında Kıbrıs'ın “*eyâlet-i Kıbrıs ber-vech-i mâlikâne*” olarak geçtiğini görüyoruz. Ayrıca Kıbrıs Müftüsü Mehmed Aziz Efendi, Tuzla Kadısı Mehmed Seyyid Efendi, Kıbrıs Defterdârı İsmail Efendi, Lefkoşa Miralayı Mehmed Ağa, Kıbrıs Yeniçeri Ağası Hacı Ali Ağa, Kıbrıs Yeniçeri Kethüdâsı Hacı Osman Ağa isimleri adadaki yetkililer olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁶

27 Muharrem 1159 / 19 Şubat 1746 tarihli belgeye göre; Kıbrıs Muhassılı Vezir Abdullah Paşa'ya gönderilen fermân uyarınca Kıbrıs mukâta'ası muaccesinden Avril Kalesi muhafızı olan yeniçerilerin “*yüz elli yedi senesi Muharremi gurrelerinden (25 Şubat 1744) Zî'l-hicce gayetine (2 Şubat 1745) değın müstahak oldukları zarar-ı lahm*¹³⁷ *ve zâhirelerinin verilecek bahâları akçeleri edâsı için tarih-i mezbûrda vech-i meşrûh üzere tahsîli fermân olan muhassıllık-ı mezkûr mukâta'atı muaccesesi malından tayin olan yüz yetmiş üç bin yedi yüz kırk beş (173.745) akçeyi her kuruş yüz yirmişer akçe olmak üzere*

¹³⁴ BOA, AE.SMHD.I., No. 115/8340.

¹³⁵ Afyoncu, “*Mevâcib*”, TDV İA, Cilt: 29, Ankara 2004, s. 418-420, Osmanlılar'da devlet görevlilerinin mevâcibleri günlük (*yevmiye*) olarak hesaplanır ve üç ayda bir ödeme yapılırdı. Ancak kazaskerlerin maaşları aylık olarak verilirdi. Mevâcib hicrî yıla göre her üç ayın sonunda ödenirdi ve bu ödemelere “*kıst*” denirdi. Birinci kıst için Muharrem, Safer ve Rebî'ü'l-evvel aylarının kısaltması olarak “*masar*”, ikinci kıst için Rebî'ü'l-âhir, Cemâziyye'l-evvel ve Cemâziyye'l-âhir aylarının kısaltması olarak “*recec*”, üçüncü kıst için Receb, Şâban ve Ramazân aylarının kısaltması olarak “*reşen*”, dördüncü kıst için Şevvâl, Zî'l-ka'de ve Zî'l-hicce aylarının kısaltması olarak “*lezez*” ifadeleri kullanılırdı.

¹³⁶ BOA, AE.SMHD.I., No. 54/3312.

¹³⁷ Abdülkadir Özcan, “*Etmeydanı*”, TDV İA, Cilt: 11, İstanbul 1995, s. 497, Kapıkulu ocaklarına etin okkası 3 akçeden dağıtılır, et fiyatı artsa bile bu rakam değişmez, aradaki fark “*zarar-ı lahm*” adıyla devlet tarafından karşılanırdı.

bâ-hesâb esedî yalnız bin dört yüz kırk yedi buçuk (1.447,5) esedî kuruş ile on beş pare ider meblâğ-ı mezbûr bin yüz elli dokuz senesi muharreminin on beşinci gününden (7 Şubat 1746) Kahvecizâde Ahmed yazıcı zide mecdihû yedinden âsitâne-i sa'âdetimde hazîne-i âmirem defterlerinde îrâd ve masraf kaydı olunmağın" şeklinde ifade olunmaktadır. Belgenin ikinci kısmında Kıbrıs'ın "*eyâlet-i Kıbrıs ber-vech-i mâlikâne*" olarak geçtiğini görüyoruz. Ayrıca Kıbrıs Müftüsü Mehmed Aziz Efendi, Tuzla Kadısı Mehmed Seyyid Efendi, Kıbrıs Defterdârı İsmail Efendi, Lefkoşa Miralayı Mehmed Ağa, Kıbrıs Yeniçeri Ağası Hacı Ali Ağa, Kıbrıs Yeniçeri Kethüdâsı Hacı Osman Ağa isimleri adadaki yetkililer olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁸

Kıbrıs Muhassılı Abdullah Paşa'ya 3 Rebî'ü'l-evvel 1159 / 26 Mart 1746 tarihinde gönderilen emirde; Hudud başında Kerkük, Avril, Kırım taraflarında olan Özi kalelerinin muhafazalarına memur dergâh-ı âli yeniçerilerinin mevâciblerinin Silifke, İzmir veyahut Anadolu'da olan müsait bir iskeleye gönderilmesi talep edilmektedir. Kıbrıs Muhassılığı malından tahsîl ve havâle olunan akçelerin acilen ve dikkatli bir şekilde yukarıda geçen iskelelerden birine nakli için adada bulunan "*müste'men sefâyininden münâsib bir sefîne tedârik veya kul sefînesi*" ile gönderilmesi ve "*kapudânın yarar ve mu'temed-i âliyye keflî alundukdan*" sonra "*re'yi ve ma'rîfenin itmamı ile mevâcib akçesin derûn-ı sefîneye vaz' ü teşmil inşallah ü tealâ mahsûben bâ teslim nakli ve tesyîr ettirilmesi*" emredilmektedir.¹³⁹

Kıbrıs muhassılı Vezir Pîr Mustafa Paşa'ya 28 Zî'l-ka'de Sene 1159 / 12 Aralık 1746 tarihinde gönderilen emirde; Bağdad Kalesi muhafazasında olan dergâh-ı âli yeniçerilerinin mevâcibleri için Kıbrıs Muhassılığı mukâta'atı muaccesinden 40.918 kuruş "*avâtıf-ı seniyye-i âliyye-i mülûkâne ve avâtıf-ı seniyye-i hüsvânemde sana ber-vech-i mülûkâne tevcîh ve ihsânım olan Kıbrıs muhassılığının muaccesinden*", "*meblâğ-ı mezbûrun muaccesinin havâle olunması mücerred serian sâlyânecisine teslim ve mahalline tesyîr olunmak irâdesine mebnî olunduğu malumun olub her ne vechile ve her ne tarikle olur ise olsun meblâğ-ı mezbûru sebab-i tahrîr hükmü mücebince kabzına me'mûr sâlyânecisine edâ ve teslim ve bir saat makarrım mahalline tesyîr eylemek babında heman a'mâlî babında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur fî 28 Zî'l-ka'de sene 1159*"¹⁴⁰ istenmektedir.

¹³⁸ BOA, AE.SMHD.I., No. 115/8341.

¹³⁹ BOA, C.ML., No. 233/9800.

¹⁴⁰ BOA, AE.SMHD.I., No. 34/1999.

Kıbrıs muhassılı Ebubekir Paşa'nın kardeşi ve çukadarı Halil'in göndermiş olduğu 9 Receb 1161 / 5 Temmuz 1748 tarihli arza göre; Rodos'tan Sakız ve İstanköy taraflarına hareket ettiğinden bahisle Mora eyâletinin kendi uhdesine tevcih olunmasını talep etmektedir.¹⁴¹

4.3. Sadrazam Hassı Muhassıllık İdaresi (1748-1785)

Kıbrıs tarihi çalışmalarında bu devir Muhassıl Çil Osman'ın Katli, Dizdâr Halil Ağa'nın ayaklanması ve sonrasında adada 10 yılı aşkın süre boyunca muhassıl olan Hacı Abdülbâkî'nin şahsiyetleri ve faaliyetleri etrafında şekillenmiştir.¹⁴² Adanın tarihi açısından çok önemli olan bu gelişmeler 18. yüzyılın ana temasını oluşturmanın yanı sıra bu gelişmelerin dışında kalan tarihsel süreci maalesef gölgelemektedir. Biz bu tarihi devre içerisinde hem yukarıda saymış olduğum üç temayı hem de bunun dışında kalan tarihi süreci irdelemeye çalışacağız. Arşivden bulduğumuz belgelerin dışında çağdaş gözlemci Giovanni Mariti'nin 1760 *Kıbrıs Adasında Yolculuk* adlı eserinden yola çıkarak muhassılın dışarıdan bir gözle nasıl bir idarî görevli addedildiğini görmeye çalışacağız.¹⁴³

1752 senesinde Kıbrıs reayası tarafından İstanbul'a yirmi kişilik bir heyet gelmiştir. Kıbrıs'a tayin edilen muhassılların çeşitli bahânelerle vergi salıp reayayı güç duruma düşürdükleri ifade olunmuştur. Muhassılların kötü yönetimlerine ve sûiistimallerine son vermek amacıyla vergilerin yeniden tanzim edilmesi ve reayayı güç duruma sokan cezaî vergilerin kaldırılması zaruretiyle devlet tarafından 1752 senesi Eylül ayının ortalarında “muhassıllardan şikâyet sûretiyle bir ferdin âsitâne-i sa'âdete gelmemesi üzere” tanzim edilen hüsn-i nizâm (bazı vesikalarda *nizâm-ı cedid*)¹⁴⁴ çıkarılarak tatbikat sahasına

¹⁴¹ BOA, TSMA.e., No. 315/52.

¹⁴² Hill, *Kıbrıs Tarihi*; Çevikel, *Kıbrıs Adasının Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi 1571-1878*; Luke, *Türk İdaresinde Kıbrıs 1571-1878*, Erdoğan, *Kubrus*, Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*.

¹⁴³ Giovanni Mariti, *1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk*, Galerî Kültür Yayınları, Çev. Âli Çakıroğlu, Lefkoşa 2015.

¹⁴⁴ Mehmet Demiryürek bu tabirin o dönemde ifade ettiği anlam için; “*Nizâm-ı Cedid*” ifadesi III. Selim ile özdeşleşmesine rağmen, İstanbul dışında bir taşra vilâyeti/sancağı olan Kıbrıs halkı ve aydınları bu kavrama daha önceden de aşinaydılar. III. Mustafa zamanına ait olan, Evâhir-i Rebî'ü'l-âhir 1178 (Ekim 1764) tarihli fermân “*Nizâm-ı Cedid ferman sûretidir*” başlığıyla sicile kaydedilmiştir, demektir. Fermâna göre, Kıbrıs Muhassılı Silâhdâr Osman'a Kıbrıs halkından “*Nizâm-ı Cedid*”den fazla para almaması emredilmişse de, adı geçen kişinin “*nizâm-ı cedid şûrûtuna kanaat eylemeyip nizâm-ı cedid üzere muhassıllara verilmesi tahsis olunan akçeden gayri iki yüz otuz iki bin altı yüz kırk yedi kuruş ziyâde tahsil*” ettiği yönünde şikâyetle bulunulmuştur. 1764-1765 ve 1765-1766 yıllarında Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmed Efendi, Kıbrıs adası masrafı adı altında, “*nizâm-ı cedid*” üzere halktan 206.353 kuruş tahsil etmiştir. Yine 1780 ve 1781 yıllarında da Kıbrıs muhassılı Abdülbâkî Ağa aracılığıyla “*nizâm-ı cedidin husûlü hususunda Sadrazam-ı maktûl Halil Paşa'ya*” 92.500 kuruş, daha sonra da “*Nazif Efendi'ye nizâm-ı cedidin husûlü için*” 40.000 kuruş verildiğini, ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet Demiryürek, *Nizâm-ı Cedid'den II. Meşrutiyet'e Osmanlı Reform Sürecinde Kıbrıs*, Akademik Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2010, s. 15-16.

konulduğu belirtilmektedir.¹⁴⁵ Bu uygulama Bâhir Mustafa Paşa'nın sadâreti¹⁴⁶ esnasında olmuş ve o sırada Kıbrıs muhassılı Âyân İbrahim'dir. Yeni düzenleme ile devlet muhassıllar tarafından tahsîl edilen vergilerin bazılarını tamamen kaldırmış ve bazılarını tenzil etmiştir.

“Aylaklar ve keşiş akçesi adıyla anılan kadimden beri alınan 4.000 kuruş ile birkaç seneden beri toplanan; döşeme akçesi, kan bahâ, bırakmak, isti'câliye, arpa, saman, elmas, canavar, çayır, yağ, bal, hatab, kömür, yemeklik, devr-i â'lâ, devr-i ednâ, seraydar, sabî, kapatma, bîkr izâlesi hiçbir zaman alınmamak üzere yasaklanmıştır. Fakir düşen reaya 1752 nizâmından on bir yıl önce cizye mükellefiyetinden 2.000 evrâklık indirim yapılmıştır. Yeni nizâmda buna ilave olarak 16.526 kuruş maişet akçesi, has malından tenzil edilmiştir. 1741 yılında yapılan bu cizye indiriminin sebebi doğal afetler olmasına rağmen adada 1748 yılında büyük bir kıtlık yaşanmış olup Kıbrıs Muhassılı adada kuraklık ve çekirge istilâsı sebebiyle hububatın az olduğunu ve etraftan hububat getirilmesine ihtiyaç olduklarını merkeze bildirmiştir.”¹⁴⁷

Kıbrıs'ta “*gurebâ*” dışında 10.000 vergi yükümlüsü reaya mevcut olup, her birinden 7,5 kuruşu “*bedel-i nüzûl*”, 7,5 kuruşu “*mâl-ı hass mâişet*”, 5 kuruşu “*cizye*” olarak kişi başı toplamda 20,5 kuruş tahsîl edilmesine karar verilmiştir. Adadaki vergi mükellefi sayısına göre toplam vergi miktarı 205.000 kuruş olup reaya muhassıllara itirazsız bir şekilde ödeme yapacağını taahhüt etmiştir. Yeni kanunlara göre ada halkından alınmaya devam edilmesine karar verilen vergiler; mâl-ı gurebâ 10.000 kuruş, alaybeyi ocak malı 13.000 kuruş, tevcîhat malı 5.000 kuruş, mukâta'at malı 9.000 kuruş, yerlû yeniçeri ocak malı 2.000 kuruş ve mâl-ı nüzûl 13.000 kuruş olmak üzere toplam 52.000 kuruş tutmaktadır. Yukarıda zikredilen ve genel toplamı 257.000 kuruşa ulaşan vergi gelirleri, muhassılların hesabına ve hass malına dâhil olunmuştur. Yürürlükteki yeni nizâm üzerinden tahsîlatlarını zamanında ve eksiksiz bir şekilde yapacaklar, nizâma aykırı taleplerde bulunmayacaklardır. Bu hususlarda şikâyeti olanların şikâyetleri mahallinde görülüp halledilecektir. Reaya da eksik vergi vermeyecek, teklif dahi etmeyecektir. Nizâmı ihlal edenler olursa müebbet küreğe mahkûm edilecektir. Muhassıllarda tamahkâr olup fukaradan nizâma aykırı bir akçe dahi almayacaktır. Nesne

¹⁴⁵ Özdeğer, s. 55.

¹⁴⁶ Bâhir Mustafa Paşa son sadâretinde (30 Mart 1765) sadrazam haslarından olan Kıbrıs varidatına zam yaparak oranın karışıklığına sebep olduğu cihetiyle suçlanmış ve azlinden sonra payitahttan uzaklaştırılıp Midilli adasına sürüldüğü esnada hakkında yapılan şikâyetlerin hayli artmasından dolayı III. Mustafa'nın fermânı ile katledilmiştir (1765 Nisan). Paraya çok düşkün bir şahsiyet olarak zikredilmektedir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, Kısım: 2, s. 376.

¹⁴⁷ Özdeğer, s. 56.

aldıkları sabit olursa kendileri te'dib edilecektir.¹⁴⁸ Bu düzenlemelerin devlet tarafından uygulanmaya özen gösterildiği aşîkârdır. Çünkü devletin görevini hakkıyla getirmediğine kanaat ettiği muhassılları görevden azlettiği ve bazen sürgün ederek bazen de idama mahkûm ettiği örnekleri görülecektir.

Sadâret hassının son Kıbrıs Muhassılı Hacı Abdülbâkî Ağa hakkında Hill ve Luke'un verdiği bilgiler epey dikkat çekicidir. Muhassıl Çil Osman'ın 1764'te katledilmesi ve ardından Girne Dizdârı Halil'in ayaklanması 1768'e kadar Kıbrıs'ın çokta iyi bir durumda olmadığını göstermektedir. Bunun üstüne 1768'de başlayan ve 1774'e kadar süren Osmanlı-Rus savaşı¹⁴⁹ adada yeni bir buhranlı devri başlatmış olmalıdır. Zira daha öncede belirttiğimiz gibi devlet olağanüstü dönemlerde her zamankinden daha çok nakde ihtiyaç duyduğundan bu dönemler halk için pekte iyi olmayan sonuçlar doğurabilmekteydi. Hill'e göre devlet bütün eyâletlerden destek talep etmişti ve Kıbrıs'tan ödeyebileceğinin on kat fazlasını talep ediyordu. Adadaki yetkililer erzak oluşturma, un depolama fırıncıların ve denetçilerin görevlendirilmesi gibi işlerle çoğu kez savurgan davranmakta ve zimmetlerine para geçirmektedir.¹⁵⁰ Osmanlı Donanması'nın Sakız Adası açıklarında Çeşme'de tamamen yok edilmesi (5-7 Temmuz 1770) Doğu Akdeniz'de epey bir paniğe yol açmıştır. Öyle ki adaya erzak tedârîki için gelen Rus gemilerine karşı muhassıl ve ada halkının ihtiyatlı davrandığı yaralı bir Rus ele geçirildiği vakit salıverildiği yolunda bilgiler aktarılmaktadır. 1772'de ise Bâb-ı âlî adayı koruması için Sadık Mehmed Paşa ve 300 adamını göndermişti. Paşa ve adamın masrafları muhassıllığın devlete ödeyeceği gelirinden sağlanacaktı lâkin el-hâcc İsmail Ağa ödemeyi yapmıştı. O yüzden elinde olan parayı vermediği Rum ve Müslüman ahâlinin 18 ay boyunca bu masrafı karşıladığı söylenmektedir. 21 Temmuz 1774'te Kaynarca Muahedesi imzalanınca paşa ve adamları adadan ayrılmışlardır. Lâkin bu sefer de adanın başına Hacı Abdülbâkî Ağa'nın gelmesinin reayayı müşkül duruma düşüreceği ifade edilecektir.

¹⁴⁸ Özdeğer, s. 57-58.

¹⁴⁹ Costas P. Kyrris, *Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi 1570-1878*, s. 25, Rus-Türk savaşları boyunca Kıbrıs, on kez peksimet taleplerinden görevdeki memurların zimmetine para geçirmesinden ve daha sonra 1772'de adayı savunmak için gönderilmiş bir grup askerin ağır masrafını ödemesinden dolayı ada halkının ıstırap çektiğini, söylemektedir.

¹⁵⁰ Hill, s. 83.

4.3.1. Kıbrıs Muhassılığ ı ile İlgili Belgelerin Değerlendirilmesi (1170-1199/1757-1785)

4.3.1.1. İdarî – Malî Hususlar ile Alakalı Belgeler

Kıbrıs Muhassılı ve Lefkoş a Kadısı'na 3 Ş evvâl 1172 (30 Mayıs 1759) tarihli gönderilen hük me göre; 1171 senesi cibâyetini¹⁵¹ uhdesinde bulunduran Kıbrıs Muhassılı Dirilizâde Hasan'dır. O tarihte baş piskopos Yeskiyos Filibos kefâletiyle Kap ı Tercümanı olan Yako adlı rahibin elinde bulunan 4.600 kuruş luk temessük¹⁵² ile Lefkoş a Alaybeyi Hasan'ın elinde bulunan 4.000 kuruş luk temessükün tahsîl edilmesi Kıbrıs Muhassılı ve Lefkoş a Kadısı'na emredilmektedir.¹⁵³ Buradan hareketle klasik sistemde Alaybeyi'nin Sancakbeyi veya Beylerbeyi'ne timar tevcihi konusunda sunmuş olduğ u arz ı bu sefer muhassıla sunduğ u ve bu görevin muhassılın yetki alanına girdiğ i gözük mektedir.¹⁵⁴

Lefkoş a Kadısı Ebubekir'in Muharrem Gurre 1174 (12-22 Ağ ustos 1760) tarihli ilâmına göre; Fransa'nın Kıbrıs'ta vâki Tuzla İskelesi'ne tayin ettiğ i konsolosun baş tercümanı olan Lenvar'ın Lefkoş a'da Kıbrıs Muhassılı Kasım Ağ a'ya teslim edip ağ anın azliyle zimmetinde kalan poliçelerin, ikinci Tercüman Hristofi Yeroloma'ya teslimi hususunda yazılmış tır. Bu belgeden edindiğ imiz bilgiler neticesinde poliçelerin Lefkoş a Dîvânı'nda nasıl bir muamele neticesinde kabul gördüğ ünü öğrenebilmekteyiz. II. Tercüman Hristofi Yeroloma öteden beri konsolosluğ un payitaht tarafına poliçe verdiğ ini bildirmektedir. Bunun üzerine Lefkoş a'da bulunan Baş Tercüman Lenvar ve Muhassıl Kasım Ağ a, Muhassıl Tercümanı Yakomi'ye kefil olarak poliçe iktizasına ruhsat vermiş lerdir. Bu şekilde iki seneden beri ç alış mış lar lâkin ağ anın azli ve İstanbul'a dönmesiyle birlikte 5.091 kuruş poliçe kalmış tır. Kalan poliçeyi ise âyân ve ağ alar bildirmiştir. Bunun üzerine Kadı Efendi doğ ruluğ unu tespit edip bakiye kalan poliçenin tahsîli için ilam yazmış tır.¹⁵⁵

¹⁵¹ Mehmed İpşirli, “Câbî”, TDV İA, Cilt: 6, İstanbul 1996, s. 529, “Mal ve haraç toplamak” anlamına gelen Arapça *cebee* kökünden türetilmiştir. Osmanlı öncesi İslâm ve Türk devletlerinde *haraç* ve *vergi* toplayan görevlileri ifade etmekte iken Osmanlılar'da erken dönemlerden itibaren daha çok vakıf gelirlerini toplayanlar için kullanılmış tır. Câbilerin yaptığ ı iş e *cibâyet* denilirdi.; Ş emseddin Sami, “*cibâyet*”, s. 370, Evkâf varidatının ve Arabiden naklen lisanımızda dahi her nevi varidatın tahsîli, câbilik.

¹⁵² Mübahat Kütükoğ lu, “*Temessük*”, TDV İA, Cilt: 40, İstanbul 2011, s. 413, “Arapça'da “*tutunmak, sarılmak, yapış mak*” mânasına gelen temessük diplomatik dilinde borç verilmesi, borcun ödenmesi, bir şeyin teslim edilmesi veya teslim alınması gibi durumlarda karşı tarafa verilen belgeyi ifade eder.”

¹⁵³ BOA, C.ADL., No. 88/5293.

¹⁵⁴ İbrahim Solak, “Osmanlı Devleti'nde Taş ra Teş kilatı”, Ed. Tufan Gündüz, *Osmanlı Teş kilat Tarihi El Kitabı*, Grafikler Yayınları, Ankara 2019, s. 92.

¹⁵⁵ BOA, AE.SMST.III_., No. 294/23556.

Kıbrıs Kalemi Cizyesi 1174 Senesi Cibâyeti (13 Ağustos 1760 – 1 Ağustos 1761) Kıbrıs Muhassılı Hazînedarı Yakub'un arzı üzerine kendisine tevcih edilmiştir. Bu belgeden tespit ettiğimiz Cizye nüfusuna göre; Â'lâ 1.001, Evsat 7.854, Ednâ 1.211 olmak üzere toplamda 10.066¹⁵⁶ cizye mükellefi bulunmaktadır. 25.000 kuruş peşin ve itimat edilen kefil ile kendisine tevcih edilmiştir. 6.904.590 kuruş toplam gelirin 300.090 kuruşu maaş ve küttâbiye masrafına, 61.000 kuruşu ocaklık masrafına tahsis olunmuştur. Geriye kalan 54.529 kuruş malı uhdesine bırakılarak Kıbrıs Muhassıllığı tevcih edilmiştir.¹⁵⁷ Muhassılların bu dönemde Kıbrıs'ta görev yapan kişilerden olduğunu da görebilmekteyiz. Genellikle sadrazamların yakın çevresinde bulunan Dergâh-ı Âlî Kapucubaşlılarından olduğunu gördüğümüz Kıbrıs Muhassılları 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra zaman zaman Kıbrıs eşrafından çıkmakta ve bazıları Hacı Abdülbâkî örneğinde göreceğimiz türden uzun bir müddet bu görevi ellerinde tutmaktadır.

Kıbrıs Muhassılı, Lefkoşa Nâibi, Kıbrıs'ın önde gelenleri (*bil-cümle ulemâ ve sulehâ ve ibâd ve eşref ve züemâ ve sâire fukarâ ve dört nefer piskoposları ve kocabaşlıları*) 27 Şevvâl 1174 (1 Haziran 1761) tarihli belgeye göre; Kıbrıs'ta meydana gelen veba salgını ve kıtlıktan dolayı nüfus hayli azalmış ve bir kısmı Anadolu tarafına göç etmiştir. Bundan mütevellit cizyenin adada olan nüfusa ve reayanın durumuna göre hafifletilmesi istenmektedir. Kıbrıs'ın tespit edilen 10.066 cizye evrâkı, maaş ve kitabet için 55.038 kuruş malı olduğu Muhassıl el-hâcc Mehmed tarafından bildirilmekle beraber reayanın durumu düzelene kadar 30.000 kuruş gönderileceği arz edilmektedir. Haslar kalemine gönderilen yazıda 10.000 kuruşluk tenzil yapılmış, maaş ve küttâbiye için 45.038 kuruş ve muhassıllara tayin olunan 2.500 kuruş tahsil edilip hazîne-i âmireye gönderilmesine karar verilmiştir. Bundan gayrı tek bir akçe dahi alınmaması buyurulmaktadır.¹⁵⁸

Kıbrıs Muhassılı Kasım Ağa'dan gelen 18 Safer 1177 (28 Ağustos 1763) tarihli

¹⁵⁶ Hill, s.69, Hill'de padişahın çıkardığı bir fermânla 10.066 vergi mükellefinin tespit edildiğini ve kişi başı 21,5 kuruş mükellefiyetin olduğunu yazmaktadır. Ayrıca bu vergi yükünün nüfusun azalmasına mukabil değişmeyeceğini belirterek kısa zamanda azalan nüfusun vergi yükünü artırdığını ileri sürmektedir.; Mariti, s. 87, Mariti ise adaya gelmeden önceki 30 yıl içinde halkın vebadan kırıldığını ve nüfusun epey azaldığını bildirir (3 Şubat 1760). Yakın zamanda İskenderiye'den yola çıkan bir gemi Baf açıklarında batmış ve enkazdan kurtarılanlar vebalı olduğu için yeniden artan veba 22.000 kişinin ölümüne sebep olduktan sonra Haziran ayında kalktığı söylenmektedir.

¹⁵⁷ BOA. AE.SMST.III., No. 120/9238.

¹⁵⁸ BOA. AE.SMST.III., No. 109/8288.; Hill, s. 69, Bâb-ı âlî 1754'te bir başka önemli değişikliğe daha imza atmıştır. Sadrazam tarafından çıkarılan bir fermâna göre piskoposlar resmen “kocabaşı” ilân edilmişler ve böylece Bâb-ı âlî ile doğrudan iletişim kurma hakkına sahip olarak reayanın temsilcisi ve koruyucusu konumuna gelmişlerdir, demektedir. Ayrıca manastırın ödediği hara. 4.000 kuruşa sabitlenerek muhassılın fazlasını toplamayı yasaklanmıştır.

kâğıtların hülâsasına göre; Maktul Ali Ağa 1175 senesinde Kıbrıs Muhassıllığı görevinden azledilerek İstanbul'a gelmiştir. Kıbrıs'ta olan Vekili Hacı Bâkî ve Kethüdâsı Abdullah reaya defterinden 159.288,5 kuruş tahsîl etmişlerdir. Bu tahsilâtın Enderun-ı Hümâyûn hazînesine nakli Muhassıl Kasım Ağa'ya bildirilmiştir. Lâkin “yetmiş altı senesine mahsûben Sultan Mehmed Vakfı'nın mîzân-ı harîr mukâta'ası bedel-i iltizâmı”¹⁵⁹ olan 10.000 kuruş Maktul Ali Ağa tarafından vakfa teslim olmadığından Muhassıl Kasım Ağa'ya teslim etmesi görevi verilmiştir. Bundan sonra ise, Tuzla'da ikamet eden Venedik, Fransa, İngiltere, Dubrovnik balyoslarının bezirgânlarından alınan 71.223 kuruşluk poliçenin teslimine talep buyurulması ve teslim edildiyse poliçe temessüklerinin mühürleriyle birlikte gösterilmesi, teslim olunmadıysa mühür sahiblerinden tahsîlinin talep edilmesi, istenmektedir. Vekil Hacı Bâkî ve Kethüdâ Abdullah çuka bahâsını Fransız Kıytan Kapudân'ın gemisi ve Saydalı Yusuf'un yediyle maktulün eşyasıyla birlikte gönderdiklerini iddia etmişlerdir. Maktulün Hazînedarı İsmail Efendi ve Galata Voyvodası'nın Kul Çukadarı Osman 1177 (Ekim/Kasım 1763) Rebî'ü'l-âhirde geldiğini ve aldıklarını bildirmişlerdir. Bu durumun İstanbul Gümrüğü'nden suali buyurulmuştur. 10.149 kuruş henüz reayadan tahsîl edilmemiş olup reaya bunu doğrulamıştır. Hacı Bâkî ve Abdullah kalan tahsilatın temessüklerini muhassıla teslim etmişlerdir. Zimmetlerinde kalan 56.916 kuruşun 5.065 kuruşu maktule bağlı olanlardan Dürzi Ahmed'in zimmetinde olduğundan adı geçen şahıs İstanbul'da olmasından dolayı kendisinden tahsîl edilmesine ve gönderilen çukanın değeri 1.500 kuruş olduğundan 40 çuval penbe (pamuk) irsâl etmeleriyle hesaplarına mahsûb edilmiştir. Reaya zimmetinde kalan ve Hacı Bâkî ile Kethüdâ Abdullah'ın zimmetinde kalan akçelerin toplamı 68.065 kuruştur. 6.565 kuruş fûru-nihade¹⁶⁰ olunmasından başka kûsûr kalan 61.1500 kuruş temessük karşılığında vâdeleri bittiğinde tahsîl olunacak 20.000 kuruştan hariç kalan 48.065 kuruşun muhassıl tarafından reayadan tahsîl edileceği kaydedilmiştir. Kıbrıslı yerli yeniçerilerin fetihten beri mevâciblerine tahsis olunan mukâta'at 54.825 guruşun muhassıl tarafından mültezimlere reayadan tahsîl ettirilmesi emredilmektedir. Tahsîl edilen meblâğın âsîtânede hazîne-i âmireye teslimi irsâl olunmuştur. Lefkoşa Nâibi'ne gönderilen emirde; Maktul Ali Ağa'nın mukâta'alara el koyup her mukâta'aya kendi adamlarını yerleştirip haksız kazanç sağladığından bahsedilmektedir. Bundan dolayı yerlî yeniçerilere ve reayaya eziyet olan bu

¹⁵⁹ Mîzan-ı Harîr mukâta'ası, ipekten alınan vergiyi ifade etmektedir.

¹⁶⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür&Yayınılık, 4. Baskı, İstanbul 2014, s. 772, Tarh ve tenzîl olunmuş: on bin kuruştan, faizi olan bin beş yüzü fûru-nihade oldukça sekiz bin beş yüz kalır şeklinde örneklendirilmiştir.

durumun mukâta'aların eski sahiplerine verilerek düzeltilmesi istenmektedir. Mukâta'a'ya mutasarrıf olanlar kendi istekleriyle haklarından ferâgat etmedikçe ellerinden mukâta'alarının alınmaması buyurulmuştur.¹⁶¹

Kıbrıs Muhassılı Maktul Ali'nin Vekili Hacı Bâkî ile Kethüdâsı Abdullah'ın ahâlden tahsîl edip zimmetlerinde kalan paranın tahsîlini hâvî 18 Safer 1177 (28 Ağustos 1763) tarihli belgeye göre; Maktul Ali 1175 tarihinde der-sa'âdete gelmiştir. O tarihten itibaren vekili olan Hacı Bâkî ve kethüdâsı Abdullah'ın tahsîl ettiği paralar.¹⁶²

Tablo 4.3. BOA. C.ML., No. 422/17138

Guruş	
159.688	
010.000	<i>yetmiş altı senesine mahsûben Sultan Mehmed Vakfı'nın mîzân-ı harîr mukâta'ası bedel-i iltizâmı</i>
149.688	
071.223	maktûl tarafına poliçe eyledikleri
078.065	
010.000	maktûl tarafına gönderdikleri çukanın bahâsı
068.065	
020.000	bu def'a muhassılığın nakden gönderdiği
048.065	
	Mahsûben re'âyâ zimmetlerinde guruş 10.149
Hacı Bâkî ile Kethüdâsı Abdullah'ın zimmetlerinde bâkî guruş	
asl-ı matlubdan zimmetleri	31.351
Dürzi Ahmed'e zimmet yazılan	05.065
Penbe akçesi	01.500
(Toplam)	37.916
Yekûn	48.065 guruş

Kıbrıs'ta Cami-i Hümayûn'a yıllık olarak revgan-ı zeyt (zeytinyağı) verilmesi karşılığında mâlikâne usulüyle kantarcılığın Yanos'un uhdesinde kalması talebinin uygun olmadığına dair Kıbrıs Muhassılı Kasım Ağa taktir göndermiştir (11 Ramazân 1178 / 4 Mart 1765). Gerekçe olarak, Kıbrıs'ın Fethi'nden beri adanın muhafazasına memur olan Yeniçeri, Cebeci ve Topçu mevâcibine tahsis olunan ihtisab mukâta'ası mülhakatından olmasıdır.

¹⁶¹ BOA. C.ML., No. 422/17138.

¹⁶² BOA. C.ML., No. 422/17138.

Takririn üst kısmına sâbık Kıbrıs muhassılı Kasım Ağa kullarının takrîridir ibaresi yer almaktadır.¹⁶³

Sâbık Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmed Ağa'ya Sadâret Kethüdâsı Mehmed Emin Efendi tarafından gönderilen 29 Zî'l-hicce 1179 (8 Haziran 1766) tarihli belgeye göre; azlinden evvel uhdesinde olan Kıbrıs Muhasallığı'nın ikinci taksitinin Kıbrıs Muhassılı Süleyman Efendi tarafından ödendiğinden bu paranın kendisine ödenmesi ve kalan taksitlerin de zamanında hazîneye gönderilmesi istenmektedir.¹⁶⁴

Lefkoşa Mollasına, Kıbrıs Muhassılı'na ve bu hususa mübaşir tayin edilen kişiye gönderilen 11 Receb 1181 (3 Aralık 1767) tarihli hükme göre; eski Kıbrıs Muhassılı Kasım Ağa vefât etmiştir. Merhum muhassılın mevcut nakdi ve bazı kişilerde olduğu bilinen alacaklarının tahsîl edilip Enderun-ı Hümayûn hazînesine gönderilmesi emredilmektedir. Başpiskopos zimmetinde 2.650 kuruş temessük, Lefkoşa'da ikamet eden Luyi'de 200 kuruş olmak üzere toplamda 2.850 kuruş vardır. Bundan hariç Lefkoşa Alaybeyi Mustafa zimmetinde de 1.110 kuruş alacağı vardır. Tüm bu alacakların tahsiline vekili Şıramzâde Osman isimli şahsın memur olduğu merhum muhassılın dâmâdı Ali tarafından bildirilmiştir. Eğer hâlâ Şıramzâde Osman'a teslim edilmediyse ve vermemekte direnirlerse borçluların kendi eşyası üzerinden tahsîl etme ve Magosa Kalesi'ne hapsedme yetkisi muhassıla verilmiştir. Lâkin teslim etmişler ise Şıramzâde Osman'dan teslim alınıp hazîne-i âmire'ye götürmekle görevli olan mübaşire teslim edilmesi muhassıldan istenmektedir.¹⁶⁵

Kıbrıs Tercümanı kullarının takrîridir yazılı 19 Rebî'ü'l-evvel 1181 (15 Ağustos 1767) tarihli bu belgeye göre; Sâbık Kıbrıs Muhassılı Maktul Acem Ali¹⁶⁶ sahte kâğıtlar hazırlayarak reayadan olağanüstü durum varmış gibi vergiler toplamıştır. Ondan sonra gelen muhassıllar dahi bunu adet hâline getirmiş ve isyan eden Girne Kalesi Dizdârı'nın avânesinden olmakla suçladıkları suçsuz reayadan suçlarına atfen cerîme ve mübâşiriye namıyla haksız gelirler elde etmişlerdir. Bu tür haksız isnatlardan vazgeçilmesi, bu âdetin terk edilmesi, reayanın ve memleketin refâhına mani olan bu davranışlardan kaçınılması talep edilmektedir. Hâlâ Kıbrıs Muhassılı olan Süleyman Efendi'ye, Lefkoşa Mollası'na,

¹⁶³ BOA. AE.SMST.III., No. 216/17010.

¹⁶⁴ BOA. TS.MA.e., No. 879.

¹⁶⁵ BOA. C.SM., No. 7/346.

¹⁶⁶ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehasinü'l Âsar ve Hakâ'ikül-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, Yay. Haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2020, s. 202, “Kıbrıs reâyâsı arz-ı hâl ve zulm ü teaddîsi sebebi ile garâmet-i mâliyyeye giriftâr olduklarını tafsîl ü icmâl eylediklerinden” idam edilmiştir.

Kaza Kadıları'na hatt-ı hümayûn ile bu durumun tenbih olunması tercüman tarafından istenmektedir. Buna istinaden Rebî'ü'l-evvel Evâhir 1181 (16-26 Ağustos 1767) tarihli hükümde tüm bu olanlar anlatılarak bu yapılan haksızlıkların önüne geçilmesi hususunda Lefkoşa Mollası, Kıbrıs Muhassılı Süleyman, Kaza Kadıları ve Nâibleri'ne hitaben ilgili yetkililerin uyarıldığını görmekteyiz.¹⁶⁷

Vefât eden Kıbrıs Muhassılı Kasım Ağa'nın Sirozî Küçük Abdullah zimmetinden kalan alacağının hazîneye teslim edilmesi hususunda olan 22 Rebî'ü'l-âhir 1186 (3 Temmuz 1772) tarihli belgeye göre 6.700 kuruşun hazîne-i âmireye acilen ve eksiksiz olarak teslim edilmesi istenmektedir.¹⁶⁸

Kıbrıs Muhassılı İsmail Ağa'nın görevinde kalması, İzmir'in Halil Ağa'ya tevcih edilmesini uygun bulan bu hatt-ı hümayûnu aynen aktarıyorum; *“benim vezirim Kıbrıs muhassılı İsmail Ağa için bir fenalığını istima' eylemedim, itsem ibtida tahrir ider idim ibka idesiz, Halil Ağa'ya dahi İzmir tevcihi münâsibdir, heman siz a'lemsiz”*¹⁶⁹. Bu belgenin üstünde tarih yazmamakla birlikte arşivde 8 Zî'l-ka'de 1187'e (21 Ocak 1774) tarihlenmiştir.

Mısır Çarşısı'nda ikamet eden İbrahim'in kardeşi Hacı Ali Kıbrıs'ta hastalanıp vefât etmiştir. Kıbrıs Muhassılı Hacı Bâkî Ağa ölen Hacı Ali'nin terekesini satıp kardeşi İbrahim'e 200 kuruş göndermiştir. Fakat İbrahim kardeşinin ne kadar malı ve eşyası olduğunu bilmemektedir. Bu yüzden Kıbrıs mahkemesindeki defter sûretinin tarafına gönderilmesini istemektedir. Ayrıca Kıbrıs'ta sakin Bakkal Galatyalı Sarayâlî zimmî elinde bulunan bâ-temessük 228 kuruşun kardeşinden intikal eden hakkı olarak alınmasını istemiştir. Arzuhâlin üstünde *“Mahallinde şer'ile görülsün” “buyuruldu” 9 Cemâziyye'l-âhir 1196 (22 Nisan 1782) ibaresi yer almaktadır.*¹⁷⁰

25 Rebî'ü'l-âhir 1196 (9 Nisan 1782) tarihli bu belgeye göre; 8 Zî'l-ka'de 1187 (21 Ocak 1774) tarihinde taht-ı âlî baht-ı osmanî üzere tahta çıkan sultan (I. Abdülhamid) zamanında berâtların yenilenmesi hususu aktarılmaktadır. Buna göre, Kıbrıs mukâta'ası bedel-i nüzûlünden yevmî 60 akçe vazifesi olan Abdülbâkî'nin berâtı İstanbul'a gelmiş ve

¹⁶⁷ BOA. AE.SMST.III., No. 292/23365.

¹⁶⁸ BOA. AE.SMST.III., No. 344/27738.

¹⁶⁹ BOA. TS.MA.e., No. 789/48.

¹⁷⁰ BOA. AE.SABH.I., No. 73/5110.

yenilenmiştir (24 Rebî'ü'l-âhir 1193 – 11 Mayıs 1779). Bunun kendisine üslûb-ı sâbık üzere bu vazifenin yevmî 60 akçe bedelini Kıbrıs mukâta'ası bedel-i nüzûlü yedinde bulunduranlardan alması ve alâmet-i şerîfe îtimâd kılınması buyurulmuştur. Belgenin ikinci kısmında ise; Abdûlbâkî Ağa'nın 1196 senesine mahsûb olmak üzere vazifesinin bedelini “*cezîre-i Kıbrıs muhassılı olan ser-bevvâbin dergâh-ı âli umdetü'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'ül-mehâmid-i ve'l-mekârim devletlü el-hâcc Abdûlbâkî ağa hazretleri yedinden tamamen ve kâmilten ahz ü kabz*” eylediğini bildirdiği yazmaktadır (23 Şa'bân 1196 / 3 Ağustos 1782).¹⁷¹

Sadrazam hassı olan Kıbrıs Muhassıllığı ve İzmir Voyvodalığının Zî'l-ka'de 1199 (Eylül-Ekim 1785) tarihinden itibaren sadrazam hassı olmaktan çıkarıldığını görmekteyiz. Bunun sebebi olarak, askeri harcamaların yol açtığı nakit ihtiyacı gösterilmiş ve sadrazamlara Kıbrıs'a bedel Aydın Muhassıllığı, İzmir'e bedel Yenişehir cizyesi verilmiştir.¹⁷² Bu tarihten itibaren Kıbrıs'ta idarî-malî organizasyonun başka bir safhaya büründüğünü söylemek mümkündür. Bundan sonra ki süreçte Kıbrıs için Dîvân-ı Hümâyûn'a bağlı ve eshama tabi yeni bir dönemin başladığını arşivde bu konuda bulunan birçok belgeden yola çıkarak dile getirmekte bir sakınca yoktur. Hâlihazırda Kıbrıs tarihi çalışanlarında hemfikir olduğu bir konu olarak; 1785 tarihinden itibaren muhassılların etkisinin azaldığı ve piskoposlar ile tercümanların adada nüfuzu ele geçirdikleri işlenmiştir. Bu minvalde bizde bunun adada değişen idarî-malî organizasyonun bir neticesi olarak ortaya çıktığını düşünüyoruz. Lâkin konumuzun sınırı itibarıyla 1785 tarihinden sonra ki süreci ele alan bu konuyu başka bir araştırmanın sınırları dâhilinde incelenmesi ümidiyle burada noktalamayı doğru buluyoruz.

4.3.1.2. Askerî Görevler ile Alakalı Belgeler

Kıbrıs Muhassılına ve Kıbrıs Kadısına gönderilen 27 Zî'l-hicce 1172 (21 Ağustos 1759) tarihli bir hükme göre; Muhassıla hitaben “*sadrazam havâssından hâssa muhassılı olduğun Kıbrıs cezîresi 1173 senesi cibâyetine mahsûben*” kayıtlı olan cizye malından 72 senesi kapıkulu mevâcibinin reşen birinci taksitinin ödenmesi için acilen ve eksiksiz bir şekilde gönderilmesi emredilmektedir.¹⁷³

¹⁷¹ BOA. AE.SABH.I., No. 40/2969.

¹⁷² BOA. C.ML., No. 246/10208.

¹⁷³ BOA. AE.SMST.III., No. 254/20281.

Kıbrıs Muhassılı'na gönderilen 30 Zî'l-hicce 1175 (22 Temmuz 1762) tarihli fermâna göre; Kıbrıs'ta bulunan kalelerin muhafazası için tayin olunan neferâtın bazısının hizmetini yerine getirmedeği, bazısının yerinde mevcut olmadığı ve bazısının hizmetini terk ettiği haber alındığından, neferâtın yoklanması, tayinatlarının verilmesi ve kusuru olanların tenbih olunması hususunda Kıbrıs Muhassılı ve kale dizdârlarına hitaben gönderilmiştir. Ayrıca muhassıla kaleleri teftiş edip yoklaması tenbih edilmekte ve neferâtın emr-i şerîf mûcebince görevini icra etmesinden sorumlu tutulmaktadır. Kaleye görevini yapacak neferâtın yerleştirilmesi görevi verilmekte ve görevini yapmadan kalede duranların şiddetle cezalandırılması istenmektedir.¹⁷⁴

Kıbrıs Muhassılı Süleyman'ın Lefkoşa Dîvânı'nda yazdırdığı 27 Zî'l-ka'de 1179 (7 Mayıs 1766) tarihli buyrulduya göre; Fransa ve Osmanlı devletleri arasındaki dostluk gereğince, Osmanlı sahillerindeki Fransız gemilerini korumak için, Fransız harp gemilerinin gönderilmekte olduğuna dair Tuzla Zabiti Mehmed Ağa ve Dizdâr Abdülkadir Ağa'ya haber verilip mutad olduğu şekilde 5 kıt'a top atışıyla selamlanması istenmektedir.¹⁷⁵

Kıbrıs Muhassılı Ömer'e 5 Şevvâl 1182 (12 Şubat 1769) tarihinde gönderilen hükme göre; Magosa Kalesi'nde fetihten beri bulunan 700 kantar barut perdahlanmaya muhtaç haldedir. Kıbrıs muhassılı Ömer'den bu barutları 700 adet yeni derili sandığa koyarak mevcut müste'men gemisi ya da mîrî kalyonlar ile İstanbul'a göndermesi istenmektedir. Eğer ki hemen gemi bulamaz ise yine de Magosa kalesinde muhafaza etmesi salık verilmiş mîrî kalyonlardan adaya gelen olursa emr-i şerîf mucebince gelen mîrî kalyonla barutları göndermesi emrolunmuştur.¹⁷⁶

Kıbrıs Muhassılı Ömer Ağa'ya Zî'l-hicce Evâsıt 1185 (15-25 Mart 1772) tarihinde gönderilen emre göre; 4 seneden beri Kıbrıs gibi bereketli bir yerin Muhassılı olduğu hatırlatılmakta ve bu sebeple mümkün olan mahallerden kendi temettüatından 1.000 nefer harbe hazır, güzîde askerler ile İstanbul'a uğramadan doğrudan ordu-yı hümâyûna katılması istenmektedir. Ayrıca hiçbir bahâne öne sürmeden, tam tekmil yola revan olması kendisinin ve hâlihazırda Dergâh-ı Âlî kapucubaşılık payesiyle şereflendirilmiş olduğu hatırlatılıp Kıbrıs Timarı zabt ü tasarrufunda olduğu halde askeri henüz tamam değilse bile kendi

¹⁷⁴ BOA. AE.SMST.III., No. 295/23602.

¹⁷⁵ BOA. TS.MA.e., No. 747.

¹⁷⁶ BOA. C.AS., No. 895/38547.

malından 1.000 nefer piyadeyi hazır edip seri bir şekilde ordugâha ulaşması yinelenmektedir.¹⁷⁷

Girne Kadısına ve Kıbrıs Muhassılı Gölgezâde Mustafa Mustafa'ya gönderilen Receb Evâil 1186 (27 Eylül-7 Ekim 1772) tarihli hükme göre; Asileri¹⁷⁸ tedmire memur Mısır Vâlisi Hacı Osman Paşa'nın maiyyetine katılması istenen Kıbrıs Muhassılı Gölgezâde Mustafa'nın üç pergandisinden¹⁷⁹ birinin 6 toplu olanının top ve gülle mühimmatı olmadığından Girne Kalesi'nden 6 kıta top ve yeterince gülle ile mühimmatın tedârik edilmesi ve tedârik edilen miktarın bildirilmesi emredilmektedir.¹⁸⁰ Bulutkapan namıyla meşhur Mısır beylerinden Ali Bey ve Akka'da bulunan Zâhir Ömer Bey 1766'dan beri isyan hâlinedirler. Devletin Ruslarla olan harbinden istifade ile uzunca bir müddet zapt edilemedikleri anlaşılmaktadır. Mısır Vâlisi tayin edilen Hacı Osman Paşa'ya muhassılların askerî kuvvet ile destek olması onların gerek görüldüğünde ada dışındaki seferlere de iştirak görevlerinin de bulunduğunu göstermektedir.¹⁸¹

Kıbrıs Muhassılı Ömer Ağa'ya Sivas Vilâyeti tevcih edilerek Arabistan'da şiddetlenen ihtilâlin bastırılmasına memur edilmiştir. İçil Mutasarrıfı Sinanzâde Mehmed Paşa ise İnebahtı Muhafızlığına tayin edilmiştir. Kıbrıs'a ise kapucubaşlarından âyân-ı vilâyetten bir mültezimin tayini buyurulmaktadır (29 Zihicce 1186 / 23 Mart 1773).¹⁸²

Aklıman Kalesi yerli askerlerinin 1193 senesine mahsûben mevâciblerinin Kıbrıs Muhassılı Hacı Abdülbâkî tarafından ödendiği Aklıman Kalesi Topçu Kethüdâsı Mehmed bin Mehmed tarafından doğrulanmıştır (12 Rebî'ü'l-âhir 1193 / 25 Nisan 1779).¹⁸³

Kıbrıs Muhassılı Hacı Abdülbâkî Ağa'ya gönderilen 20 Cemâziyye'l-evvel 1197 (23 Nisan 1783) tarihli hükme göre; Kıbrıs'taki Tuzla, Limason, Baf ve Girne kalelerinde barut

¹⁷⁷ BOA. C.AS., No. 325/13448.

¹⁷⁸ BOA. C.DH., No. 19/911., Rebî'ü'l-evvel Evâhîr 1186 (20-30 Haziran 1772) tarihli hükümde; Mısır Vâlisi ve Serasker Vezir Osman Paşa'dan Mısır'da isyan eden Ali Bey ve Zâhir Ömer'in vücutlarının ortadan kaldırılması emredilmektedir. Burada adı geçen asiler BOA. C.AS., No. 1143/50795 künyeli belgemizde ismi verilmeden bahsedilen asiler olmalıdır.

¹⁷⁹ "Pergandi/Pergende; Kürekle yürüyen ve yelkeni yardımcı olarak kullanan çektiri türü seri bir savaş gemisidir. Uzunluğu 25-30 m. olan pergandi, 18-19 oturaklı kalyatadan daha büyük olup 16. Yüzyılda fırkate ile aynı kabul edilmiştir.", İdris Bostan, *Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler*, Türk Denizcilik Tarihi 1, ed. İdris Bostan – Salih Özbaran, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2009, s. 332.

¹⁸⁰ BOA. C.AS., No. 1143/50795.

¹⁸¹ Bulutkapan Ali Bey ve Zâhir Ömer Bey'in isyan ve tedipleri için bkz., Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, Kısım: 1, s. 429-434.

¹⁸² BOA. TS.MA.e., No. 788/57.

¹⁸³ BOA. C.AS., No. 926/40075.

ve kurşunun olmadığı belirtilmektedir. Lefkoşa ve Magosa kalelerine cephanesine mühimmat takviye edilmeye devam etmesine rağmen diğer kalelere uzun zamandır sevkiyat yapılmamıştır. Bu sebeple ilgili kalelere 200 kantar barut ve 100 kantar kurşun alınmasına müsaade edilmiştir. Lâkin barutun ve kurşunun fiyatının araştırılması, ne kadara mâl olacağının tespit edilmesi, istenildiği her vakit o fiyattan temin edilip edilemeyeceği hususunun öğrenilip der-sa'âdete hızlı bir şekilde bu bilginin iletilmesi istenmektedir. Reayadan tahsîl edilen 10.000 kuruştan 2.000 kuruşun bu işe tahsisi yer alan bilgiler arasındadır.¹⁸⁴

4.3.1.3. Timar¹⁸⁵ ile Alakalı Belgeler

Kıbrıs Muhassılı Hasan tarafından gönderilen 18 Şa'bân 1170 (8 Mayıs 1757) tarihli arza göre; Kıbrıs'ta Mesarye nâhiyesinde Mora karyesinde 1146 tarihinden beri 5.000 akçe timara¹⁸⁶ mutasarrıf olan İbrahim veled-i Hüseyin vefât etmiştir. Vefâtını müteakip muhassılın verdiği tezkereye binâen Ahmed veled-i Abdullah ilgili timara mutasarrıf olmuştur. Kendisinin timarı işletmesi ve Lefkoşa Alaybeyine sefer zamanı askeriyle katılması şartıyla kendisine verilen tezkire yerine cülûs-ı hümayûn nedeniyle yeni berât-ı âlîşân verilmesi Kıbrıs Muhassılı tarafından arz edilmektedir.¹⁸⁷

Kıbrıs Muhassılı Hasan'ın Baf Alaybeyi Mehemed'in bildirmesi üzerine Receb Gurre 1180 (2-12 Aralık 1766) tarihinde Hasan veled-i Yusuf'un elinde zayi' olan tezkerenin yenilenmesi talep edilmektedir. Bu belgeye göre; Kıbrıs'ın Kukla nahiyesinde Cedaris karyesinde 5.000 akçe timara mutasarrıf olan Baf sipâhilerinden Hasan veled-i Yusuf'un tezkiresi kaybolduğundan yenilenmesi icab etmektedir. Adı geçen sipâhinin hâlen hizmetinde mûkim olduğu Alaybeyi bayrağı altında sefere eşmek şartıyla yedine yeniden berât-ı âlîşân verilmesi arz edilmektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ BOA.C.AS., No. 1056/46425.

¹⁸⁵ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 45, "Temmuz 1653 ortalarında kopya edilmiş bir risaleye göre; Anadolu, Cezayir, Kıbrıs eyâletlerinin 5.000, Karaman, Maraş, Sivas eyâletlerinin 3.000, diğerlerinin 6.000 akçe timarı vardır. Tezkereli timarlarda bu 6.000 akçedir."

¹⁸⁶ İnalçık, "*Timar*", TDV İA, Cilt: 41, İstanbul, 2012, s.168, "Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder. Timar sistemi, imparatorluğun sadece askerî-idarî teşkilâtlanmasının temel direği olmakla kalmamış, aynı zamanda mîrî arazi sisteminin işleyişinde, köylü-çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri verginin belirlenmesinde ve imparatorluğun klasik çağında (1300-1600) tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici faktör olmuştur."

¹⁸⁷ BOA, AE.SOSM.III., No. 90/6948.

¹⁸⁸ BOA. C.TZ., No. 171/8544.

Kıbrıs Muhassılı Hacı Abdülbâkî'nin Lefkoşa Alaybeyi Hacı Mehmed'in tavsiyesi ile Hasan veled-i Hüseyin'e tevcihini arz eden Muharrem Evâil 1188 (2-12 Nisan 1774) tarihli belgeye göre; Kıbrıs'ta Baf nahiyesinde Banokidra karyesinde 5.000 akçe timara mutasarrıf olan Osman veled-i Mustafa kendi rızasıyla timarını bırakmıştır. Bundan dolayı boş kalan Timarı Lefkoşa Alaybeyi Hacı Mehmed'in tavsiyesi üzerine Hasan veled-i Hüseyin'e verilmiştir. Sancağında sakin olup sefere eşmek şartıyla kendisine berât-ı âlîşân verilmesi istenmiştir.¹⁸⁹

Kıbrıs Muhassılı Hacı İsmail'in Lefkoşa Alaybeyi Hacı Abdülbâkî'nin tavsiyesi ile Mehmed veled-i Osman'a tevcihini arz eden Şa'bân Evâil 1189 (16-26 Ekim 1775) tarihli belgeye göre; Kıbrıs'ta Mazoto nahiyesinde Serucita karyesinde 5.334 akçe timara mutasarrıf olan Mustafa veled-i İsmail vefât etmiştir. Vefâtından dolayı boş kalan Timarı Lefkoşa Alaybeyi Hacı Abdülbâkî'nin tavsiyesi üzerine Mehmed veled-i Osman'a verilmiştir. Sancağında sakin olup sefere eşmek şartıyla kendisine berât-ı âlîşân verilmesi istenmiştir.¹⁹⁰

4.3.1.4. Muhassıl Osman'ın Katli ve Dizdâr Halil'in İsyamı ile Alakalı Belgeler

Hacı Mehmed kefaletiyle Kıbrıs muhassılı olan Osman Ağa'nın vefâtından sonra tayin edilen yeni muhassıl vasıtasıyla hesabının görülmesini emreden Muharrem Gurre 1178 (1-10 Temmuz 1764) tarihli bu belgeye göre; “*Kıbrıs muhassıllığı tevcih olunan Osman ağa vefât eylemekden nâşi sene-i mezkûre muharremi gurrelerinden hîn-i vefâtına dek müteveffâyı ileyhin mâl-ı hass ve cizye ve nüzûl ve sâire emvâl-i mîrîyyeden tahsîl ve kabz eylediği her ne ise ma'rûzu şâi ve muhassıl-ı cedid Hafız Seyyid Mehmed Efendi kulları marifetiyle muhasebesi rü'yet ve der-âlîyyeye i'lâm olunmasını hâvî muhassıl-ı cedid mümamileyhe ve Lefkoşa nâibine hitâben hükm-i hümayun ihsân buyurulmak babında*” şeklinde bildirilmektedir.¹⁹¹ Bir diğer belgede ise katledilen Kıbrıs Muhassılı Osman'ın kızları Rukiye ile Fatıma ve eşi Aişe Hatun'un merhum muhassılın terekesini talep ettiği

¹⁸⁹ BOA. C.TZ., No. 171/8543.

¹⁹⁰ BOA. C.TZ., No. 171/8541.

¹⁹¹ BOA. AE.SMST.III., No. 219/17265.; Hill, s. 71, Osman Ağa'nın haracı 44,5 kuruşa çıkarttığını, Müslüman olanlardan bunun yarısını aldığını ve sahte beyan yoluyla 5 ay içinde 350.000 kuruş topladığını yazmaktadır.; Çeşmizâde ise onun ilk başta suret-i hakdan görüldüğünü sonradan ahâlinin tepesine çöktüğünü belirtir. Şikâyetler üzerine gönderilen Çukadar fermânı okurken bulundukları oda çökmüş ve müslim, gayr-ı müslim temsilciler “muhassıl ağa malımıza kanaat etmeyüp canımıza dahi kast eylemek ister” diye feryad ettiklerini yazmaktadır. Detaylı bilgi için bkz., Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s. 48-49.

görülmektedir. Vekilleri bulunan kişinin elinde olan terekenin bir sûretinin de kendilerine iletilmesini istemektedirler.¹⁹²

Kıbrıs Muhassılı Osman'ın ve diğer iki kişinin katlinde alakası olanların, maktûllerin diyetlerini ve gaspedilen mallarını veresesine vermek ve 150.000 kuruş nezre¹⁹³ raptolunmak şartı ile cürümlerinin afvı ve emvâl-i mîrîyenin tahsîli hakkında mübaşir Mustafa ile müderrisinden müvella tayin olunan Yemliha Hasan Efendi'ye hitaben Receb Evâhir 1178/ 13-23 Ocak 1765 tarihli hüküm gönderilmiştir.¹⁹⁴

Lefkoşa Nâibi'ne, Kıbrıs Muhassılı Süleyman'a, Müfti, Ulema, Suleha, Yeniçeri Zâbiti, Alaybeyi, sair zâbit ve vilayetteki âyânlara yazılan Şa'bân Evâsıt 1179 (22-31 Ocak 1766) tarihli hükme göre; Halkın idare ve himayesinde tembelliği ve eşkıya işlerinde kusuru görülen Kıbrıs Muhassılı Hafız Mehmed'in azledilerek yerine fukaraya yardım edici Süleyman Ağa'nın tayin olunduğuna ve ahâlinin refahı için sâbık Sadrazam Mustafa Paşa zamanında alınacak vergilerin tenziline karar verilmiştir. Bu kararın bir önceki muhassıl zamanında alındığı fakat buna uyulmadığının öğrenildiği bildirilmekle tekraren bu nizâma göre hareket edilmesi hususunda uyarıda bulunmaktadır. 1178 senesinde sâbık sadrazamın zam eylediği 40.000 kuruşun 30.000 kuruşu 1179 senesi için tenzil olunmuştur. Reayanın refahına mugayir vergi salınmaması, ödeyebileceği miktarda karar kılınması salık verilmektedir. Ayrıca bu emr-i şerîfin herkese ilânı istenmektedir. Affedilen ve tenzil edilen vergilerin dışında mutad olan mâl-ı havâss, nüzûl ve sair varidatın toplanıp gönderilmesi muhassıldan istenmektedir. Bunun dışında muhassıldan istenen adada sükûnetin, rahatın sağlanması, eşkıyaya aman verilmemesi hususları göstermektedir ki mâlî bir görevin dışında vilâyetin her türlü idarî, askerî, iktisadî, içtimaî yükümlülüğü muhassılın yetki ve sorumluluğundadır.¹⁹⁵

Kıbrıs Muhassılı Süleyman Efendi'nin taltifi hakkında yazılan tahriratta eşkıyanın bastırılmasında gösterdiği gayret ve hizmetlerinden ötürü taltif edilmesi istenmektedir. Üzerine yazılan buyuruldu da mumaileyhe silâhdâr kâtibi payesi tevcîh ve ruûs îta'

¹⁹² BOA. AE.SMST.III., No. 219/17267.

¹⁹³ Şemseddin Sami, “*nezir*”, s. 1127, Bir memleket halkından hükûmete karşı hareketlerinden dolayı cezâ olarak kesilen para.

¹⁹⁴ BOA. C.DH., No. 19/944.

¹⁹⁵ BOA. C.ML., No. 294/12003.

olunmasına karar verilmiştir (Rebî'ü'l-âhir Gurre 1180 / 6-16 Eylül 1766).¹⁹⁶

4.3.1.5. Giovanni Mariti'ye Göre Kıbrıs Muhassıllığı

Kıbrıs ülkesi uzun yıllardır Bâb-ı âlî tarafından gönderilen bir paşa tarafından yönetilmiştir. Fakat adanın eski ihtişamı çökmeye başlamıştır. Paşa ve sarayın masrafları halkın kaldıramayacağı bir yük hâline gelince paşalığın kaldırılıp yerine *Muhassıl/Vâli* gönderilmesi taleb edilmiştir. Bâb-ı âlî bu dilekçeye olumlu bir cevap vermek sûretiyle adaya hemen bir muhassıl atadıysa da Kıbrıs halkı birkaç yıl sonra, bu seferde muhassıl idaresinin külfetli olduğunu ileri sürerek şikâyetçi olmuş paşa atanmasını istemişlerdir. Ülkenin gelirleri sadrazama bırakılmıştır. O da kendisi adaya gelemediğinden adayı yönetmesi ve gelirleri tahsil etmesi için ihale yoluyla en yüksek teklifi veren kişiye yönetimi devrederek, padişahın beratıyla adaya göndermektedir. Bu makama yükselmenin yolu liyâkat değil de çıkar ilişkileri olduğundan *Muhassılların/Vâlilerin* eylemlerindeki motivasyonunu bu çıkar ilişkisi sağlamaktadır. Muhassıllar sadece sadrazama ödeyecekleri vergiyi çıkarmak için değil aynı zamanda 1 yıl sonra adadan ayrıldıklarında kendilerini ve maiyetlerindeki herkesi servet sahibi yapmak için halka haksız vergiler yüklemektedirler. Sadrazamın ihaleye en yüksek teklifi verene Muhassıllığı vermesi de bu durumu iyice kamçılamaktadır. O yüzden binlerce Kıbrıslı ülkesini terk etmektedir. Bütün Osmanlı ülkelerindeki en ağır vergi yükü buradadır. Mariti'nin vermiş olduğu bilgiye göre, kişi başı yıllık 100 Floransa Scudi'si¹⁹⁷ düşmekle beraber 200 piastres'i¹⁹⁸ de bulmaktadır. Mariti bu verginin kişinin maddî durumuna bakılmaksızın toplandığını söylese de arşiv belgelerimizde yer alan ifade ile verginin esnaf-ı selâse (âlâ, evsat, ednâ) üzere toplandığını görmekteyiz. Herhalde o, Muhassıl Çil Osman Ağa'nın adanın azalan nüfusunu dikkate almadan yapmaya çalıştığı vergi toplama işinde artan kişi başı vergi oranını her zaman toplana gelen vergi miktarı ile karıştırmış olmalıdır.

Sultan'ın toplanmasını emrettiği haraç vergisi 5 piastres olmasına rağmen muhassıllar bunu zaman içinde kişi başı 40 piastres'e çıkarmışlardır. Kıbrıs halkı uzun uğraşlar sonucunda sesini Bâb-ı âlî'ye duyurmuş ve yeni bir düzenleme ile bu miktarı 21 piastres'e sabitlendiğini duyuran fermân ilân edilmiştir. Lâkin Çil Osman'ın¹⁹⁹ tiranlığı

¹⁹⁶ BOA. C.DH., No. 19/944.

¹⁹⁷ Mariti, s. 14, Scudo, dönemin İtalya para birimidir.

¹⁹⁸ Mariti, s.14, Venedik Cumhuriyeti'nin para birimi, kuruş.

¹⁹⁹ Ahmed Vasıf Efendi, s. 266.

doruğa ulaşmış ve Kıbrıs halkı topyekün bundan kurtulmak için başlarına bir dizi felaketin geleceği bir devrin kapılarını aralamışlardır. Mariti sözlerini burada noktalayarak bu vakayı gördüğünü ve ileride detaylarıyla birlikte anlatacağını bildirmekle beraber bize Kıbrıs muhassılının maiyeti hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Muhassıl olan kişiler Lefkoşa'da Vâli sarayında ikamet etmektedirler, bu saray Lusignan döneminden kalmıştır. Haznedar, Kâhya²⁰⁰, Çavuşlar, Çukadarlar ile ikincil hizmetleri gören ve sayıları dönem dönem değişmekle birlikte 100-150 kişi olan bir saray halkından söz edilmektedir. Burada Başçavuş ve Başçukadar isminde iki idarî şef mevcuttur. Ayrıca hazîneye giren ve çıkan tüm paraları elden geçiren, görevleri paranın ayarı ve değerini koruyarak, muhasebe kayıtlarını tutmak olan sarraflar mevcuttur. Bu görevi Rum tebaadan biri yapmaktadır. Saray Tercümanı ise bir fermân veya Bâb-ı âlî'nin emriyle görevini sürdürmektedir. Muhassıl Rum tebaaya vergi salacağı zaman bunu kendisi doğrudan halka iletmeyip, saray tercümanı vasıtasıyla yapmaktadır. Onun da bu durumu kötüye kullanmaktan ya da talebi azaltmaktan kaçınmak için elverişli düzenlemeleri yaparak başpiskoposa durumu ilettiği görülmektedir. Burada önemli bir ayrıntıyı eklemek doğru olacaktır, *“eğer başpiskoposlar, siyasi nedenlerle değil de kimi zaman kişisel çıkarları yüzünden Muhassıl'ın haraç toplamasını üstlenmeye hazır olmasalardı, fakir uyruklar büyük oranda baskıdan kurtulabilirlerdi. Oysa bu yüzden, aslında kendi yanlarında olması gereken kişi tarafından genellikle terk edilmişlerdir. Muhassıl zamansız ya da keyfî olarak para toplamak istediğinde, vergi ve haraç salma tarzı oldukça gariptir. Kafasına göre seçtiği ismi taşıyanlara belirli miktar vergi salabilir; örneğin ismi George olan herkes hiç itirazsız belirli miktarı ödemek zorunda kalır. Bu gibi haraçlar, uyruktan çok sadece köle sayılan Grek toplumu üyelerinden alınır”* demektedir.²⁰¹ Lâkin bu uygulamaların sonunda muhassılın sonu hiçbir zaman hayırlı olmamıştır. Haksız kazançlar peşinde koşan muhassılların eninde sonunda bir şekilde ağır bedeller ödediğine şahit olmaktayız.

Kıbrıs'ta bulunan 16 kadılık vardır, bunlar adanın başkenti olan Lefkoşa Mollası'na bağlıdırlar. Kadıların aldığı kararlar nihâi durumu ifade etmemektedir. Kadılar vermiş

²⁰⁰ Yazıcı olduğu da ifade edilmiştir.

²⁰¹ Kıbrıs'ta yukarıda bahse konu olan muhassıllarla ilgili şikâyetlerde vergi miktarının adadaki nüfusa nispetle kişi başı düşen mükellefiyetinden şikâyet edilmekle beraber Kıbrıs Muhassılı maktul Acem Ali ve daha sonra ki dönemde Kıbrıs'ta ki tahsil edilecek meblâğa zam yaptığı gerekçe gösterilerek reayayı güç duruma sokan sadrazam Bâhir Mustafa Paşa bu sebeple idam edilmiştir.; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, Cilt: 2, Haz. Dr. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 103, İstanbul 2019, s. 1102-1103.

olduğu hüküm veya i'lâmı ilk olarak muhassıla iletirler, muhassıl ise bu kararı Lefkoşa Mollası'na gönderir. Lefkoşa Mollası'nın rızası ve onayı olmadan Muhassıl bir uyruğun yaşamını ilgilendiren sorunu inceleme hakkına sahip değildir.

Ada da iki tip askeri yapıdan söz edilmektedir. Sipâhi ya da atlı asker olarak ifade edilen birinci tip Alaybeyi idaresinde örgütlenmiştir. Elimizde bulunan timar tevcihine dair belgelerde bu durumu doğrulamaktadır. İkinci tip ise, yeniçeri askeridir ve başında Yeniçeri Ağası bulunmaktadır. Adada yaklaşık 3.000 sipâhi ve 8.000 yeniçeri olmasının icâb ettiği söylenerek; ancak şimdi ilk birlikten 100, ikincisinden 2.000 kişi anca bulunacağı ifade edilmiştir. Bunun nedeni olarak bazı komutanların askerin maaş ve ikramiyelerini ele geçirmesi gösterilir.²⁰² Mariti adanın fethi sırasında nüfusunun 80.000 olduğunu ve kişi başı 5 piastres vergi alınarak toplamda 400.000 piastres'lik bir gelire sahip olunduğunu belirtmektedir. Fakat adanın nüfusu zamanla azalmışsa da paşalar aynı miktarı toplamaya devam etmiştir. İdare paşalıktan çıkarılınca muhassıllar da bunu aynen uygulamışlardır. Mariti vergi yükümlüsü erkek sayısını 12.000 olarak verir, bu sayı elimizde ki cizye mükellefi sayısı (10.066) yakınlık göstermektedir. Hâlihazırda 21 piastreslik mükellefiyet ile toplamda 252.000 piastres toplanmaktadır. Muhassıl, Lefkoşa Mollası ve diğer idarî görevlilere ayrılan gelir kalemleriyle bu rakamın 504.000 piastres'i bulduğu söylenmektedir. Nüfusun önemli ölçüde azalmasına rağmen alınan verginin azımsanmayacak derecede muazzam olduğu söylenmektedir. Adada eskiden beri var olan maden yataklarının şimdi sadece adları yer ismi olarak kalmıştır. Türk yönetimi bu madenlerin yeniden işletilmesi gibi bir çalışmayı başlatmıyor ve başlatılmasına da müsaade etmiyor denmekte fakat nedeni konusunda bir açıklama yapılmamaktadır.

1764'te muhassıl olan Çil Osman Ağa kendisinden önce gelen muhassılları geride bırakmıştır. Temmuz ayında idareyi ele alır almaz Hristiyan ahâlden 44 kuruş ve Müslüman ahâlden 22 kuruş haraç toplanmasını emreden bir kararnâme yayınlamıştır. Sadece 5 ay içinde belirtilen verginin dışında üzerlerine çeşitli suçlar isnat edilerek toplanan cürüm bedelinin 350.000 kuruş (piastres) olduğu belirtilmektedir.²⁰³ Bunun üzerine adada her iki grubun da temsilcileri olanlar Çil Osman Ağa ile görüşerek bu durumun halkı çok ezdiğinden bahisle isteklerini dile getirmişler lâkin muhassıldan müsbet bir cevap

²⁰² Mariti, s. 15; Kıbrıs Muhassılı'na gönderilen 30 Zî'l-hicce 1175 (22 Temmuz 1762) tarihli fermânla bu durumun teftişi ve düzenin sağlanması emredilmektedir. BOA. AE.SMST.III., No. 295/23602.

²⁰³ Mariti, s. 63.

alamamışlardır. Bunun üzerine her iki tarafında yetkilileri Bâb-ı âlî'ye durumu bildirmeye karar vermişler ve bu iş için görevlendirdikleri kişileri İstanbul'a göndermişlerdir. Daha sonra daha etkili bir savunma olabilmesi için piskoposlarda gitmeye karar vermiş lâkin muhassılın durumdan haberdar olması yüzünden göz hapsinde tutulmuşlardır. İstanbul'a gönderilen görevliler 31 Ekim 1764'te sadrazam Bâhir Mustafa Paşa'nın çukardalarından olan bir görevli ile birlikte adaya dönmüşlerdir. Çukadarın getirdiği emirnâmeğe göre muhassıla ve ona bu vergileri salmasını tavsiye edenlere hitaben; Hristiyan ahâleden kişi başı 20 piastres, Müslüman ahâleden ise 10 piastres alınması, cürüm bedeli alınanların davalarının yeniden titizlikle incelenerek haksızlıkların önüne geçilmesi ve zararlarının tazmini emredilmektedir. 5 Kasım'da Lefkoşa Molla'sının konağında fermânı dinlemesi için çağırılan muhassıl bu teklifi bir mazeret bulup nezaketle reddedip gitmemiştir. Bundan sonra da fermânın tüm yetkililer önünde kendi konağında okunmasını istemiştir.

Konak avlusunda büyük bir kalabalık toplanmıştı. Konağın avlusu ve içeride bulunanlarla birlikte toplamda 300 kişilik bir kalabalık merakla okunacak kararı beklemektedir. Fakat fermânın okunduğu oda çökmüştü. İddiaya göre sadrazamın çukadarına ikram edilen kahve de zehirliydi. Lefkoşa Mollası ve sadrazam çukadarının sonradan yaptığı incelemelerde konakta yetkililerin bulunduğu odanın kirişleri kesilmiştir. Fakat odanın çökmesi istenen etkiyi yaratmamış birkaç hafif yaralı ile durum atlatılmış ve zehirlenen çukadara panzehir verilerek kurtarılmıştır. Bundan sonra muhassıl ve adamları öfkelenen kalabalığı dağıtmak için üstlerine ateş açmışsa da St. Demetri Panayırı olduğu için epey kalabalık olan Lefkoşa da isyan hâli başlamış ve saray ateşe verilmiştir. Muhassılın bu sert tutumu ters tepmiş, kendisi ve adamları kalabalığın elinde can vermiştir. Buraya kadar süreç merkeze muhassılın zulmettiği ve o yüzden halkın zulme cevaben böyle bir isyana kalkıştığı şeklinde açıklanabilirdi. Lâkin sarayın yakılması ve Bâb-ı âlî'ye gönderilecek hazînenin yağmalanması işleri epey güç duruma sokmuş gözükmektedir.²⁰⁴ Lefkoşa mollasının riyâsetinde kızgın kalabalık 3 saat içinde dağıtılarak herşey eski hâline dönmüştür. İlk olarak ölenlerin cenaze işlemleri yapılmıştır. Ardından Lefkoşa Mollası adada müslim ve gayr-ı müslim tebaanın temsilcilerini toplayarak durumu merkeze en uygun dille anlatıp sultanın gazabından korunmanın çarelerini istişare ettirmiştir.²⁰⁵

²⁰⁴ Luke, s. 45-46.

²⁰⁵ BOA, C.DH., No. 313/15642. Kıbrıs Muhassılı Osman'ın mezâlim ve irtikabına atfolunan isyanda kendisi ve kapı halkından bir çoğu helak olmuş ve bu işin tahkiki için ayrıca da mübaşir tayin kılınmış olmakla meselenin şer'i mahkeme huzurunda tetkikiyle töhmetlilerin bildirilmesine dair hüküm mevcuttur.

Bâb-1 âlî Kıbrıs'tan gelen haberler üzerine öncelikle Kıbrıs adasına Hafız Seyyid Mehmed Efendi'yi muhassıl olarak atamış ve ardından ulemadan Yemliha Mehmed Efendi riyâsetinde bir müfettiş komisyonunu adadaki durumu rapor etmesi için göndermiştir. Mariti Hafız Efendi'den bahseder lâkin bu komisyondan bahsetmez. Ona göre Hafız Efendi merkezin ondan yaşanan zararın tazmini için istediği vergiyi tahsîl etmeye çalıştığında yeni bir isyan dalgası başlayacaktır. Bu isyanda Müslümanların payı daha büyük gösterilmektedir. Çünkü onlar haksızlığa karşı isyan etmişlerdi ve bunun karşılığında bir bedel ödemeyeceklerini dile getiriyorlardı. Çok geçmeden, Girne Dizdârı Halil Ağa etrafında toplanarak onu muhassıl olarak görmek istediklerini söylemişler o da bunu memnuniyetle kabul edip 12 Ağustos 1765'te isyan etmiştir. Asilerin sayısı kısa zamanda 2.000'i bulmuş ve bunu işiten Hafız Efendi epey ürkümüştür.²⁰⁶ Asiler tarafından Değirmenlik kazası işgal edilerek şehre yapılan zâhire sevkiyatının önü kesilmiş, Hafız Efendi tedbir için Lefkoşa şehrinin tüm kapılarını kapatarak surlara top yerleştirmiştir. 28 Ağustos'ta isyanın tüm adaya yayıldığının görülmesiyle beraber muhassıl asilerle uzlaşmaya çalışmış ve herkesin affedildiğini ve af bedeli olarak para toplanmayacağını bildirmiştir. Bundan sonra kapılar açılmış ve insanlar işlerine gitmeye başlamışlar lâkin asiler tetikte beklemeye devam etmişlerdir.

İşte bu sırada adanın yeni muhassılı olarak Süleyman Efendi²⁰⁷ gönderilmiştir. Yaşlı ve sakin tabiatlı bu adam Halil Ağa'ya güzel sözler ve vaatlerde bulunarak onu kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Hafız Efendi'nin görevinden azliyle İstanbul'a dönmesi gerekirken isyan neticelenene kadar adada kalmak istediği ve Süleyman Efendi'nin rahatına düşkün bir tabiatı olmasından dolayı bunu memnuniyetle karşıladığı belirtilmiştir. Elimizde bu durumu destekleyen herhangi bir malûmat olmasa da o esnada adada bulunmasından zikretmeye değer buluyoruz. Bu sırada Larnaka ileri gelenleri Halil Ağa'nın merkezden gönderilen görevlilere güvenmeyişi ve aralarında bu sebepten yaşanan uzlaşma problemini gidermek için konsoloslardan yardım talep ettikleri görülmektedir. Bu konsoloslardan Fransa Konsolosu efendisinin kendisine vermiş olduğu yetkiler dâhilinde hareket

²⁰⁶ Mariti, s. 65.

²⁰⁷ İsyanı başarılı bir şekilde bastırıldığı için taltif edildiğine dair bir belgeyi yukarıda incelemiştik. Ayrıca bkz. BOA. TS.MA.e., No. 8880/25, Kıbrıs'ta şâkilik edip Girne kalesine sığınan Girne Kalesi Dizdârı Halil'in yakalanıp kalenin ele geçirilmesi için Teke Mutasarrıfı Ahmed Paşa ile Cafer Bey'in kaleyi muhasara edeceklerinden onlara yardımcı olup Halil'in yakalanması ve adanın emniyet ve asayişinin sağlanması için gereken titizliğin gösterilmesi ihtarını hâvî Sadâret Kethüdâsı Mehmed Emin'in Kıbrıs Muhassılı Süleyman Efendi'ye gönderdiği tahrîrat.

edebileceğini ve böyle bir iç meseleye karışamayacağını söylemiştir. Bunun üzerine herkese yardıma hazır olan Britanya konsolosu ve Toskana konsolos muavini Timothy Turner’a teklif götürülmüştür. Fakat onlarda aynı gerekçe ile buna karşı çıkmışlardır. Daha sonra Turner’a müzakereleri tek başına yürütmesi teklif edilmişse de o, meslektaşlarının desteği olmadan tek başına hareket edemeyeceğini ileri sürmüştür. Fakat yetkililer onu eğer müdahale etmezse adanın başına gelecek tüm kötülüklerden sorumlu olacağı yönünde tehditvârî bir tutum sergilemişlerdir. O da bu söz üzerine köşeye sıkışmış ve durumun giderilmesi için yeni muhassıl Süleyman Efendi’ye “*genel af ilân etmesi, muhassılın kendi imzasının taşıyan ve halktan sultanın emri dışında bir vergi talep etmeyeceğini beyan eden bir genelge yayınlaması, isyana karışan zâim ve yeniçerilerin eski görevlerine dönemlerine izin verilerek maaşlarının ödenmesi, Lefkoşa halkının imzasıyla Halil Ağa’nın muhassıl olması talebinin merkeze bildirilmesi*” şeklinde öneride bulunan bir yazı hazırlamıştır.²⁰⁸ Halil Ağa’nın bunu nezaketle karşıladığı ve her türlü müzakereye açık olduğu belirtilmişse de ağanın adamlarından barış yanlısı olmayan bir grup tarafından haberi muhassıla ileten görevliyi dönüşünde yakalayarak evrâklarına el koymuşlardır.

Karşılıklı müzakereler neticesinde bir sonuç alınamayacağı ortaya çıkınca adada bir dizi kovalamaca meydana gelmiştir. İlk olarak adaya İbrahim bey ve Cafer bey komutasında 150 kişilik bir askeri grubun geldiğinden ve müzakere yollarının bir işe yaramayacağından geri gittiklerinden bahsetmektedir. Adaya Kör Muhammed²⁰⁹ adında iki tuğlu bir paşa 2.000 kişilik askerî bir kuvvetle yeniden gönderilmiştir.

Tüm bu yaşananlardan sonra Muhammed Paşa aynı gün içinde bütün konsolosları yerleşmiş olduğu Tüccar Signor Pelli’nin evine davet ederek hepsiyle tek tek görüşmüş ve adanın durumu hakkında bilgi almıştır. Paşanın gelişiyile birlikte asiler durumun ciddiyetini anlamış ve Halil Ağa’nın etrafındaki 5.000 kişi dağılarak yalnız 200 kişi kalmıştır. Bundan sonra Halil Ağa adamlarıyla birlikte Girne Kalesi’ne çekilmiştir. Muhammed Paşa yanında bulunan kaptan Melekî Bey’e Lefkoşa’ya varması ve şehirde düzenin sükûnetle sağlanması emrini vermiştir. Böylece Muhammed Paşa ve Cafer Bey’de Girne’yi kuşatma altına almak için Larnaka’dan Girne sahillerine doğru yola koyulmuşlardı. Melekî Bey özel bir görüşme yapma konusunda Halil Ağa’yı ikna etmiş, açıkta bekleyen gemiye güvenli bir şekilde

²⁰⁸ Mariti, s. 66

²⁰⁹ Bu kişi Teke mutasarrıfı Ahmed Paşa olmalıdır, elimizdeki arşiv belgesinde Muhammed Paşa isminde biri geçmemektedir. Olayların yarattığı panik havasından ve ortada dolaşması muhtemel sayısız kulaktan dolma sözden dolayı Mariti yanlış telaffuz ediyor olabilir. BOA, TS.MA.e., No. 880/25.

ulaşacağını söylemiştir. 14 Ağustos'ta başlayan kuşatma Melekî Bey'in Halil Ağa'yı ikna etmesiyle 19 Ağustos'ta nihayete ermiş ağa ve asi adamları katledilerek kelleleri İstanbul'a gönderilmiştir. 21 Ağustos'da isyanın sona erdiği adanın her yerinde top atışı yapılarak kutlanmış ve 8 Eylül'de Muhammed Paşa'ya mükâfat olarak üçüncü tuğu da verilmiştir. 11 Ekim'de ise Hafız Seyyid Mehmed Larnaka'ya gelmiş ve oradan ayın 17'sinde ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. Muhammed Paşa ise ayın 30'unda Girne'ye geçip oradan yeni görev yeri olan Konya'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Yeni Kıbrıs Muhassılı Süleyman Efendi'nin görev süresi bir yıl daha uzatılmıştır.²¹⁰

²¹⁰ Mariti, s. 70.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

17. yüzyılda başlayan kriz ve değişim süreci 18. yüzyıla damgasını vurmuş gözükmektedir. Devletin bu süreçte takip ettiği yol taşrada meydana gelen sorunların önüne geçerek, boş kalan arazilerin işletilmesini sağlamak ve devletin ihtiyacı olan nakit para akışını düzenli bir şekilde hazîneye aktarmaktır. Bu anlamda devletin 18. yüzyılda bir önceki yüzyıla göre farklı sayılabilecek idarî-malî organizasyonları etkin bir şekilde devreye sokup bunu sağlamaya çalıştığını ve bu süreçte kendini sürekli yenileyerek en verimli hâli bulmaya ve uygulamaya çabaladığını görmekteyiz. Fakat bu süreci 18. yüzyılda yaşanan savaşların yaratmış olduğu malî kayıplar ciddi derecede etkilemiştir. İltizâm sisteminin yaygınlaşması ve yozlaşmasının önüne geçilmesi maksadıyla kurulan mâlikâne usulü Kıbrıs'ta 1745-1748 tarihleri dışında uygulanmamış gözükmektedir. Burada uygulanan sistem geleneksel iltizâm sistemi olmuştur (1-3 yıl süre ile iltizama verilmesi). Kıbrıs muhassılları adayı iltizâmın gerektirdiği şartları yerine getirmek sûretiyle deruhde etmişler ve bu kişilere idarî, malî, askerî, ticarî (konsolosla olan ilişkiler) görevler verilerek bir *Vâli* mesabesinde 18. yüzyıl boyunca adayı yönetmişlerdir. Bu yüzyılda Osmanlı'da çok sık saltanat değişikliği olmamasına rağmen sadâret makamında Nevşehirli İbrahim Paşa ve Koca Ragıp Paşa'nın sadâretini hariç tutarsak ortalama görev süresi neredeyse 1-1,5 yıla tekabül etmektedir. Bu durum sebebiyle sadrazam hassı olan Kıbrıs'ta da dönem dönem meydana gelen karışıklıklar ve bu karışıklıkların önünün alınamamasında bu durumda etkili olduğu kanısındayız. Göreve gelen muhassılın başlangıçta sorumlu olduğu sadrazamın görev süresince bir veya birkaç değişiyor olması da adada istikrarlı bir yönetimin sağlanmasında sorun yaratmış olmalıdır. Nitekim ada halkının şikâyetleri genellikle Bâb-ı âlî'ye iletilmiş bazen Dîvân-ı hümayûna da taşınmıştır.

Bu çalışmada Kıbrıs adasında muhassılın bir Vâli gibi adayı idare eden en yetkili yönetici olduğunu görmüş olduk. 1718-1745 tarihleri arasında muhassıl olan kişilerin vergilerin toplanması, adadaki gayrimüslim reaya ve onların temsilcilerinin sorunlarının giderilmesi, tercümanlıkla alakalı hususlar, elde edilen gelirlerin askerî harcamalara tahsis edilmesi, yerli yeniçeri ağalığının muhassılın uhdesine verilmesi gibi belli başlı görevleri olduğu belgelerde geçen bilgiler arasındadır. Adada bulunan reayanın muhassılın kânûna mugayir uygulamaları olduğunda sesini Bâb-ı âlî'ye duyurabilmesi önemli bir husustur. 18. yüzyılda devletin reayayı mültezim, voyvoda, muhassıl, âyân gibi yerel yöneticilerin zulmünden kurtaramadığı yönünde oluşan bir önyargı vardır. Lâkin en azından Kıbrıs

özelinde birçok kez bu sebeple görevden alınan muhassılların olduğunu gördük. Bundan dolayı bu ön yargının tekrar sorgulanması gerektiğini düşünüyoruz. Örneğin, Maktûl Acem Ali Kıbrıs Muhassılı olduğu dönemde yaptığı usûlsüz vergi toplaması yüzünden görevinden azledilerek idam edilmiştir. Bâhir Mustafa Paşa Kıbrıs vâridatına zam yaptığından ve bu sebeple ada da büyük bir karışıklığa neden olduğundan görevinden azledilmiş ve başka kusurları da bu esnada ortaya çıkınca idam edilmiştir. Çil Osman Vakası esnasında ise Kıbrıs Rum ve Türk halkı muhassılın yaptığı zamlara ve halkın sesine kulak tıkayıp zorbalıkla işi götürmeye çalışmasına sessiz kalamamış ve bu sebeple muhassılın hakkından gelmiştir. Hacı Abdülbâkî Ağa görevinin 10. yılında muhtemelen piskopos ve saray tercümanı ile çıkarları konusunda karşı karşıya gelmiştir. Olayın iç yüzü henüz tam aydınlanamamıştır. Lâkin 10 yıl görevde kalması ve bu süre zarfında ada da sükûnetin muhafaza olunması 10. yılda yapılan şikâyetlerin biraz da bu çıkar ilişkileri ile alakalı olduğunu düşündürmektedir.²¹¹ 12 Şa'bân 1199(19 Haziran 1785) tarihinde geçen bir sicil kaydında “*Muhassıl-ı sâbık Hacı Abdülbâkî'nin sadr-ı sâbık zamânında aleyhine iftirâ olarak ma'dûriyeti zâhir olduğundan ism-i balâsına verilen kaydın terkîni hakkında fermân*” ifadeleri geçmektedir. Bu meyanda zorbalığın yerel işbirliği içerisinde meydana gelen çıkar ilişkileri bağlamında yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun dışında daha önce yukarıda bahsettiğim Ebubekir Paşa misâli hakkaniyetli yöneticilerinde varlığı tespit edilip sayıları çoğaltılabilir. Muhassıllık uygulaması ve Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelere bakıldığında durumun çokta kötü bir tablo çizmediği görülmektedir. 1690'lı yıllarda Boyacıoğlu Mehmed'in isyanı, 1764'te Çil Osman Vakası ve ardından meydana gelen Girne Dizdârı Halil'in isyanı dışında uzun 18. yüzyıl boyunca elimizdeki belgeler ve dönem tarihleri uyarınca muhafaza edildiğini söyleyebiliriz. Muhassıllar idarî görevler üstlenmiş adayı bir Vâli gibi yönetmiştir. Askerî görevler verildiğinde bunları da yerine getirdiği görülmektedir. Lâkin yargı alanına karışmadıkları/karıştırılmadıkları da Mariti'yi dikkate alacak olursak ileri sürülebilecek bilgiler arasındadır. Yapılacak yeni araştırmalar ışığında bu durum değişebilme ihtimali de vardır.

18. yüzyılın Avusturya, Rusya, İran gibi devletlerle yaşanan ve dâhili olarak

²¹¹ 5 Rebî'ü'l-evvel 1199 (16 Ocak 1785) tarihli şer'iyye sicilindeki özete göre; Cezîre'nin dört nefer Kocabaşları Muhassıl Abdülbâkî'ye alet olarak ahâliye zulm ü küllî eylediklerinden idama mahkûm olub mezkûr Kocabaşlar hükümet ve ahâlî işlerine bir daha müdahale itmeyeceklerine dair sened ve hüccet i'ta ile sebeblerini tahliye eylediklerinin ilamı. bkz.; Sinan Ögünç, 21 Numaralı Şeri Mahkeme Sicil Defter Fihristi H. 1198 (M.1784), H. 1212 (M. 1797), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmanlı Paleografyası ve Arşivcilik Eğitimi Anabilim Dalı, Lefkoşa 2011, s. 38.

meydana gelen isyanlarda askeri görevlerinin de hiç azımsanmayacak derecede olduğunu görmekteyiz. 1746'da İran ile yapılan sulh ile birlikte hudutların tahkim edildiğini görmekteyiz. Bu meyanda, Kıbrıs'ın Muhassıl Paşalar tarafından idare edilmeye başlanması aynı zamana tesadüf etmektedir. Adanın gelirleri ise hudut kalelerinde görev yapan askerlerin mevâcibine tahsis edilmiştir. 1745-1748 tarihlerinde görevde bulunan Muhassıl Paşalar'ın ada gelirlerini eksiksiz bir şekilde toplayarak adayı muhafaza etmeleri ve bu gelirlere konu olan askerî harcamaları yapmaları istenmiştir. Lâkin ada 1748-1785 yılları arasında yeniden sadaret haslığı vechiyle muhassıllık şeklinde teşkilatlandırılmıştır.

Bu dönemde muhassıl olan kişilerin yetkilerine dair daha farklı malumatlarda edinmiş bulunuyoruz. Timarların tevcihi konusunda Alaybeyi'nin önerisi ile Bâb-ı âlî'ye durumu arz edip berat tezkiresi verilmesi hususunda arz etme yetkisinin muhassılda olduğunu görmüş olduk. Yine bu dönemde muhassılın askerî anlamda kendi askeri ile sefere katılmak gibi bir mesuliyeti olduğunu da görmüş bulunuyoruz. Mesela, Osmanlı-Rus harbi (1768-1774) esnasında Ömer Ağa'dan 1.000 nefer ile İstanbul'a uğramadan orduya katılması istenmiştir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz birçok vaka bize buranın gelirlerinin merkezî hazîne tarafından askerî harcamalara ayrıldığını göstermektedir. Elimizdeki vesikaların ağırlık noktasını da Kıbrıs Muhasıllığı'nın ve muhassıllarının askeri yükümlülükleri oluşturmuştur. Bu anlamda 18. yüzyılda çeşitli fâsıllarla Avusturya, İran, Rusya ile yapılan savaşların bu harcamaların neden askeriyeye ayrıldığını açıklayıcı nitelikte olduğunu belirtmek istiyoruz. Bunun dışında konsolosların yapmış olduğu usulsüzlüklerin de muhassıl ve merkezî idarenin teatileri neticesinde önlendiğini görmekteyiz. Fakat reaya vekillerinin tayini konusunda muhassılın yapmış olduğu usulsüzlükte reyanın şikâyeti üzerine düzeltilmiştir. Muhassılların görevi reaya vekillerini seçmek değil, seçilen vekili merkeze bildirip yedine berât-ı âlişân verilmesini arz etmektir. Bir idareci olarak muhassıl çalışma uyumu veya çıkar ilişkisi bağlamında kendi istediği kişiyi vekil tayin etmeye çalışmış olabilir, lakin kânûna uygun olmayan bu tayinin reyanın şikâyeti üzerine değişmesi söz konusudur.

Bu çalışmamızla 18. yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında daha önce bu denli ele alınmayan Kıbrıs Muhasıllığının ve Kıbrıs Muhassıllarının idarî, malî, askerî, ticarî (konsolosluk ilişkileri) anlamda yetkileri olan yeni bir idareci tipi olarak Osmanlı İdarî yapısındaki yerini tespit etmeye ve göstermeye çalıştık. Buradan hareketle elde ettiğimiz verileri bu anlamda yorumladık ve 1718-1785 tarihleri arasında (1745-1748 hariç) sadaret haslığı vechiyle

muhassıllık idaresi kurulmuş, adanın idarî anlamda merkezden atanan valiler yerine iltizam yoluyla adanın gelirlerini tahsil eden muhassıllara verildiğini görmüş olduk. Adada valinin yerini alan muhassılın adadaki en yetkili idarî yönetici olduğunu ve zaman zaman geniş yetki ve sorumluluklara sahip olduğunu tespit etmiş olduk. Sözlerimi Fernand Braudel'in tarih ilmini özetleyen şu veciz ifadesiyle noktalamak istiyorum; *“Tarih her zaman yeniden başlar, kendisini her zaman yeniler, aşar. Kaderi bütün insan bilimlerinin kaderinden farklı değildir. Dolayısıyla yazdığımız tarih kitaplarının onlarca ve onlarca yıl boyunca geçerli olabileceğine inanmıyorum. Yazıldığında kesinlikle bitmiş, artık hiçbir müdahaleye gerek bırakmayan bir kitap yoktur; hepimiz biliyoruz bunu. Tarihçiler ve bütün öteki insan bilimleri için ve bütün nesnel bilimler için her zaman keşfedilmesi gereken bir Amerika olacaktır.”*²¹²

²¹² Braudel, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul 2017, s. 106-108.

6. KAYNAKLAR

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ali Emirî Tasnifi: AE.SABH.I. No. 28/2122, AE.SABH.I. No. 40/2969, AE.SABH.I. No. 73/5110, AE.SAMD.III. No. 209/20168, AE.SAMD.III. No. 219/21133, AE.SAMD.III. No. 4/316, AE.SAMD.III. No. 40/3918, AE.SMHD.I. No. 115/8340, AE.SMHD.I. No. 115/8341, AE.SMHD.I. No. 175/13540, AE.SMHD.I. No. 205/162222, AE.SMHD.I. No. 224/17781, AE.SMHD.I. No. 34/1999, AE.SMHD.I. No. 54/3312, AE.SMST.III. No. 109/8288, AE.SMST.III. No. 120/9238, AE.SMST.III. No. 216/17010, AE.SMST.III. No. 219/17265, AE.SMST.III. No. 219/17267, AE.SMST.III. No. 254/20281, AE.SMST.III. No. 292/23365, AE.SMST.III. No. 294/23556, AE.SMST.III. No. 295/23602, AE.SMST.III. No. 344/27738, AE.SMST.III. No. 73/5403, AE.SMST.III. No. 87/6520, AE.SMST.III. No. 88/6562, AE.SOSM.III. No. 90/6948.

Bâbı Âsâfî Mühimme Defterleri: A.DVNSMHH.d. No. 116/513, A.DVNSMHH.d. No. 116/899, A.DVNSMHH.d. No. 129/434, A.DVNSMHH.d. No. 132/848.

Cevdet Tasnifi: C.ADL. No. 59/3568, C.ADL. No. 75/4538, C.ADL. No. 88/5293, C.AS. No. 1056/46425, C.AS. No. 1143/50795, C.AS. No. 325/13448, C.AS. No. 415/17182, C.AS. No. 895/38547, C.AS. No. 926/40075, C.DH. No. 19/944, C.DH. No. 19/948, C.DH. No. 313/15642, C.EV. No. 554/27991, C.HR. No. 158/7889, C.ML. No. 221/9194, C.ML. No. 233/9800, C.ML. No. 246/10208, C.ML. No. 294/12003, C.ML. No. 422/17138, C.ML. No. 48/2219, C.ML. No. 525/21481, C.ML. No. 532/21821, C.ML. No. 615/25394, C.SM. No. 7/346, C.TZ. No. 171/8541, C.TZ. No. 171/8543, C.TZ. No. 171/8544.

İbnülemin Tasnifi: İE.ML. No. 121/11442.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrâkı: TS.MA.e. No. 1141/43, TS.MA.e. No. 315/52, TS.MA.e. No. 742/5, TS.MA.e. No. 747/59, TS.MA.e. No. 788/57, TS.MA.e. No. 789/48, TS.MA.e. No. 879/17, TS.MA.e. No. 880/25, TS.MA.e. No. 916/12.

Haritalar: HRT.h. No. 724, HRT.h. No. 890.

Arşiv Yayınları

Yıldırım, H. – Atik, V. vd. (2000), “*Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 43, Ankara.

Dönem Kronikleri ve Seyahatnameler

Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l Âsar ve Hakâ'ikul-Ahbâr 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, Yay. Haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2020.

Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993.

Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât – Tahlil ve Metin (1066-1116 / 1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Giovanni Mariti, *1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk*, Galeri Kültür Yayınları, Çev. Ali Çakıroğlu, Lefkoşa 2015.

İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, Haz. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 119, İstanbul 2019.

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi, Cilt: I-II*, Haz. Dr. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 103, İstanbul 2019.

Râşid Mehmed Efendi – Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, Cilt: I-II-III, Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınevi, İstanbul 2013.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme – Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

A- İKİNCİL KAYNAKLAR

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

- Afyoncu, E. (2004), “*Mevâcib*”, TDV İA, Cilt: 29, Ankara, s. 418-420.
- Beydilli, K. (2007), “*Osmanlılar*”, TDV İA, Cilt: 33, İstanbul, s. 496-502.
- Bostan, İ. (2009), “*Sâlyâne*”, TDV İA, Cilt: 36, İstanbul, s. 59-60.
- Bozkurt, N. (1995), “*Eman*”, TDV İA, Cilt: 11, İstanbul, s.75-77.
- Çiçek, K. (2002), “*Kıbrıs*”, TDV İA, Cilt: 25, Ankara, s. 374-380.
- Emecen, Feridun M. (2007), “*Osmanlılar*”, TDV İA, Cilt: 33, İstanbul, s. 487-496.
- Genç, M. (1995), “*Esham*”, TDV İA, Cilt: 11, İstanbul, s. 376-380.
- Genç, M. (2000), “*İltizam*”, TDV İA, Cilt: 22, İstanbul, s. 154-158.
- Genç, M. (2003), “*Mâlikâne*”, TDV İA, Cilt: 27, Ankara, s. 516-518.
- Genç, M. (2006), “*Mukâta’a*”, TDV İA, Cilt: 31, İstanbul, s. 129-132.
- Gürsoy, C. (2002), “*Kıbrıs*”, TDV İA, Cilt: 25, İstanbul, s. 370-371.
- İnalcık, H. (2012), “*Timar*”, TDV İA, Cilt: 41, İstanbul, 168-173.
- İpşirli, M. (1996), “*Câbî*”, TDV İA, Cilt: 6, İstanbul, s. 529-530.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2011), “*Temessük*”, TDV İA, Cilt: 40, İstanbul, s. 413-414.
- Özcan, A. (2016), “*Abdullah Paşa, Seyyid*”, TDV İA, Cilt: 1 Ek-1, İstanbul, s. 10-11.
- Özcan, A. (1995), “*Etmeydanı*”, TDV İA, Cilt: 11, İstanbul, s. 497-498.
- Şakiroğlu, Mahmut H. (1993), “*Cem Sultan*”, TDV İA, Cilt: 7, İstanbul, s. 283-284.

Kitaplar

- Abou-El-Haj, Rifa'at A. (2011), “*1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*”, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Yayınları, Ankara.
- Afyoncu, E. (2014), “*Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*”, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Aksan, Virginia H. (2017), “*Osmanlı Harpleri 1700-1870 – Kuşatılmış Bir İmparatorluk*”, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Alasya, Halil F. (1964), “*Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri: III Sayı: B1, Ankara.
- Barkey, K. (2016), “*Eşkıyalar ve Devlet – Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi*”, Çev. Zeynep Altıok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Bostan, İ. (2009), “*Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler*”, Türk Denizcilik Tarihi 1, Ed. İdris Bostan – Salih Özbaran, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, s.323-340.
- Braudel, F. (2018), “*II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası III*”, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğubatı Yayınları, Ankara.
- Braudel, F. (2017), “*Kapitalizmin Kısa Tarihi*”, Çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul.
- Cin, H. (2016), “*Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*”, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Çakır, B. (2003), “*Osmanlı Mukâata Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıl)*”, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Cezar, Y. (1986), “*Osmanlı Mâliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mâlî Tarih)*”, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Çelik, B. – Demir, T., (2010), “*Osmanlı Devleti'nde Bir İdarî – Mâlî Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği Aydın Muhassıllığı (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*”, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın.

- Darling, Linda T. (2011), “*Kamu Mâliyesi: Osmanlı Merkezî Yönetiminin Rolü*”, Ed. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 153-168.
- Demiryürek, M. (2010), “*Nizâm-ı Cedîd’den II. Meşrutîyet’e Osmanlı Reform Sürecinde Kıbrıs*”, Akademik Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Emecen, Feridun M. (2015), “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Erickson, J. E. – Uyar. M. (2017), “*Osmanlı Askeri Tarihi*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Genç, M. (2016), “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*”, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Gürkan, Emrah S. (2011), “*Osmanlı-Habsburg Rekabeti Çerçevesinde Osmanlılar’ın XVI. Yüzyıl’daki Akdeniz Siyaseti*”, Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası, Ed. Haydar Çoruh - M. Yaşar Ertaş – M. Ziya Köse, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Gürsoy, C. (1964), “*Kıbrıs’ın Coğrafi Durumu, Kıbrıs ve Türkler*”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri: III Sayı: B2, Ankara, s. 7-20.
- Hill, G. (2016), “*Kıbrıs Tarihi – Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1878*”, Çev. Nazım Can Serbest, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2020), “*İki Karanın Sultanı İki Denizin Hakanı Kâyser-i Rûm Fâtih Sultan Mehmed Han*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2012), “*Devlet-i Aliyye – Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2014), “*Devlet-i Aliyye – Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2016), “*Devlet-i Aliyye – Ayanlar, Tanzimat, Meşrutîyet*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- İnalcık, H. (2009), “*Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi – I (1300-1600)*”, Ed. Halil İnalcık – Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, O. (1997), “*18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimatı – Eyâlet ve Sancak Tevcîhatı*”, Şark Yayınevi, Elazığ.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1999), “Osmanlı İktisadî Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt: 2, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Yayınları, İstanbul, s. 513-547.
- Kyriakou, Costas P. (2010), “Kıbrıs’ta Osmanlı Dönemi 1570-1878”, *Kubrus - Doğu Akdeniz’de Bir Osmanlı Adası*, Der. ve Çev. Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa.
- Luke, Harry C. (2014), “*Türk İdaresinde Kıbrıs 1571-1878*”, Çev. Ali Çakıroğlu, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa.
- Mehmed Süreyya, “*Sicill-i Osmanî I*”, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Eski Yaz. Akt. Seyit Âlî Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Öz, M. (2013), “*Kânûn-ı Kadimin Peşinde – Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*”, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özkaya, Y. (2020), “*18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Özkaya, Y. (2014), “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özkul, Ali E. (2010), “*Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*”, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Özvar, E. (2018), “*Osmanlı Mâliyesinde Mâlikâne Uygulaması*”, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2015), “*Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Solak, İ. (2019), “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı”, Ed. Tufan Gündüz, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 83-114.

Şemseddin Sami, (2014), “*Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*”, Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür&Yayıncılık, İstanbul.

Tabakoğlu, A. (2016), “*Osmanlı Mâlî Tarihi*”, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Turan, Namık S. (2015), “*İmparatorluk ve Diplomasi*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail H. (2011), “*Osmanlı Tarihi*”, Cilt: 3, Kısım: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail H. (2011), “*Osmanlı Tarihi*”, Cilt: 3, Kısım: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail H. (2011), “*Osmanlı Tarihi*”, Cilt: 4, Kısım: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail H. (2011), “*Osmanlı Tarihi*”, Cilt: 4, Kısım: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail H. (1988), “*Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail H. (1988), “*Osmanlı Devleti Teşkilatı'ndan Kapıkulu Ocakları – I*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail H. (1988), “*Osmanlı Devleti Teşkilatı'ndan Kapıkulu Ocakları – II*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Quataert, D. (2011), “*Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*”, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tezler (Doktora & Yüksek Lisans)

Çevikel, N. (1994), “*Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi (1571-1878)*”, T.C. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Dündar, R. (1998), “*Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya.
- Öğünç, S. (2011), “*21 Numaralı Şeri Mahkeme Sicil Defter Fihristi H. 1198 (M.1784), H. 1212 (M. 1797)*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmanlı Paleografyası ve Arşivcilik Eğitimi Anabilim Dalı, Lefkoşa.
- Şahin, İ. (2005), “*Kıbrıs Başpiskoposluğu (1571-1821)*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.

Makaleler

- Çiçek, K. (1999), “İki Toplumlu Bir Şehirde Adalet Arayışları: Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Türkler”, Ed. Güler Eren, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 334-349.
- Özdeğer, M. (2007), “Kıbrıs’ta Malî Kaynaklı Bir İsyan Girişimi: Muhassıl Çil Osman Vak’ası ve Tahkikatı (1764-1765)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 171, Aralık İstanbul, s. 47-68.
- Telci, C. (2006), “Mâlî Bir Ünite Olarak Aydın Muhassıllığı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 1, Temmuz, 135-156.
- Yücel, Y. (1974), “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, Cilt: XXXVIII – Sayı: 152 – Ankara, s. 657-708.

7. EKLER

EK 1. 18. Yüzyılda Belgelerde İsmi Geçen Kıbrıs Muhassılları (1718-1785).

Muhassıllar (1718-1785)	Hicrî	Milâdî
1. el-hâcc Mehmed	1131 Şevvâl 7	1719 Ağustos 23
2. Halil zîde mecdihû	1132 Safer 17	1719 Aralık 30
3. Mustafa Ağa	1132 Rebî'ü'l-âhir 5	1720 Şubat 15
4. Eminzâde el-hâcc Ahmed	1135 Muharrem Gurre	1722 Ekim 20-30
5. el-hâcc Ahmed zîde mecdihû	1135 Şa'bân 18	1723 Mayıs 24
6. Murtaza Efendi	1137 Cemâziyye'l-âhir 3	1725 Şubat 17
7. Murtaza Efendi	1139 Zî'l-hicce 15	1727 Ağustos 3
8. el-hâcc İsmail Ağa	1139-1143	1727-1731
9. el-hâcc Süleyman Efendi	1144 Rebî'ü'l-evvel Gurre	1731 Eylül 3-13
10. Abdurrahman Ağa	1149 Muharrem 28 1149 Rebî'ü'l-âhir 5 (Vefât)	1736 Haziran 8 1736 Ağustos 13
11. Mustafa Ağa dergâh-ı âli kapucubaşısı	1149 Şevvâl 26	1737 Şubat 27
12. Hasan dâme mecdihû	1154 Receb	1741 Eylül-Ekim
13. Abdurrahman zîde mecdihû	1158 Şevvâl 23	1745 Kasım 18
14. Abdullah Paşa	1159 Muharrem	1746 Ocak
15. Pîr Mustafa Paşa	1159 Zî'l-ka'de	1746 Aralık
16. Ebu Bekir Paşa	1160 Muharrem	1747 Ocak
17. Süleyman	1161 Ramazân	1749
18. Kara Ebu Bekir	1162	
19. Hasan zîde kadrihû	1170 Receb Gurre	1757 Mart 22-31
20. Dirilizâde Hasan	1171 Muharrem	1757 Ekim
21. Kasım Ağa	1172 Zî'l-ka'de Gurre	1759 Haziran-Temmuz
22. Kasım Ağa	1174 Muharrem Gurre	1760 Ağustos 13-23
23. el-hâcc Yakub	1174 Muharrem Evâsıt	1760 Ağustos 23-31
24. el-hâcc Mehmed	1174 Şevvâl 27	1761 Haziran 1
25. Ali Ağa	1175 Zî'l-ka'de 3	1762 Mayıs 26
26. Kasım Ağa	1177 Safer	1763 Ağustos-Eylül
27. Osman Ağa	1178 Muharrem 1-10	1764 Temmuz 1-10
28. Hafız Seyyid Mehmed Efendi	1178 Cemâziyye'l-âhir	1764 Kasım/Aralk
29. Kasım Ağa	1178 Ramazân 11	1765 Mart 4
30. Süleyman Efendi	1179 Şa'bân Evâsıt	1766 Ocak
31. Süleyman Efendi	1179 Zî'l-ka'de 27	1766 Mayıs 7
32. Hasan Ağa	1180 Receb Gurre	1766 Aralık 2-12
33. Süleyman Efendi	1181 Rebî'ü'l-evvel 19	1767 Ağustos 15
34. Ömer Ağa	1182 Muharrem 1185 Zî'l-hicce	1768 Haziran 1772 Nisan
35. Gölgezâde Mustafa	1186 Receb Evâil	1772 Ekim
36. el-hâcc İsmail Ağa	1187 Muharrem 1188 Zî'l-hicce	1773 Mart 1775 Mart
37. Hacı Abdülbâkî Ağa	1189 Muharrem Gurre 1199 Zî'l-ka'de	1775 Mart 3-13 1785 Eylül-Ekim

EK 2. 18. Yüzyılda Sadrazam Olanların Listesi (1718-1785, Kaynak: Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 4, Kısım: 2)

Sadrazamlar (1718-1785)	Hicrî (Sadâret Süresi)	Miladî (Sadâret Süresi)
Nevşehirli İbrahim Paşa (Dâmâd)	1130 Cemâziyye'l-âhir 9 1143 Rebî'ü'l-evvel 18	1718 Mayıs 10 1730 Ekim 1
Silâhdâr Mehmed Paşa	1143 Rebî'ü'l-evvel 19 1143 Receb 13	1730 Ekim 2 1731 Ocak 22
Kabakulak İbrahim Paşa	1143 Receb 13 1144 Rebî'ü'l-evvel 6	1731 Ocak 22 1731 Eylül 8
Topal Osman Paşa	1144 Rebî'ü'l-evvel 8 1144 Ramazân 15	1731 Eylül 10 1732 Mart 12
Hekimoğlu Ali Paşa	1144 Ramazân 15 1148 Safer 23	1732 Mart 12 1735 Temmuz 15
İsmail Paşa	1148 Safer 24 1148 Şa'bân 9	1735 Temmuz 16 1735 Aralık 25
Silâhdâr Mehmed Paşa (Seyyid)	1148 Şa'bân 10 1150 Rebî'ü'l-âhir 7	1735 Aralık 26 1737 Ağustos 4
Muhsinzâde Abdullah Paşa	1150 Rebî'ü'l-âhir 8 1150 Şa'bân 25	1737 Ağustos 5 1737 Aralık 18
Yeğen Mehmed Paşa	1150 Şa'bân 26 1151 Zî'l-hicce 11	1737 Aralık 19 1739 Mart 22
İvaz Mehmed Paşa (Hacı)	1151 Zî'l-hicce 12 1153 Rebî'ü'l-evvel 26	1739 Mart 23 1740 Haziran 21
Şehla Ahmed Paşa	1153 Rebî'ü'l-evvel 27 1155 Safer 19	1740 Haziran 22 1742 Nisan 27
Hekimoğlu Ali Paşa (II. kez)	1155 Safer 20 1156 Şa'bân 4	1742 Nisan 28 1743 Eylül 23
Seyyid Hasan Paşa	1156 Şa'bân 5 1159 Receb 21	1743 Eylül 24 1746 Ağustos 9
Tiryaki Mehmed Paşa (Hacı)	1159 Receb 22 1160 Şa'bân 16	1746 Ağustos 10 1747 Ağustos 23
Seyyid Abdullah Paşa (Sâbık Kıbrıs Muhassılı)	1160 Şa'bân 17 1163 Muharrem 24	1747 Ağustos 24 1750 Ocak 3
Divittar Mehmed Emin Paşa	1163 Muharrem 25 1165 Şa'bân 18	1750 Ocak 4 1752 Temmuz 1
Bahir Mustafa Paşa (Köse) (II. Defa)	1165 Şa'bân 19 1168 Cemâziyye'l-evvel 4	1752 Temmuz 2 1755 Şubat 16
Hekimoğlu Ali Paşa (III. Defa)	1168 Cemâziyye'l-evvel 5 1168 Şa'bân 7	1755 Şubat 17 1755 Mayıs 19
Nâili Abdullah Paşa	1168 Şa'bân 8 1168 Zî'l-ka'de 16	1755 Mayıs 20 1755 Ağustos 24
Bıyıklı Ali Paşa (Silahtar)	1168 Zî'l-ka'de 17 1169 Muharrem 18	1755 Ağustos 25 1755 Ekim 24

Said Mehmed Paşa (Yirmisekiz Çelebizâde)	1169 Muharrem 19 1169 Receb 1	1755 Ekim 25 1756 Nisan 1
Bahir Mustafa Paşa (Köse) (II. Defa)	1169 Receb 1 1170 Rebî'ü'l-âhir 20	1756 Nisan 1 1757 Ocak 12
Koca Ragıp Mehmed Paşa	1170 Cemâziyye'l-âhir 9 1176 Ramazân 25	1757 Şubat 29 1763 Nisan 9
Hamid Hamza Paşa	1176 Ramazân 25 1177 Rebî'ü'l-âhir 24	1763 Nisan 9 1763 Kasım 1
Bahir Mustafa Paşa (Köse) (III. Defa)	1177 Rebî'ü'l-âhir 24 1178 Şevvâl 7	1763 Kasım 1 1765 Mart 30
Muhsinzâde Mehmed Paşa	1178 Şevvâl 7 1182 Rebî'ü'l-âhir 23	1765 Mart 30 1768 Eylül 6
Hamza Mâhir Paşa (Silâhdâr)	1182 Rebî'ü'l-âhir 23 1182 Cemâziyye'l-âhir 8	1768 Eylül 6 1768 Ekim 20
Emin Mehmed Paşa (Yağlıkçızâde)	1182 Cemâziyye'l-âhir 8 1183 Rebî'ü'l-âhir 9	1768 Ekim 20 1769 Ağustos 12
Moldovancı Ali Paşa	1183 Rebî'ü'l-âhir 9 1183 Şa'bân 13	1769 Ağustos 12 1769 Aralık 12
İvazpaşazâde Halil Paşa	1183 Şa'bân 13 1184 Ramazân 5	1769 Aralık 12 1770 Aralık 23
Silâhdâr Mehmed Paşa	1184 Ramazân 6 1185 Şa'bân 20	1770 Aralık 24 1771 Kasım 28
Muhsinzâde Mehmed Paşa (II. Defa)	1185 Şa'bân 20 1188 Cemâziyye'l-evvel 26	1771 Kasım 28 1774 Ağustos 4
Bolulu İzzet Mehmed Paşa	1188 Cemâziyye'l-âhir 2 1189 Cemâziyye'l-evvel 8	1774 Ağustos 10 1775 Temmuz 7
Derviş Mehmed Paşa	1189 Cemâziyye'l-evvel 8 1190 Zî'l-ka'de 25	1775 Temmuz 7 1777 Ocak 5
Darendeli Mehmed Paşa	1190 Zî'l-ka'de 25 1192 Şa'bân 8	1777 Ocak 5 1778 Eylül 1
Kalafat Mehmed Paşa	1192 Şa'bân 8 1193 Şa'bân 9	1778 Eylül 1 1779 Ağustos 22
Seyyid Mehmed Paşa (Karavezir)	1193 Şa'bân 9 1195 Safer 25	1779 Ağustos 22 1781 Şubat 20
İzzet Mehmed Paşa (II. Defa)	1195 Safer 25 1196 Ramazân Evâsıt	1781 Şubat 20 1782 Ağustos 19-29
Yeğen Seyyid Mehmed Paşa	1196 Ramazân 25 1197 Muharrem 25	1782 Eylül 3 1782 Aralık 31
Halil Hamid Paşa (Ispartalı)	1197 Muharrem 28 1199 Cemâziyye'l-evvel 20	1783 Ocak 3 1785 Mart 31
Şahin Ali Paşa (Hazinedar)	1199 Cemâziyye'l-evvel 20 1200 Rebî'ü'l-evvel 23	1785 Mart 31 1786 Ocak 24

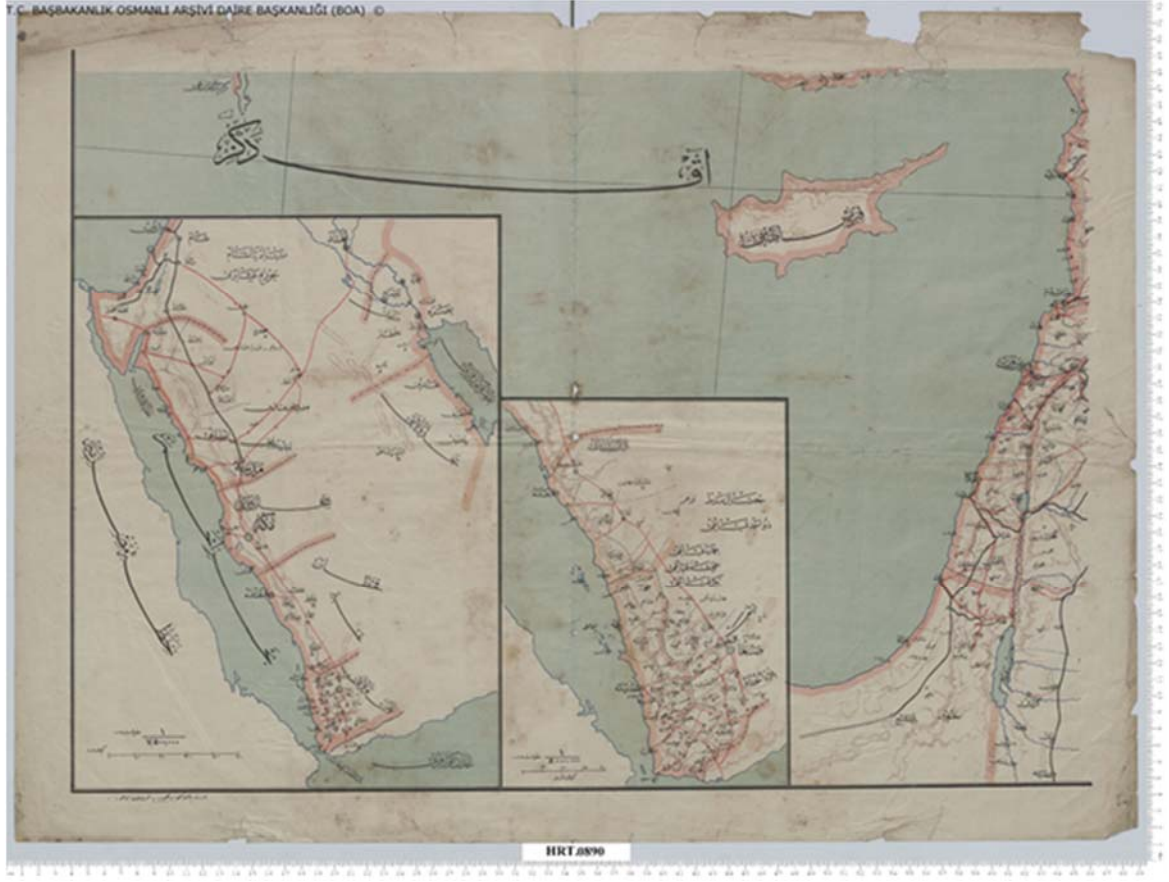
EK 3. 18. Yüzyılda Padişah Olanların Listesi (1703-1789, Kaynak: Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 4, Kısım:1)

Padişahlar (1703-1789)	Hicrî (Taht Süresi)	Miladî (Taht Süresi)
Sultan Ahmed Han (III) (27 yıl saltanat)	1115 Rebî'ü'l-âhir 4 1143 Rebî'ü'l-evvel 18	1703 Ağustos 17 1730 Ekim 1
Sultan Mahmud Han (I) (24 yıl saltanat)	1143 Rebî'ü'l-evvel 19 1168 Safer 27	1730 Ekim 1 1754 Aralık 4
Sultan Osman Han (III) (3 yıl saltanat)	1168 Safer 28 1171 Safer 16	1754 Aralık 5 1757 Ekim 30
Sultan Mustafa Han (III) (17 yıl saltanat)	1171 Safer 16 1187 Zî'l-ka'de 8	1757 Ekim 30 1774 Ocak 24
Sultan Abdülhamid Han (I) (15 yıl saltanat)	1187 Zî'l-ka'de 8 1203 Receb 11	1774 Ocak 24 1789 Nisan 7

EK 4. Kıbrıs Haritası (Kaynak: BOA. HRT.h. No.724)

EK 5. Kıbrıs, Suriye, Lübnan ve Kızıldeniz'i Gösteren Harita (Kaynak: BOA. HRT.h. No. 890)

1141

